

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 4 (63)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 28.08.2025 р. (протокол № 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник»

зареєстровано суб'єктом у сфері друкованих медіа

Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення

(Рішення № 1414 від 25.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-03384. Суб'єкт у сфері друкованих медіа –

Національний університет «Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, 23, 65009,

м. Одеса, e-mail: vstup@onua.edu.ua, Тел.: (048) 719-88-01).

Внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)

з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.131

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.1>

С. Г. Кельбя

orcid.org/0000-0002-1817-8160

кандидатка юридичних наук, доцентка,

деканеса юридичного факультету

Буковинського університету

ПРИНЦИП ПРАВОВЛАДДЯ В ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА 1789 РОКУ

Постановка проблеми. У результаті революційних подій в ряді європейських країнах була встановлена республіканська форма правління, проголошені основні права людини і громадянина, утворилася багатопартійна система, сформувалася демократична держава, заснована на принципах верховенства права. Однією з таких країн була Франція, де під час Великої французької революції XVIII століття зародилася ідея демократичної держави. Передумовою революції були глибинні протиріччя між третім станом і правлячими привілейованими верствами – дворянством і духовенством. В суспільстві панувало невдоволення системою нерівності між людьми та класовими привілеями, які мали дворянство і духовенство. Вони були звільнені від сплати основних податків і могли обіймати найважливіші посади в адміністрації, судах та армії. Для пошуку виходу з цієї складної ситуації король Людовик XVI прийняв рішення скликати Національні збори, які невдовзі перетворилися на Національні установчі збори, оскільки його члени домовилися підготувати для королівства конституцію. Перед учасниками зборів постало завдання напрацювати й закріпити в конституції головні принципи, основним чином для французьких громадян і французької нації. Першим актом, спрямованим на визначення цих принципів, стала Декларація прав людини і громадянина, прийнята Зборами 26 серпня 1789 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика неодноразово ставала об'єктом наукових зацікавлень великої кількості відомих учених, серед яких: С. Головатий, О. Зінченко, О. Козинець, К. Красовський, Т. Любенна, Т. Матвеева, В. Пророченко, В. Стрілець, А. Черкесова та інші. Разом з тим науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Мета дослідження. Метою цієї статті є дослідження принципу правовладдя в Декларації прав людини і громадянина 1789 року.

Виклад основного матеріалу. Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р.

є надзвичайно важливою спробою відображення природних прав людини у юридичних документах. Документ став взірцем для наслідування, а його роль у суспільстві позначилась прикладом, коли природні права виступають як ключовий елемент та зобов'язання для держави [6, с. 208–209]. Авторам Документа в чіткій, лаконічній і логічно послідовній формі вдалося викласти основні положення досягнень передової політичної думки того часу.

Зазначимо, що Декларація створювалася в період, коли французький революційний табір був тісно об'єднаний в рамках єдиної боротьби із абсолютистським режимом. Відповідно, Декларація була витримана в дусі об'єднуючого національного маніфесту, а її принципи загальної свободи, рівності та братерства виявилися близькими за своїм змістом фактично всім соціальним верствам, які були здатні до революційної ініціативи [8, с. 15]. За задумкою укладачів, вона мала представляти собою зведення загальновизнаних прав і свобод, сформульованих в урочистій формі від імені представників французького народу, що прагнуть до створення нового суспільного ладу. За змістовою наповненістю Декларація була урочистою прокламацією переліку природних прав людини, які належать людині від народження і вважаються невід'ємними і священними [4, с. 18].

В Преамбулі до Декларації доволі детально визначалося, що за умов абсолютної монархії постала реальна необхідність напрацювання нових принципів організації суспільного життя, які б дозволили встановити нові відносини між людиною і державою та відхилити принципи, що склали основу старого режиму. Саме тому представники французького народу, керуючись припущенням, що єдиними чинниками нещастя народу та деградації державної влади є необізнаність, зневага чи порушення прав людини, постановили викласти в офіційній декларації природні, невід'ємні та священні права людини. Водночас її повсякчасна присутність постійно мала нагадувати всім членам суспільної організації про їхні права та обов'язки. Всі дії законодавчої та виконавчої влади могли

бути в будь-який момент порівняні з цілями кожної політичної інституції, щоб вимоги громадян, які засновувалися на простих і незаперечних положеннях, завжди були спрямовані на утвердження конституції та загального благополуччя [2].

Аналізуючи текст Преамбули Декларації можемо простежити основний принцип документа: ідея вищості природних прав людини над будь-якими соціальними інститутами та результатами їх діяльності. Природні права людини визнавалися невід'ємними та священними; вони являли собою прості та незаперечні підвалини, які завжди повинні лежати в основі створення та функціонування конституції, тобто технічної підтримки досягнення цілей будь-якого політичного інституту, як держави, так і кожного з її керівних органів. Природні права людини виступають в якості важливого критерію перевірки відповідності дій влади зазначеній меті, а відтак усі рішення та документи влади повинні підпорядковуватися даним принципам. Вони надають людським потребам такого змісту, що без задоволення цих потреб не можна досягти загальнолюдського благополуччя. Саме ідея верховенства природних прав є основою порядку, що повинен існувати в суспільстві, навіть в рамках позитивного права [1, с. 473].

Визнаючи і проголошуючи права людини та громадянина Національні збори заклали їх в основу Документа. Так, стаття 1 Декларації передбачала: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на основі загальної користі» [2]. У статті 2 Документа зазначено: «Метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і спротив пригнобленню» [2]. Як можна побачити, у Декларації доволі виразно сформульовано ідею верховенства проголошених природних і невід'ємних прав людини над конституційним ладом в цілому, так як будь-яке політичне об'єднання підпорядковане єдиній меті: збереженню таких прав.

Потрібно відзначити, що Декларація торкнулася також і питань національного суверенітету [3, с. 119]. Важливою у цьому контексті є стаття 3 документа, згідно з якою «Увесь суверенітет належить нації. Жодна установа, жодна особа не може здійснювати владу, яка не виходить явно від нації» [2]. Декларований в документі принцип національного суверенітету розглядається як одне з основних положень політичної програми революції 1789 року. Його реалізація забезпечила повалення потужної абсолютної монархії і позначила початок національно-визвольної революції в сучасному світі. Ідея нації, національної єдності та національного суверенітету була серед вирішальних чинників перемоги над деспотизмом абсолютної

монархії [8, с. 15]. За своїм змістом це була ідея, в основі якої було прагнення визволити весь французький народ від свавілля абсолютної влади, що, в свою чергу, розуміло визволення кожної людини як члена нації.

Проголошення національного суверенітету ґрунтувалося на досить поширеному і одноставному серед французької еліти розумінні природи і сутності суверенної політичної влади. Цей консенсус пов'язує з природою і суттю абсолютизму, який, як вважається, дав французькій нації її свободу [4, с. 20]. Саме такі важливі аспекти відображені в статті 4 Декларації: «Свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: таким чином права кожної людини не мають меж, за винятком тих, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами. Ці обмеження можуть бути визначені тільки законом» [2].

Детально аналізуючи Декларацію прав людини і громадянина 1789 р. сучасний вчений С. Головатий відзначив, що «турбота про забезпечення суспільного порядку на основі свободи, але – в рамках закону, за оцінкою зарубіжних авторів, стала одним із тих принципових моментів, які надають низці положень Декларації «відверто легіцентричного» характеру. Тут як ніде можна бачити поєднання двох чинників: занепокоєності з приводу можливості суспільного безладдя та побоювання можливого деспотизму влади. Занепокоєність з приводу можливості суспільного безладдя обумовлювала потребу в тому, щоб права були визначені законом. Побоювання можливого деспотизму влади вимагало, щоб права за лишалися вільними від утисків з боку всякої особистої влади, що – мовою Декларації – означало можливість обмеження лише на підставі закону. З урахуванням сказаного висловлено думку, що завдяки цьому «лише» закон міг бути встановлений саме на виконання ролі стримувача потенційно можливих безладдя і деспотизму, бо «свобода» визначалася як «можливість робити все, що не шкодить іншому»; а щоб відповідати цій вимозі («не шкодити іншому») – її «межі» мали бути «визначені лише законом» [1, с. 475–476].

Стаття 5 Декларації закріплювала, що «Закон може забороняти лише дії, шкідливі для суспільства. Все, що не заборонено законом, те дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом» [2]. Характерно, що положення зазначеної статті мали на меті розмежувати особливі інтереси особи та суспільний інтерес. З одного боку, вони забороняли обмеження людської свободи законами, що ґрунтуються на інтересах, відмінних від суспільних інтересів, і забороняли примушувати людину робити те, чого не вимагає сам закон, а з іншого боку, вказували, що людина вільна робити все, що не заборонено законом.

Зазначимо, що в Декларації національний суверенітет мав реалізовуватися через ідею загальної волі [8, с. 15]. Сама ж ідея загальної волі була втілена в положеннях статті 6 Декларації, яка, зокрема, гласить: «Закон є виразом загальної волі. Усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні. Він має бути однаковим для усіх, захищає він чи карає. Усі громадяни рівні перед ним і тому мають у рівній мірі доступ до всіх посад, місць і занять, відповідно до їх здібностей і без будь-яких розрізень, крім тих, що обумовлені їхніми чеснотами і талантами» [2].

Автори Декларації усвідомлювали, що безпека може бути гарантована тільки тоді, коли буде забезпечена недоторканність особи. Саме тому значну увагу приділяли створенню нових програмних принципів у галузі кримінального права, судоустрою та судочинства, заснованих на принципах законності. Серед них недоторканність особи, презумпція невинуватості, рівність усіх перед законом, відповідність покарання злочину тощо.

Показовими у цьому плані є норми викладені у статтях 7, 8, 9. Важливий акцент здійснювався на гарантії справедливого судового розгляду та презумпції невинуватості [9, с. 345]. Зокрема стаття 7 Декларації передбачала, що «Ніхто не може бути обвинувачений, затриманий або ув'язнений інакше, як у випадках, визначених законом, і у встановленому ним порядку. Той, хто домагається, віддає, виконує або примушує виконувати свавільні накази, підлягає покаранню, але кожен громадянин, викликаний або затриманий відповідно до закону, мусить негайно коритися: він робить себе винним, якщо чинить опір» [2]. У статті 8 йшлося: «Закон встановлює лише ті покарання, які безумовно і очевидно необхідні; ніхто не може бути покараний інакше, ніж на підставі закону, ухваленого і оприлюдненого до скоєння злочину, і правомірно застосованого» [2]. Водночас статтею 9 визначалося, що «Кожна людина є невинуватою, доки її не визнано винною, тому у разі необхідності затримання, будь-яка надмірна суворість при його здійсненні повинна каратися жорстокими репресіями зі сторони закону» [2].

Ще 1787 року Людовик XVI видав королівський указ щодо тих, хто не сповідував католицьку віру, згідно з яким протестантам не дозволялося займатися судовою або державною діяльністю, а також вчителювати. Французький абсолютизм, тлумачачи поняття свободи вираження думок і переконань разом з поняттям свободи релігії, всебічно контролював усі засоби вираження думок і переконань, включаючи релігію, застосовуючи суворі покарання за будь-який прояв «єресі» [1, с. 478]. У Декларації ж у статтях 10 і 11 було закріплено такі положення: «Ніхто не може переслідуватися за свої

погляди, навіть релігійні, якщо їх вираження не порушує громадського порядку, встановленого законом» [2]. Водночас було підкреслено, що «Вільне вираження думок і поглядів є одне з найбільш дорогоцінних прав людини: тому кожен громадянин може вільно висловлюватись, писати і друкуватись, але відповідати за зловживання цією свободою у випадках, встановлених законом» [2].

Відзначимо, що гарантуючи право особи вільно висловлювати свої думки та переконання, Декларація все ж залишала за законом право визначати, що належить до категорії громадського порядку, та регулювати його захист. Використовуючи таке формулювання в документі, французькі революціонери сподівалися, що їхнє законодавство буде справедливим, ніж законодавство влади, яку вони щойно повалили. Декларація також відображала ідею теорії природного стану і природного права, згідно з якою люди, переходячи в соціальний стан, об'єднуються з метою створення спільної соціальної сили, єдиною метою якої є збереження природних прав людини, і ніяких інших цілей [1, с. 478]. У статті 12 Документа зазначалося, що «Права людини і громадянина мають гарантуватися спільною силою: тому ця сила встановлюється в інтересах усіх, а не в інтересах тих, кому вона довірена» [2]. Наступною, 13 статтею передбачалося, що «Для підтримки спільної сили і на адміністративні витрати є необхідним загальний внесок. Він повинен бути рівномірно розподілений між усіма громадянами пропорційно до їхніх статків» [2].

Враховуючи те, що тогочасне французьке суспільство зазнавало несправедливого оподаткування зі сторони центральної влади, Національні збори розцінювали цей факт як результат зловживання королівською владою над правами власності. У підсумку було вирішено запровадити підходи, що вимагали згоди народу з податкових питань. Це передбачало досить детальний опис принципів контролю народу за обґрунтованістю, доцільністю та справедливістю запропонованого оподаткування і, відповідно, за характером витрат. Унормувати дане питання мала стаття 14 Декларації, яка передбачала: «Усі громадяни мають право переконатися самостійно або через своїх представників у необхідності загального внеску, задля добровільної згоди, щоб слідувати за використанням і визначати суму, підстави, порядок і тривалість сплат» [2]. Водночас статтею 15 Документа регламентувалося, що «Суспільство має право вимагати, аби кожен представник влади звітував про свою управлінську діяльність» [2].

У статті 16 Декларації підкреслювалось верховенство тих прав, які є природними і невід'ємними стосовно всього конституційного ладу [5, с. 168], який у свою чергу, повинен визначати характер відносин між різними гілками влади, але з обов'яз-

ковою умовою їх розмежування. У Документі зокрема йдеться: «Суспільство, у якому не забезпечуються гарантії прав та відсутній поділ влади, не має конституції» [2].

Вчений С. Головатий з цього приводу зазначає: «Поділ влади» і «забезпечення гарантії прав» – це ті два чинники, які складають основу конституційного порядку, але через положення статті 2 (яка говорить, що єдиною «метою» «політичного об'єднання» має бути «збереження» прав) ці два чинники опиняються не на одному рівні: «забезпечення збереження прав» займає становище, яке є вищим від самої конституції. Окрім цього, в редакції статті 16 стосовно елементу «поділу влади» вбачається «наявність компромісу». Існує думка, що, запроваджуючи принцип поділу влади, Декларація не містила конкретики, оскільки «в контексті політичної мови 1789 року» фраза «поділ влади» допускала «два цілком відмінні одне від одного тлумачення»: в рамках «вчення про справедливість» її можна було розуміти як застосування системи «стримувань і противаг» англо-американського зразка; а в рамках «вчення про загальну волю» на її основі можна було вибудувати – відповідно до теорії Руссо – відокремлення законодавчої влади від виконавчої, де законодавча влада виступає формальним вираженням загальної волі за допомогою суверенного органу народу, а виконавча – застосуванням цієї волі до конкретних осіб чи справ у рамках діяльності державного правління; отже, мова, якою було викладено статтю 16, могла застосовуватися для «задовільного тлумачення» обох – відмінних між собою і «фундаментально протилежних за змістом» – концепцій поділу влади» [1, с. 480].

В умовах абсолютного деспотизму спостерігалось відносно слабе гарантування прав власності. З самого початку Французької революції «священність» приватної власності та необхідність її надійного захисту були тими питаннями, щодо яких існував міцний консенсус і не було жодних розбіжностей [7]. Таке ставлення до власності було втілено в положеннях статті 17 Декларації, де зазначалось: «Оскільки власність є недоторканою і священним правом, ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у разі очевидної, юридично встановленої суспільної необхідності і за умови справедливого і попереднього відшкодування» [2].

Висновки. Правовладдя є наскрізною ідеєю Декларації прав людини і громадянина, котра на офіційному рівні проголосила рівність людей перед законом, суверенітет нації, виняткове право народу створювати закони, відповідальність і підзвітність чиновників, принцип поділу влади, рівномірне оподаткування громадян зважаючи на майновий стан та священність і недоторканність приватної власності. В основі Декларації прав людини і гро-

мадянина лежить концепція рівності і свободи, яка від народження належить кожному. Вона відображає ідеї природного права, яке в той час стало дієвим знаряддям боротьби всіх пригнічених класів проти феодального укладу.

Література

1. Головатий С. П. Верховенство права: у 3 кн. Кн. 1: Від ідеї – до доктрини. К.: Фенікс, 2006. XXXII, 623 с.
2. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html> (дата звернення 12.09.2025).
3. Зінченко О. В. Еволюція ідей Декларації прав людини і громадянина від 1789 р. до початку ХХІ ст. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків, 2014. № 2. С. 117–125.
4. Козинець О. Г. Закріплення прав людини у Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 р. Цивілізаційна роль прав людини в упорядкуванні соціальних відносин: зб. матеріалів наук.-практ. семінару. Чернігів: КП «Вид-во «Чернігівські береги», 2007. С. 14–21.
5. Козинець О., Пророченко В. Становлення та розвиток теорії поділу влади в історії світової політико-правової думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 165–169.
6. Красовський К. Концепції природних прав людини у період Нового часу та їх відображення у перших юридичних документах. *Публічне право: науково-практичний юридичний журнал*. 2018. № 4. С. 206–213.
7. Любенна Т. К., Стрілець В. В. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. як ідеологічна підвалина утвердження демократичного правового режиму у Франції. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3643/1/Ljubenna.pdf> (дата звернення 12.09.2025).
8. Матвеева Т. О. Французька революція 1789–1794 років. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 14–17.
9. Черкесова А. С. Історичні та теоретичні аспекти становлення та розвитку інституту гарантій прав та свобод людини в кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 344–347.

Анотація

Кельба С. Г. Принцип правовладдя в Декларації прав людини і громадянина 1789 року. – Стаття.

Зазначається, що Декларація прав людини і громадянина 1789 року є важливим документом у сфері правовладдя, який у формі національного маніфесту проголосив природні права людини як невід'ємні та священні, і які належать кожній людині від народження. Аналізується преамбула Декларації, у якій підкреслювалась необхідність розробки нових принципів організації суспільного життя в умовах абсолютної монархії, що стало відповіддю на потребу встановлення нових відносин між людиною і державою, відкидаючи основи старого режиму. Наголошується, що Національні збори визнали основними причинами нещастя народу та деградації державної влади необізнаність, зневагу та порушення прав людини. З огляду на це вони вирішили офіційно унормувати природні, невід'ємні та священні права людини, а дії законодавчої та виконавчої влади піддавати перевірці задля того, щоб вимоги громадян, засновані на простих і

незаперечних положеннях, сприяли утвердженню конституції та загальному благополуччю. Простежується ключовий принцип Декларації, що передбачав вищість природних прав людини над соціальними інститутами та їх діяльністю. Ці права визнавалися невід'ємними та священними, слугуючи основою для створення та функціонування конституції. Вони визначалися як критерій для оцінки дій влади, що повинні відповідати цим принципам. Зауважується, що всі рішення та документи держави мали підпорядковуватися ідеї природних прав, оскільки їх реалізація була необхідною для досягнення загальнолюдського благополуччя. Наводяться норми Декларації про те, що всі люди народжуються вільними і рівними у правах, а суспільні відмінності можуть бути виправдані лише загальною користю. Це підкреслює основний принцип рівності та свободи, який проголошувався фундаментом для подальшого розвитку суспільства. Наголошується на ідеї верховенства природних і невід'ємних прав людини над конституційним ладом, що свідчить про пріоритетність прав людини в політичному житті. У зв'язку з цим розглядається мету кожного політичного об'єднання, яка пов'язується із збереженням прав людини, серед яких виокремлюються свобода, власність, безпека та право на спротив пригнобленню. Відзначається, що в Декларації чітко простежується ідея конституційної держави.

Ключові слова: влада, Декларація прав людини і громадянина 1789 року, права людини, право, правовладдя, суверенітет.

Summary

Kelbia S. H. The principle of the rule of law in the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789. – Article.

It is noted that the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789 is an important document in the field of law, the document, in the form of a national manifesto, proclaimed natural human rights as inalienable and sacred, belonging to every person from birth. The preamble to the Declaration is analyzed, which emphasized

the need to develop new principles for organizing social life under absolute monarchy, which was a response to the need to establish new relations between the individual and the state, rejecting the foundations of the old regime. It is emphasized that the National Assembly recognized ignorance, neglect, and human rights violations as the main causes of the people's misfortune and the degradation of state power. In view of this, they decided to officially regulate the natural, inalienable, and sacred rights of man, and to subject the actions of the legislative and executive powers to scrutiny so that the demands of citizens, based on simple and indisputable provisions, would contribute to the establishment of the constitution and general well-being. The key principle of the Declaration, which provided for the supremacy of natural human rights over social institutions and their activities, can be traced. These rights were recognized as inalienable and sacred, serving as the basis for the creation and functioning of the constitution. They were defined as a criterion for evaluating the actions of the authorities, which must comply with these principles. It is noted that all decisions and documents of the state had to be subordinate to the idea of natural rights, since their implementation was necessary to achieve universal human well-being. The Declaration states that all people are born free and equal in rights, and that social differences can only be justified by the common good. This emphasizes the fundamental principle of equality and freedom, which was proclaimed as the foundation for the further development of society. The idea of the supremacy of natural and inalienable human rights over the constitutional order is emphasized, which indicates the priority of human rights in political life. In this regard, the purpose of every political association is considered, which is linked to the preservation of human rights, among which freedom, property, security, and the right to resist oppression are highlighted. It is noted that the idea of a constitutional state is clearly traced in the Declaration.

Key words: power, Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789, human rights, law, rule of law, sovereignty.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.2>*Є. І. Шиманський**orcid.org/0009-0001-7344-1371**аспірант кафедри теорії та історії держави та права
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ТА ПОВНОВАЖЕННЯ НОТАРІУСІВ У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Інститут нотаріату є невід'ємною складовою правової системи сучасної держави, забезпечуючи превентивний захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб шляхом офіційного посвідчення правочинів, надання документам публічної достовірності та запобігання виникненню спорів. Нотаріальна діяльність виконує важливу функцію у стабілізації цивільного обігу, зменшенні навантаження на судову систему та зміцненні довіри до правової держави.

В Україні правові засади нотаріату визначаються Законом України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-ХІІ, Цивільним кодексом України, спеціальними законами та підзаконними нормативними актами, зокрема Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій. Водночас розвиток цифрових технологій, інтеграційні процеси з Європейським Союзом та необхідність підвищення доступності правової допомоги зумовлюють потребу в модернізації законодавчої бази.

Науковий інтерес до проблематики нотаріату зосереджується на питаннях його правового статусу, компетенції, взаємодії з іншими правовими інститутами, етичних стандартів діяльності та перспектив цифрової трансформації. Актуальність теми обумовлена необхідністю пошуку збалансованої моделі, яка б поєднувала традиційні принципи латинського нотаріату з інноваційними інструментами електронного правосуддя.

Таким чином, дослідження законодавчої бази та повноважень нотаріусів у системі правового регулювання спрямоване на виявлення сильних і слабких сторін чинної моделі, визначення напрямів удосконалення та формування пропозицій, здатних підвищити ефективність нотаріальної діяльності в Україні у контексті глобальних правових тенденцій.

Актуальність дослідження. Нотаріат є ключовим інститутом правової системи, який виконує функцію превентивного правосуддя, запобігаючи виникненню правових спорів шляхом посвідчення правочинів, засвідчення юридичних фактів та надання їм публічної достовірності. В умовах трансформації українського законодавства, зумовленої як внутрішніми реформами, так і процесами європейської інтеграції, актуальність дослідження за-

конодавчої бази та повноважень нотаріусів значно зростає.

Сучасний стан правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні характеризується поєднанням норм національного права, міжнародних стандартів та адаптованих положень європейського права. Проте існують проблеми фрагментарності правового регулювання, відсутності належної гармонізації окремих нормативних актів, а також колізії між законами та підзаконними актами, що регулюють нотаріальну діяльність [6, с. 3–4].

Актуальність дослідження посилюється потребою комплексного аналізу законодавчих норм, що визначають повноваження нотаріусів, їх роль у забезпеченні прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також механізмів реалізації та захисту цих повноважень у правовій системі України.

Постановка проблеми. Система правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні перебуває у стані постійної модернізації, однак залишається низка невирішених питань, що ускладнюють ефективну реалізацію повноважень нотаріусів. Серед них – відсутність єдиного кодифікованого акта, який би комплексно врегулював діяльність нотаріату, нечіткість деяких законодавчих формулювань, а також дублювання повноважень між нотаріусами та іншими суб'єктами правозастосування.

Крім того, актуальним є питання адаптації національного нотаріального законодавства до стандартів Європейського Союзу, зокрема щодо впровадження електронних нотаріальних послуг, цифрової ідентифікації та транскордонного визнання нотаріальних актів. Відсутність гармонізації у цій сфері зумовлює правову невизначеність, що негативно впливає на стабільність цивільного обігу та рівень публічної довіри до нотаріату.

Таким чином, проблема полягає у необхідності комплексного наукового осмислення та вдосконалення законодавчої бази, визначення оптимального обсягу повноважень нотаріусів та їх узгодження з міжнародними стандартами правового регулювання.

Огляд наукових джерел та доктринальних підходів. У науковій літературі питання законодавчої

бази та повноважень нотаріусів розглядаються як у межах загальної теорії права, так і в контексті спеціальних досліджень нотаріальної діяльності. Значна частина українських дослідників зосереджує увагу на аналізі Закону України «Про нотаріат» як базового акта, що визначає статус, функції та компетенцію нотаріусів. У працях також відзначається, що нотаріат у правовій системі України виконує функції превентивного правосуддя, будучи елементом публічно-правового механізму захисту прав.

Поряд із цим у доктрині існують дискусії щодо обсягу повноважень нотаріусів, меж їхньої компетенції та можливості розширення функціоналу з урахуванням потреб цифрової економіки. Деякі автори наголошують на необхідності поєднання національних традицій нотаріату з європейськими стандартами, зокрема у частині електронної форми нотаріальних актів та інтеграції до єдиного правового простору ЄС.

Таким чином, наукові підходи до проблематики базуються на поєднанні формально-юридичного аналізу норм права з вивченням практики їх застосування та перспектив міжнародної гармонізації.

Аналіз міжнародних стандартів та їх відображення в українському праві. Міжнародні стандарти нотаріальної діяльності формуються під впливом практики Міжнародного союзу латинського нотаріату, Ради нотаріатів Європейського Союзу (CNUE) та положень міжнародних договорів, що регулюють питання взаємного визнання нотаріальних актів. У цих документах особливий акцент робиться на забезпеченні принципів законності, незалежності, конфіденційності, професійної компетентності та рівного доступу до нотаріальних послуг.

Україна, як учасник низки міжнародних конвенцій, зокрема Гаазької конвенції 1961 року, адаптувала окремі міжнародні положення у своє законодавство, що дозволяє спростувати процедуру використання нотаріальних документів за кордоном. Водночас, гармонізація національного права з європейськими стандартами потребує подальшого розвитку, особливо в частині цифровізації нотаріальних послуг, електронного підпису та онлайн-ідентифікації клієнтів.

Аналіз міжнародних практик свідчить, що інтеграція України до спільного правового простору ЄС передбачає поступове впровадження нових технологічних інструментів у нотаріальній сфері, з одночасним збереженням традиційних правових гарантій.

Мета та завдання дослідження. Метою даного дослідження є комплексний правовий аналіз законодавчої бази, що регламентує діяльність нотаріусів в Україні, визначення обсягу їхніх повноважень у системі правового регулювання та розробка пропозицій щодо вдосконалення норма-

тивно-правових актів з урахуванням міжнародних стандартів.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі основні завдання:

1. Проаналізувати еволюцію законодавчої бази нотаріату в Україні, починаючи з моменту ухвалення Закону України «Про нотаріат» та до сучасного стану.

2. Дослідити структуру, зміст та взаємозв'язок основних нормативних актів, що регламентують повноваження нотаріусів.

3. Визначити місце нотаріату у системі органів, що здійснюють правове регулювання цивільного обігу.

4. Розкрити основні повноваження нотаріусів та їх роль у забезпеченні правової визначеності.

5. Оцінити відповідність чинної законодавчої бази міжнародним стандартам та стандартам ЄС.

6. Розробити пропозиції щодо усунення виявлених прогалин та гармонізації правового регулювання.

Таким чином, дослідження має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки його результати можуть бути використані у нормотворчій діяльності, правозастосовній практиці та професійній підготовці нотаріусів.

Опис джерельної бази дослідження. Джерельна база дослідження охоплює комплекс нормативно-правових актів України, міжнародних договорів, наукових публікацій та аналітичних матеріалів, які регламентують або досліджують діяльність нотаріусів. Основу становлять Конституція України, Закон України «Про нотаріат» та підзаконні акти Міністерства юстиції, що деталізують порядок вчинення нотаріальних дій, ведення реєстрів та здійснення контролю [8, с. 7–8].

Важливу роль відіграють міжнародні правові документи, зокрема Гаазька конвенція 1961 року про скасування вимоги легалізації іноземних офіційних документів, рекомендації Міжнародного союзу латинського нотаріату та акти Ради нотаріатів Європейського Союзу (CNUE) [1, с. 59–60]. Ці джерела визначають ключові принципи нотаріальної діяльності та спрямовують реформування українського законодавства у бік європейської інтеграції.

До наукової складової джерельної бази входять статті, монографії та аналітичні огляди провідних українських і зарубіжних правників, що аналізують історичний розвиток нотаріату, його правовий статус, функції та повноваження.

Таким чином, дослідження ґрунтується на поєднанні національних, міжнародних та доктринальних джерел, що забезпечує комплексність та об'єктивність отриманих висновків.

Методологічний інструментарій дослідження. Методологічна основа дослідження ґрунтується

на поєднанні загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, що дозволяють комплексно розкрити законодавчу базу та повноваження нотаріусів у системі правового регулювання.

По-перше, використано формально-юридичний метод для аналізу змісту законодавчих та підзаконних актів, що регулюють нотаріальну діяльність, зокрема їхньої системності, юридичної сили та ієрархії [2, с. 44–45].

По-друге, застосовано порівняльно-правовий метод для дослідження відмінностей та спільних рис між національною моделлю нотаріату та нотаріальними системами інших країн, насамперед держав романо-германської правової сім'ї.

По-третє, використано історико-правовий метод для висвітлення еволюції законодавства України про нотаріат та його адаптації до міжнародних стандартів.

Крім того, застосовано системний підхід, який дозволив розглядати нотаріат як складову правової системи держави у взаємозв'язку з іншими інститутами – судами, органами державної реєстрації, адвокатурою.

Такий комплекс методів забезпечив наукову обґрунтованість висновків та практичних рекомендацій дослідження.

Основний виклад матеріалу. Історія законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Україні відображає загальні тенденції трансформації правової системи держави та її адаптації до сучасних потреб суспільства. Перші спроби кодифікації нотаріальних норм на українських землях сягають періоду дії Литовських статутів та норм Магдебурзького права, де були закріплені окремі положення щодо засвідчення угод і правочинів.

У радянський період нотаріат функціонував виключно у формі державної системи, що було закріплено Положенням про державний нотаріат 1974 року. Цей етап характеризувався повною підпорядкованістю нотаріальних органів державній владі та обмеженням професійної автономії нотаріусів.

Суттєві зміни відбулися після ухвалення Закону України «Про нотаріат» у 1993 році, який запровадив змішану систему – державний та приватний нотаріат. Це дозволило розширити доступ населення до нотаріальних послуг, запровадити елементи самоврядування та підвищити конкурентоспроможність сфери.

Подальший розвиток законодавчої бази зумовлювався потребами гармонізації із європейським правом, удосконалення процедур, цифровізації нотаріальних дій та запровадження електронних реєстрів.

Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність нотаріусів

Нормативно-правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні базується на багаторівневій

системі актів, у центрі якої знаходиться Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-ХІІ. Цей закон визначає правовий статус нотаріусів, умови доступу до професії, перелік нотаріальних дій, порядок їх вчинення, гарантії діяльності та підстави відповідальності [7, с. 5–6].

Важливе значення мають і підзаконні акти, видані Міністерством юстиції України, зокрема Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (затверджена наказом Міністерства юстиції від 22.02.2012 № 296/5), яка деталізує процедури посвідчення правочинів, засвідчення копій документів, оформлення спадкових прав тощо [3, с. 2–3].

Окрім того, діяльність нотаріусів регламентується Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, Законом «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та іншими спеціальними актами, що регулюють окремі сфери нотаріальної практики.

Сукупність цих нормативних джерел створює правове підґрунтя для ефективного функціонування нотаріату, хоча існує потреба у їх систематизації та усуненні колізій.

Повноваження нотаріусів та їх правові межі

Повноваження нотаріуса в Україні визначаються законом як коло нотаріальних дій та адміністративно-реєстраційних функцій, що надають документам публічної достовірності та превентивно захищають права учасників цивільного обігу. До основних повноважень належать: посвідчення правочинів (договорів, заповітів, шлюбних договорів, довіреностей), засвідчення справжності підпису та вірності копій, відкриття й ведення спадкових справ, накладення та зняття заборон/обтяжень, вчинення виконавчих написів, протест векселів, забезпечення доказів, видача дублікатів нотаріальних документів, а також виконання функцій державного реєстратора у визначених законом випадках [4, с. 10–18].

Правові межі повноважень впливають із імперативних вимог законодавства та процесуальних приписів:

1. Предметна компетенція – нотаріус діє лише у межах переліку нотаріальних дій та процедур, прямо встановлених законом і підзаконними актами; вихід за межі компетенції є підставою для недійсності вчиненої дії.

2. Процесуальна форма – кожна дія має чіткий порядок вчинення (перелік документів, ідентифікація сторін, перевірка дієздатності/правоздатності, реєстраційні записи, реквізити акта), відступ від якого тягне юридичні наслідки (відмова у дії, дисциплінарна або інша відповідальність) [4, с. 2–5, 12–18].

3. Територіальні та спеціальні обмеження – окремим діям (наприклад, спадкові справи) прив'язані

до визначених законом місць відкриття/ведення; спеціальні правила діють щодо майнових прав подружжя, нерухомості, корпоративних прав тощо [4, с. 38–45].

4. Конфлікт інтересів і неупередженість – за наявності особистої заінтересованості або іншого конфлікту нотаріус зобов'язаний відмовитися від дії; порушення принципу неупередженості є підставою для оскарження акта.

5. Підстави для відмови – нотаріус відмовляє у вчиненні дії, якщо: а) правочин суперечить закону чи публічному порядку; б) особа не має необхідного обсягу цивільної дієздатності/повноважень; в) подані документи недостовірні або недостатні; г) ідентифікація особи неможлива; г) дія не належить до компетенції нотаріуса [4, с. 19–22].

Види відповідальності кореспондують межах повноважень: дисциплінарна (за порушення професійних правил), цивільно-правова (відшкодування шкоди за неправомірні дії/бездіяльність), адміністративна та кримінальна – у випадку зловживань чи підроблення офіційних документів. Належне дотримання меж компетенції та процесуальної форми є ключем до збереження підвищеної доказової сили нотаріальних актів і довіри до інституту нотаріату [4, с. 22–26].

Взаємодія нотаріусів з іншими інститутами правової системи

Ефективне функціонування інституту нотаріату вимагає його тісної взаємодії з іншими органами та інститутами правової системи, що забезпечує комплексний захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Нотаріальні акти часто використовуються у судових процесах як докази, що мають підвищену доказову силу. Водночас суди здійснюють контроль за правомірністю нотаріальних дій у порядку розгляду скарг на відмову у їх вчиненні чи на оскарження вчинених дій.

Нотаріуси виконують функції державних реєстраторів речових прав на нерухоме майно та бізнесу, вносячи відповідні записи до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Адвокати та інші правники часто готують проекти документів для нотаріального посвідчення або супроводжують клієнтів при вчиненні нотаріальних дій. Така співпраця сприяє підвищенню правової визначеності та якості документів.

Нотаріуси зобов'язані перевіряти достовірність документів, ідентифікувати осіб, повідомляти компетентні органи у випадках, передбачених законом, зокрема щодо фінансового моніторингу.

У випадках посвідчення документів для використання за кордоном нотаріуси співпрацюють із Міністерством закордонних справ та консуль-

ськими установами щодо апостилювання та легалізації.

Таким чином, нотаріат функціонує не ізольовано, а у складі комплексного правового механізму, взаємодіючи з органами судової, виконавчої та законодавчої влади, іншими правничими інститутами та міжнародними структурами, що підвищує ефективність правового регулювання та рівень правової безпеки громадян і бізнесу.

Проблеми реалізації законодавчих повноважень нотаріусів

Незважаючи на достатньо розвинену законодавчу базу, реалізація повноважень нотаріусів в Україні супроводжується низкою проблем, що знижують ефективність нотаріальної діяльності та рівень правового захисту громадян.

Нормативні колізії та прогалини. Деякі положення Закону України «Про нотаріат» не узгоджені з нормами Цивільного кодексу України та іншими спеціальними законами, зокрема у сфері спадкового права, державної реєстрації речових прав та корпоративних правочинів.

Надмірна зарегульованість процедур. Велика кількість формальних вимог, передбачених Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій, призводить до затягування процедур і створює надмірне адміністративне навантаження на нотаріусів.

Неоднакова практика застосування законодавства. Через відсутність уніфікованих роз'яснень та офіційних методичних рекомендацій, нотаріуси у різних регіонах можуть по-різному трактувати одні й ті ж норми, що негативно впливає на єдність нотаріальної практики.

Обмежені можливості цифровізації. Хоча в Україні активно впроваджуються електронні сервіси, значна частина нотаріальних дій все ще не може бути здійснена дистанційно, що зменшує доступність послуг, особливо для громадян з обмеженою мобільністю або тих, хто перебуває за кордоном.

Кадрові та професійні виклики. Не всі нотаріуси мають достатній рівень кваліфікації для роботи з новими цифровими інструментами та застосування міжнародних стандартів у своїй практиці.

Таким чином, вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, який включатиме оновлення законодавства, спрощення процедур, розвиток єдиних методичних стандартів, активну цифровізацію та підвищення кваліфікації нотаріусів.

Перспективи вдосконалення законодавчого регулювання нотаріату

Сучасні виклики та інтеграційні процеси зумовлюють необхідність подальшого реформування законодавства про нотаріат з метою підвищення його ефективності, доступності та відповідності міжнародним стандартам.

Україна, як держава-кандидат на вступ до Європейського Союзу, повинна адаптувати своє нотаріальне законодавство до *acquis communautaire*, враховуючи рекомендації Ради нотаріатів ЄС (CNUE) та Міжнародного союзу латинського нотаріату [5, с. 18–20].

Потребує деталізації правовий механізм самоврядування нотаріату, розширення дисциплінарних повноважень Нотаріальної палати України, а також чітке розмежування компетенцій державних і приватних нотаріусів.

Доцільно впровадити повноцінні електронні нотаріальні дії з використанням технологій електронного підпису, блокчейну та відеоконференцій, забезпечивши при цьому високий рівень кібербезпеки.

Систематизація норм у межах єдиного Нотаріального кодексу України дозволить усунути колізії, спростити процедури та підвищити передбачуваність правозастосування.

Необхідно розширити програми обміну досвідом з нотаріусами країн ЄС, створити спільні навчальні платформи та впроваджувати безперервне професійне навчання.

Таким чином, перспективи розвитку законодавчого регулювання нотаріату пов'язані з глибокою інтеграцією у світовий правовий простір, технологічною модернізацією та підвищенням професійного рівня нотаріальної спільноти України.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити низку узагальнених висновків щодо законодавчої бази та повноважень нотаріусів у системі правового регулювання України.

Нотаріат як інститут превентивного правосуддя є важливим елементом правової системи, який забезпечує офіційне повідчення правочинів, надання документам публічної достовірності та захист прав учасників цивільного обігу до виникнення спорів.

Законодавча база України про нотаріат сформована на основі Закону України «Про нотаріат», Цивільного кодексу та підзаконних актів, але потребує модернізації з урахуванням європейських стандартів та цифрової трансформації правової сфери.

Повноваження нотаріусів чітко визначені законом і охоплюють широкий спектр дій, проте їх реалізація обмежується процесуальною формою, предметною та територіальною компетенцією, що гарантує дотримання законності, але водночас іноді ускладнює доступ громадян до послуг.

Основні проблеми функціонування нотаріату включають нормативні колізії, надмірну зарегульованість, неоднакову практику застосування норм та недостатній рівень цифровізації, що вимагає комплексних реформ.

Перспективи розвитку полягають у гармонізації законодавства з *acquis* ЄС, створенні Нотаріаль-

ного кодексу, розширенні електронних сервісів, удосконаленні механізмів самоврядування та підвищенні кваліфікації нотаріусів через міжнародне співробітництво.

Таким чином, нотаріат в Україні перебуває на етапі правової трансформації, що потребує збалансованого поєднання традиційних принципів нотаріальної діяльності з інноваційними технологіями та інтеграційними підходами. Це дозволить підвищити ефективність нотаріальної системи та зміцнити довіру до неї з боку суспільства і міжнародної спільноти.

Перспективи подальших наукових розвідок у сфері правового регулювання нотаріату зумовлені динамікою розвитку правової системи України, процесами цифровізації та євроінтеграційним курсом держави.

Необхідно опрацювати правові, організаційні та технічні аспекти впровадження дистанційних нотаріальних дій, зокрема через відеозв'язок, з використанням електронного підпису, блокчейну та захищених реєстрів.

Важливо розробити механізми спрощення аполітизовання, легалізації документів та визнання електронних нотаріальних актів у межах міжнародних договорів та угод з ЄС і країнами поза його межами.

Доцільно здійснити глибоке порівняння української моделі нотаріату з системами провідних держав романо-германської та англо-саксонської правових сімей, щоб визначити оптимальні напрями реформування.

Потрібно оцінити ефективність інститутів самоврядного контролю та дисциплінарної відповідальності у забезпеченні дотримання етичних і професійних стандартів.

Окремим напрямом дослідження може стати правовий механізм співпраці нотаріусів з судами, органами державної реєстрації, адвокатурою, фінансовим моніторингом та міжнародними організаціями.

Отже, подальші дослідження повинні поєднувати теоретико-правовий аналіз із практичними рекомендаціями для законодавця та професійної спільноти, що сприятиме формуванню сучасної, ефективної та конкурентоспроможної системи нотаріату в Україні.

Література

1. Hague Conference on Private International Law. Convention Abolishing the Requirement of Legalisation for Foreign Public Documents (Apostille), 1961. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=41>

2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Право, 2019. 648 с. (С. 44–46). URL: <https://pravobook.com.ua/skakun-teoriya-derzhavy-i-prava>

3. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції

України від 22.02.2012 № 296/5. (С. 2–5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>

4. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> – с. 2–5; 10–22; 38–45.

5. Council of the Notariats of the European Union (CNUE). Annual Report 2022. Brussels, 2023. 64 p. URL: <https://www.cnue.eu/wp-content/uploads/2023/05/CNUE-Annual-Report-2022.pdf> – с. 18–20.

6. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

7. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383. (С. 5–7). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>

Анотація

Шиманський Є. І. Законодавча база та повноваження нотаріусів у системі правового регулювання. – Стаття.

У статті розглядаються правові засади функціонування інституту нотаріату в Україні, його місце у системі правового регулювання та механізми реалізації повноважень нотаріусів. Визначено, що законодавча база нотаріальної діяльності ґрунтується на Конституції України, Законі України «Про нотаріат», міжнародних договорах, а також підзаконних нормативних актах, які регулюють порядок вчинення нотаріальних дій, ведення державних реєстрів та надання правової допомоги.

Проаналізовано основні повноваження нотаріусів, серед яких посвідчення правочинів, засвідчення вірності копій документів, засвідчення підписів, видача свідоцтв про право на спадщину, накладання та зняття заборон відчуження майна, а також інші дії, передбачені законодавством. Особливу увагу приділено ролі нотаріусів у системі превентивного правосуддя, що спрямоване на попередження правових спорів та захист прав учасників цивільного обороту.

Досліджено еволюцію законодавчого регулювання нотаріальної діяльності, включно з етапами реформування системи після здобуття Україною незалежності, впровадженням приватного нотаріату та поступовою цифровізацією нотаріальних процедур. Висвітлено вплив європейських стандартів і міжнародних конвенцій (зокрема, Гаазької конвенції 1961 р. про апостиль) на гармонізацію українського нотаріального законодавства.

Проведено порівняльний аналіз повноважень нотаріусів у країнах романо-германської правової сім'ї та ан-

гло-саксонської системи права. Встановлено, що українська модель поєднує елементи класичного латинського нотаріату з урахуванням сучасних вимог електронного документообігу та кібербезпеки.

У висновках обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення законодавчої бази, розширення переліку нотаріальних повноважень в умовах цифровізації, підвищення ролі нотаріусів у захисті прав громадян та розвитку правової інфраструктури.

Ключові слова: нотаріат, законодавча база, повноваження, правове регулювання, міжнародні стандарти, електронний документообіг, правова держава.

Summary

Shymanskyi Ye. I. Legislative basis and powers of notaries in the system of legal regulation. – Article.

The article examines the legal framework governing the notarial institution in Ukraine, its place within the system of legal regulation, and the mechanisms for exercising notarial powers. It is established that the legislative basis of notarial activity is founded on the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine “On Notariat,” international treaties, and subordinate normative acts regulating the procedure for performing notarial acts, maintaining state registers, and providing legal assistance.

The main powers of notaries are analyzed, including the authentication of transactions, certification of document copies, attestation of signatures, issuance of inheritance certificates, imposition and removal of property alienation prohibitions, and other actions stipulated by law. Special emphasis is placed on the role of notaries within the system of preventive justice, aimed at avoiding legal disputes and protecting the rights of civil turnover participants.

The evolution of legislative regulation of notarial activities is explored, covering the stages of reform after Ukraine’s independence, the introduction of private notariat, and the gradual digitalization of notarial procedures. The influence of European standards and international conventions (in particular, the 1961 Hague Apostille Convention) on the harmonization of Ukrainian notarial legislation is highlighted.

A comparative analysis of notarial powers in the Romano-Germanic legal family and the Anglo-Saxon legal system is conducted. It is determined that the Ukrainian model combines elements of the classical Latin notariat while incorporating modern requirements for electronic document circulation and cybersecurity.

The conclusions emphasize the need to further improve the legislative framework, expand the list of notarial powers in the context of digitalization, strengthen the role of notaries in protecting citizens’ rights, and develop legal infrastructure.

Key words: notariat, legislative framework, powers, legal regulation, international standards, electronic document management, rule of law.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.3>

Т. В. Бабкова

orcid.org/0009-0009-6678-3515

*кандидат юридичних наук, суддя у відставці,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Західноукраїнського національного університету*

О. Б. Васильчишин

orcid.org/0000-0002-9948-5532

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету*

С. С. Резнікова

orcid.org/0009-0007-6130-9174

*кандидат юридичних наук, суддя у відставці,
студентка магістратури
Вільного Українського університету*

АНТОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

Абстрактна природа національної ідентичності складна, оскільки нація має поєднувати в собі дві низки вимірів: з одного боку, громадянські та територіальні, а з другого – етнічні та генеалогічні, при чому в кожному випадку – в різних пропорціях.

Найочевиднішою політичною функцією національної ідентичності є легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних прав та обов'язків, які визначають особисті вартості й характер нації, відображають прадавні звичаї та обряди народу.

Процес самовизначення і самоорієнтації є ключем до національної ідентичності.

Британський дослідник феноменів нації та націоналізму Ентоні Д. Сміт в своїй роботі «Національні ідентичності» окреслив найголовніші риси національної ідентичності: історична територія, або рідний край; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [1].

Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, прийнята резолюцією 61/253 Генеральної асамблеї від 13.09.2007 року, підтверджуючи, що всі народи вносять внесок у різноманіття та багатство цивілізацій та культур, які складають загальну спадщину людства, закріплює право всіх народів на самовизначення, на підставі якого вони вільно встановлюють свій

політичний статус та вільно здійснюють свій економічний, соціальний та культурний розвиток [2].

Перш за все розглянемо, чому в основі вказаного дослідження опинилася національна ідентичність в умовах запровадженого в Україні воєнного стану, ми закладаємо як очікуваний результат саме збереження держави Україна.

Нагадаємо, що поняття ідентичності перебуває у полі зору європейських юристів завдяки неодноразового тлумачення конституційними судами європейських країн для обґрунтування рішень, пов'язаних з процесом європейської інтеграції та розширенням впливу наднаціональних інституцій та міжнародних організацій.

Правову синергію та взаємозв'язок історичних подій на формування в особи національної ідентичності крізь забезпечення процедури доступу до громадянства певної країни також демонструє практика Європейського суду з прав людини. Так у справі *Zeggai v France (2022)* щодо доступу до французького громадянства осіб, які походили з Алжиру до та після набуття Алжиром незалежності в 1962 році, заявники вважали, що різниця у правовому статусі за датою народження є дискримінацією та порушенням їх права на повагу до приватного та сімейного життя відповідно до статей 14 та 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [3]. В зазначеному рішенні суд дійшов до висновку, що вказана різниця у правовому статусі була пов'язана з історични-

ми обставинами (незалежністю Алжиру) і переслідувала легітимну мету, а тому не порушувало самі принципи охоронювані статтями 14,8, а лише впливало на варіанти доступу до громадянства [4].

Слід зауважити особливу роль закріплення елементів національної ідентичності в більшості конституцій європейських держав, визначенню складових, гарантій розвитку та механізмів захисту в національному законодавстві та судовій практиці.

Європейська концепція національної ідентичності включає і національну концепцію ідентичності. Європейська концепція має на меті її застосування до всіх держав – членів європейської системи цінностей, в той самий час коли національна концепція – має тенденцію враховувати характеристики, своєрідні елементи кожної окремої держави.

На погляд авторів статті національна ідентичність – це почуття приналежності до певної нації, засноване на спільній історії, культурі, мові та цінностях, при цьому вона здатна посилювати європейські цінності, якщо національні традиції вже містять європейські цінності, а може конфліктувати з ними якщо національна ідентичність акцентується на унікальності та суверенітеті, що зовнішнє може сприйматися як протидія наднаціональній інтеграції.

Нагадаємо, що відповідно до Закону України № 2680-VIII від 07.02.2019 «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) в преамбулі Конституції України підтверджено європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [5].

Тривалі роки незалежній та суверенній Україні з боку Російської Федерації завдається шкода як збройною, так і гуманітарною агресією. Починаючи з 24.02.2022 в умовах протиборства нашої країни повномасштабному вторгненню Російської Федерації процеси збільшення тенденцій проявів національної ідентичності стають питанням захисту національної безпеки.

Підтримуючи позицію автора першого проєкту Декларації про державний суверенітет правознавця-міжнародника, професора Володимира Василенка [6], який наголошував не раз, що національна безпека може знищуватися під впливом двох видів агресії: збройної та гуманітарної. При цьому збройна агресія – це застосування збройної сили державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації). Суть, мета збройної агресії – це фізичне знищення сторони проти якої чиниться збройна агресія. Наслідком

такої агресії є тільки фізичне знищення нації, тобто при збереженні частини носіїв національної ідентичності держава згодом відновиться й зможе повернути свій суверенітет й незалежність.

Гуманітарна агресія є набагато менш помітною, проте переслідує чітку мету – ліквідацію національної ідентичності «ворога» (сторони, на яку направлена агресія). Наслідок: об'єкти, по яким завдаються удари на гуманітарному фронті, повинні бути знищені не фізично, а морально. Як правило, гуманітарна агресія розтягнута не тільки в часі, а й просторі й здійснюється через такі складові:

- мовно-культурна;
- інформаційно-пропагандистська;
- агресія проти історичної пам'яті нації;
- конфесійна агресія.

У свою чергу до структури гуманітарної агресії В. Василенка, ми вважаємо необхідним додати п'яту складову – фінансово-економічну. Загрози й можливі негативні наслідки впливу агресії через фінансовий сектор у мирний час частково нами висвітлено у працях [7, 8, 9]. При цьому окреме дослідження механізму забезпечення фінансової безпеки держави в умовах агресивної збройної агресії, створенню оперативного алгоритму спільної роботи уряду країни, зокрема, Міністерства юстиції України, Фонду держмайна України, правоохоронних органів та судової ланки, було проведено авторами статті в окремому розділі монографії [10].

13.12.2022 Верховною радою України був прийнятий Закон України № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», яким вперше в історії незалежної України визначено мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України [11]. Крім законодавчого закріплення поняття української національної та громадянської ідентичності, вказаним законом врегульовано складові державної політики в утвердженні української національної та громадянської ідентичності – національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта; встановлено гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації; визначено повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у цій сфері.

Інклюзія проблематики зміцнення національної ідентичності, як складової національної безпеки України, була впроваджена Законом України 2.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку України» [12]. Відповідно до банкетної по відношенню до вказаного закону Стратегії національної

безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, розвиток української культури як основи консолідації української нації та зміцнення її ідентичності закріплено в якості обов'язку держави [13].

Відповідно до Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 № 1322 утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони [14].

Ця Стратегія визначає напрями, цілі та основні завдання, що стоять перед державою, а також очікувані результати, механізми, заходи щодо проведення моніторингу реалізації Стратегії.

Застосовуючи інтерактивну техніку запитань, що використовується для виявлення причинно-наслідкових зв'язків, що лежать в основі певної проблеми, ми прийшли до переконання, що аналізуючи питання національної безпеки нашої країни, очікуваний результат нашого дослідження є вирішення саме таких питань як:

- збереження національної ідентичності держави Україна;
- збереження носіїв національної ідентичності України;
- збереження прав користування міжнародним правом та національними правами держави носіями національної ідентичності України;
- ефективність механізмів захисту складових національної ідентичності України, гарантій її зміцненню та зростанню шляхом закріплення в національному законодавстві та судовій практиці.

Проведемо порівняльний аналіз моніторингових досліджень динаміки ідентичності громадян України, наведений в зазначеній Стратегії.

Так, наприклад, у 2021 році лише 72,1 відсотка молоді пишалися тим, що вони є українцями. При цьому 33,8 відсотка населення, яке проживає у східному регіоні, та 34 відсотки населення, яке проживає у південному регіоні України, відносили себе до громадян колишнього СРСР.

За результатами соціологічного дослідження громадянської ідентичності українців у 2022 році абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе громадянином України – 94 відсотки, майже стільки ж – мешканцем свого регіону, половина ідентифікують себе європейцями, близько 30 відсотків – ні, «радянською людиною» вважають себе майже 10 відсотків.

Крім того, європейцями себе частіше вважає молодь, а «радянською людиною» – старші. Ще

у 2020 році «тужили» за СРСР близько 32 відсотків, а позитивно оцінювали розпад цього історичного утворення 49 відсотків. У східному і південному регіонах України негативна оцінка розпаду СРСР переважала.

Статистика проведена пізніше, на червень 2024 року, моніторингових досліджень динаміки ідентичності громадян України соціологічної служби Центру Разумкова в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раєт в Україні, встановлює прогресивну динаміку [15].

Опитування методом face-to-face проводилося у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій областях та місті Києві (у Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях – лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії).

Порівняно з 2006р. істотно зросла частка респондентів, які у першу чергу пов'язують (ототожнюють) себе з Україною (з 31% до 53%). З 44% до 28% зменшилася частка тих, хто найбільше пов'язаний зі своїм містом чи селом, статистично значуще не змінилася частка тих, хто ідентифікує себе з регіоном (відповідно 15% і 13%). Незначна частина респондентів ідентифікує себе з Європою (3%), хоча це більше, ніж було у 2006р. (0,8%). Незначною є частка тих, хто ідентифікує себе з Радянським Союзом (2%) та з Росією (0,1%).

Отже, якщо у 2006р. переважала локальна ідентичність, то зараз – загальнонаціональна.

За результатами соціологічного дослідження питання віднесення респондентів за критерієм етнічної ідентичності спостерігається зниження рівня біетнічності. Так, 95% опитаних вважають себе етнічними українцями, 2% – етнічними росіянами, 2% – віднесли себе до інших етносів, 1,5% – не визначилися із своєю етнічною належністю.

У 2017 році 74% опитаних в Україні відчували свою приналежність лише до однієї національності, 12% – одразу до двох або кількох національностей, 6% – не відчували належності до жодної національності, а 8% – не визначилися. За даними опитування, що проводилося у 2024 року, частка тих, хто відчуває свою приналежність лише до однієї національності, зросла до 84%, частка тих, відносить себе одразу до двох або кількох національностей, зменшилася до 7%, і практично не змінилася частка тих, хто не відчуває належності до жодної національності (5%). Менше стало тих, хто не ви-

значився із етнічною належністю (4,5%). Порівняно з 2017 році серед етнічних українців частка тих, хто відчувають свою приналежність лише до однієї національності, зросла з 77% до 85%.

Якщо у 2015 і 2021 роках більшість (відповідно 56% і 51%) респондентів вважали найбільш прийнятним для себе громадянське визначення **української нації**, як спільноти всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови спілкування і традицій, то за даними опитування, що проводилося в червні 2024 року, частка тих, хто поділяє цю позицію, скоротилася до 46%. Натомість з 24,5% у 2021 році до 28% зросла частка тих, хто підтримує визначення української нації як етнічної спільноти (за наявності українців серед предків). Але найбільш популярним таке визначення нації було у 2006 році (тоді його поділяли 34% опитаних). Незначною мірою (з 18% у 2021 році до 21% у 2024 році) зросла частка тих, хто підтримує культурологічне визначення нації, за якого головним є спілкування українською мовою, слідування національним традиціям та виховання на них своїх дітей.

Більшість громадян України поділяють демократичні цінності як складову української національної ідентичності. Так, 61% опитаних відповіли, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України. 50,5% погодилися із судженням «народовладдя для нашої країни важливіше за суворий порядок в країні», тоді як лише 21% – що «суворий порядок важливіший за народовладдя». 47%, обираючи між свободою та матеріальним достатком, віддають перевагу свободі (і лише 24% – матеріальному достатку). Підтримка демократичних цінностей виражена більшою мірою, ніж у 2021 року, тобто до початку повномасштабної війни.

Даючи відповідь на питання, до якої культурної традиції вони себе відносять, у червні 2024 року респонденти найчастіше відповідали, що відносять себе до української культурної традиції (76%). Частка таких порівняно з 2006 року істотно зросла (тоді вона становила 56%). З 7% до 14% зросла також частка тих, хто відносить себе до загальноєвропейської культурної традиції, і знизилася частка тих, хто відносить себе до російської (з 11% до 0,5%) та радянської (з 16% до 4%) культурних традицій.

Зуважуємо, що віднесення до радянської та російської культурних традицій зменшилася у всіх регіонах України, при тому, що зростання віднесення себе до української культурної традиції відбулося за рахунок російськомовного населення (тих, хто вдома переважно говорить російською мовою) – з 29% до 43%. Серед російськомовних респондентів знизилася віднесення себе до російської культурної традиції (з 26% до 5%). Серед

україномовних частка тих, хто відносить себе до російської культурної традиції, і в 2006 році була дуже низькою (1%), а в 2024 році стала дорівнювати 0,1%.

Слід дійти висновку, що потужний імпульс «самоукраїнізації», який став одним з проявів реакції українського суспільства на повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, значною мірою прискорив зріст української національної ідентичності.

Вагомим кроком для збереження нації є ухвалення Верховною Радою України 18.06.2025 Закону України № 4502-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» [16]. Беззаперечно, легалізація множинного громадянства дозволить мільйонам українців, що виїхали за кордон в зв'язку із збройною агресією проти України отримати правовий статус у країнах перебування без розриву зв'язку з Україною, утворить можливість їхньої участі в економічному житті нашої держави, іншою мовою сприятиме збереженню демографічного та економічного потенціалу нації, протидіятиме асиміляції.

Проте, на жаль, і на сьогодні проблемним є момент законодавчого закріплення множинного громадянства на припущенні, не маючи офіційного висновку Конституційного Суду України щодо питання, врегульованого статтею 4 Конституції України, яка звучить неоднозначно: «В Україні існує єдине громадянство».

Окремої уваги в процесі вивчення антології національної ідентичності заслуговує роль мови, яка є своєрідним кодом нації, а не лише засобом спілкування.

За цих обставин держава, на сьогоднішній день, намагається першочергово застосувати законодавчий механізм повноцінного функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави, що є гарантією збереження ідентичності української нації та зміцнення державної єдності України.

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII визначено статус української мови як єдиної державної мови в Україні, що зумовлений державотворчим самовизначенням української нації [17]. Державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави, визначається виключно Конституцією України, порядок її функціонування і застосування визначається виключно законом.

Відстоюючи права громадян України на інформацію та послуги державною мовою, імплементуючи нові статті, які визначили неухильність застосування державної мови у сферах друкованих медіа

та користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів, застосовуючи нові норми КУ-пАП (санкції у вигляді попереджень і штрафів), законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади взято активний курс і на посилення регіональної мовної політики, міжнародну співпрацю, оновлення чинного законодавства в умовах воєнного стану.

На теперішній час, військова агресія Російської Федерації вимагає підвищеної уваги до питання становлення та розвитку національної ідентичності, а також ролі Конституційного Суду України в процесі її формування.

Слід зазначити, що показовим є рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 № 1-р/2021, в якому суд зазначив, що «без повноцінного функціонування української мови в усіх ділянках публічного життя суспільства на всій території України українській нації загрожує втрата статусу й ролі титульної й державотвірної нації, що є рівнозначним загрози зникнення Української держави з політичної карти світу» [18]. Раніше в рішеннях від 20.12.2007 № 13-рп/2007 (справа про розповсюдження іноземних фільмів), 22.04.2008 № 8-рп/2008 (справа про мову судочинства) Конституційний Суд України надавав відповідні офіційні тлумачення щодо суспільної значущості та обов'язковості застосування української мови у відповідних соціальних сферах, ураховуючи її статус як державної [19, 20].

Отже питання національної безпеки в контексті сфери застосування української мови, як національного інструменту єдності та ідентичності, неодноразово виступало предметом конституційного захисту і залишається актуально присутнім в культурній та політичній боротьбі українців за власну державу.

Слід дійти висновку, що задля забезпечення ефективної реалізації державної політики, спрямованої на захист національної ідентичності слід очікувати від виконавчої та законодавчої гілок влади розробки та прийняття нормативно – правових актів, спрямованих на підтримку, популяризацію, зокрема шляхом поширення знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культур, та створення умов для розвитку і використання державної мови у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

Література

1. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. Київ, Основи, 1994. С.10-27.
2. Резолюція №61/295 Генеральної Асамблеї від 13.09.2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text (дата звернення: 19.08.2025).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.08.2025).

4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі від 13.10.2022 «Зеггай проти Франції» URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22it%22emid%22:\[%22001-220186%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22it%22emid%22:[%22001-220186%22]}) (дата звернення: 19.08.2025).

5. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07.02.2019 № 2680-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

6. Виступ Володимира Василенка на круглому столі Національного форуму «Нова стратегія миру та безпеки» 30.10.2018 URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=265007614991111> (дата звернення: 19.08.2025).

7. Васильчишин О. Б. Концентрація банківської діяльності та її вплив на фінансову безпеку банківської системи України. Український журнал прикладної економіки. 2017. Том 2. Випуск 1. С. 28-40.

8. Васильчишин О.Б. Фінансові злочини у фінансовій сфері як загроза економічній безпеці України. Світ фінансів, 2021. № 1(66). С. 124–137.

9. Vasylychshyn O., Storozhenko L., Babkova T., Kuchmenko V., & Kovalchuk V. (2024). Social media as a factor in the transformation of public administration, justice and legality. *Multidisciplinary Reviews*, 7. URL: <https://malque.pub/ojs/index.php/mr/article/view/3829> (дата звернення: 19.08.2025).

10. Модерні фінанси: глобальні виклики і сучасні тренди. Монографія / за ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: Економічна думка, 2024. 1011 с. URL: [file:///D:/Users/Oksana/Downloads/Monogr_Fin_forum%20\(4\).pdf](file:///D:/Users/Oksana/Downloads/Monogr_Fin_forum%20(4).pdf) (дата звернення: 19.08.2025).

11. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 № 2834-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

12. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

13. Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

15. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.) Розумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (дата звернення: 19.08.2025).

16. Закон України від 18.06.2025 № 4502-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження гро-

мадянства України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

17. Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

18. Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

19. Рішення Конституційного Суду України від 20.12.2007 № N 13-рп/2007 у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження іноземних фільмів) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-07#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

20. Рішення Конституційного Суду України від 22.04.2008 N 8-рп/2008 у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08#Text> (дата звернення: 19.08.2025).

Анотація

Бабкова Т. В., Васильчишин О. Б., Резнікова С. С. Антологія національної ідентичності як чинник впливу на національну безпеку. – Стаття.

Процес реалізації незворотного європейського та євроатлантичного курсу України потребує свідомого й цілеспрямованого підходу задля дотримання необхідного балансу між повагою до національної ідентичності та просуванням європейських ідеалів.

Потужний імпульс «самоукраїнізації», який став одним з проявів реакції українського суспільства на повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, значною мірою прискорив зріст української національної ідентичності.

В той же час від виконавчої та законодавчої гілок влади вимагається розробка та прийняття нормативно – правових актів, спрямованих на підтримку, популяризацію усіх складових української національної ідентичності, зокрема шляхом поширення знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культури, створення умов для розвитку і використання державної мови у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

Законом України № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 врегульовано складові державної політики в утвердженні української національної та громадянської ідентичності – національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта; встановлено гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації; визначено повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у цій сфері.

Конституційний суд України, будучи спеціалізованим органом держави, що охороняє конституцію країни та здійснює перевірку законів та інших правових актів на відповідність конституції, а також офіційне тлумачення конституції, забезпечуючи верховенство права та захист конституційних прав, свобод та інтересів громадян, зі свого боку має важелі захисту проявів національної ідентичності як чиннику національної безпеки.

Питання національної безпеки в контексті збереження національної ідентичності держави Україна, збереження носіїв національної ідентичності України, збереження прав користування міжнародним правом та національними правами держави носіями національної ідентичності України, неодноразово виступало предметом конституційного захисту і вказаний механізм конституційного контролю залишається актуальним інструментом в системі механізмів захисту складових національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, національна безпека, самовизначення, Конституційний Суд, множинне громадянство, національно-патріотичне виховання, державна мова.

Summary

Babkova T. V., Vasylchyshyn O. B., Reznikova S. S. *Anthology of national identity as a factor influencing national security.* – Article.

The process of implementing Ukraine's irreversible European and Euro-Atlantic course requires a conscious and purposeful approach in order to maintain the necessary balance between respect for national identity and the promotion of European ideals.

The powerful impulse of 'self-Ukrainisation,' which became one of the manifestations of Ukrainian society's reaction to Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022, has significantly accelerated the growth of Ukrainian national identity.

At the same time, the executive and legislative branches of government are required to develop and adopt legal acts aimed at supporting and promoting all components of Ukrainian national identity, in particular by spreading knowledge about the Ukrainian language and its role in the development of Ukrainian and European cultures, and creating conditions for the development and use of the state language in the relevant administrative-territorial units.

Law of Ukraine No. 2834-IX 'On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Establishing Ukrainian National and Civic Identity' dated 13 December 2022 regulates the components of state policy in establishing Ukrainian national and civic identity – national-patriotic education, military-patriotic education and civic education; guarantees are established for the participation of Ukrainian citizens, Ukrainians abroad, public associations and other civil society institutions in its implementation; the powers of state authorities and local self-government bodies in this area are defined.

The Constitutional Court of Ukraine, as a specialised state body that protects the country's constitution and reviews laws and other legal acts for constitutionality, as well as providing official interpretation of the constitution, ensuring the rule of law and protecting the constitutional rights, freedoms and interests of citizens, has the means to protect manifestations of national identity as a factor of national security.

The issue of national security in the context of preserving the national identity of Ukraine, preserving the bearers of Ukraine's national identity, preserving

the rights of bearers of Ukraine's national identity to use international law and national rights, have repeatedly been the subject of constitutional protection, and the aforementioned mechanism of constitutional control remains a relevant tool in the system of

mechanisms for protecting the components of national identity.

Key words: national identity, national security, self-determination, Constitutional Court, multiple citizenship, national-patriotic education, official language.

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.19:061.2(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.4>*Ю. В. Кривенко**orcid.org/0000-0001-7506-0786**кандидатка юридичних наук, доцентка,**доцентка кафедри цивільного права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

БЛАГОДІЙНІСТЬ СКРІЗЬ ВІКИ: ВІД РИМСЬКИХ ПАТРОНІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Постановка проблеми. Благодійність як соціальний феномен еволюціонувала від особистих патрон-клієнтських відносин у Стародавньому Римі до складних глобальних філантропічних мереж сьогодення. Розвиток благодійності пов'язаний зі сформованими в суспільстві стандартами соціальної держави, яка встановлює сприятливі податкові режими для фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у наданні допомоги нужденним, вирішенні соціальних проблем шляхом пожертвувань власних коштів. Слід звернути увагу, що не варто пов'язувати з благодійністю високі очікування щодо вирішення соціальних проблем, які мають місце в суспільстві. Значну частину з них мають вирішувати самі громадяни, їх об'єднання та держава.

Благодійність слід розглядати як додаткову можливість мінімізації наслідків існуючої соціальної нерівності.

За допомогою благодійності лише тоді можна досягти бажаних результатів, коли вона здійснюється одночасно з реформуванням життя людей та суспільного устрою. Благодійність слід визначати як додатковий фактор згладжування існуючих у суспільстві протиріч. Чинне в цій сфері відносин законодавство не можна визнати досконалим, так як відсутні аналіз та загальна характеристика видів благодійної діяльності. Особлива увага приділена діяльності благодійних організацій. Тоді як благодійна діяльність – спільне поняття для меценатства, волонтерства, колекціонування, місіонерства, подвижництва, піклування, спонсорства, філантропії, які мають різні мотиви, цілі, способи надання допомоги.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що в сучасних умовах вирішення соціальних проблем здійснюється на основі поєднання підтримки держави і благодійної діяльності громадських організацій та приватних осіб. У цей час все частіше спостерігається тенденція передачі окремих соціальних функцій громадським об'єднанням, що викликано соціально-економічними та політико-правовими перетвореннями, що відбулися останнім часом.

Розгляд питань благодійної діяльності в Україні буде неповним, без належного визначення історичних аспектів благодійності.

Метою статті є аналіз поняття «благодійність» у контексті її історичного розвитку та правового регулювання в сучасних умовах.

Стан опрацювання проблематики. Проблема благодійності привертає увагу дослідників різних наукових профілів: істориків, соціологів, економістів, політологів, юристів. Однак розвиток системи сприйняття та визначення благодійності сфокусовано переважно в рамках історичних та історико-правових досліджень. Необхідно звернути увагу на наукові доробки вітчизняних дослідників, а саме: Я. Буздуган [1], В.В. Вашкович [2], М.В. Демешко [3], О.М. Донік [4], О. Ільченко [5], О. Ключко [6], Т. Г. Корж-Ікаєва [7] та ін., які в межах досліджень розглядали питання щодо благодійності.

Виклад основного матеріалу. А.О. Гудзь характеризуючи благодійність зазначає, що «зародження соціального феномену благодійності відбулося багато століть тому і зазнавало істотних змін, розвиваючись від простих актів милостині до більш складних форм соціальної підтримки. У сучасному світі це явище досягло певного рівня систематизації, отримавши визначення і правову основу через створені законодавством механізми реалізації благодійної діяльності, яка може бути здійснювана як невідприємницькими організаціями, так і приватними особами, такими як меценати і філантропи» [8, с. 65].

Від найдавніших часів люди усвідомлювали необхідність підтримки найуразливіших членів спільноти, що знайшло відображення в різних формах альтруїстичної поведінки. Розвиток благодійності нерозривно пов'язаний із формуванням моральних цінностей, релігійних переконань та соціальних норм, які визначали обов'язок заможніших допомагати менш забезпеченим.

Що стосується визначення поняття «благодійність», то варто підтримати думку О.М. Доніка, що «благодійність – це діяльність, завдяки якій гро-

мадські та приватні ресурси добровільно спрямовуються їхніми власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя. Така підтримка надається не тільки біднякам, які живуть у злиднях, а й тим людям (громадські активісти, фахівці, представники творчих професій, учні та студенти), некомерційним і неполітичним організаціям, які відчувають нестачу в коштах для вирішення індивідуальних, професійних, культурних та суспільних завдань» [4, с. 65].

Стародавній Рим створив одну з найбільш розвинених систем соціальної підтримки в античному світі. Еволюція римської благодійності від політично мотивованих роздач до державних програм соціального забезпечення відображає складний процес трансформації римського суспільства та його цінностей.

Царський період римської історії характеризувався формуванням базових соціальних інститутів, серед яких особливе місце займала система патронату – прообраз майбутньої римської благодійності. У цей час благодійні практики мали переважно архаїчний характер і були тісно пов'язані з родовою організацією суспільства.

Система клієнтели, що склалася за часів перших царів, передбачала взаємні зобов'язання між патриціями (патронами) та їхніми клієнтами – вільними громадянами нижчого соціального статусу.

Патрони надавали регулярну матеріальну допомогу своїм клієнтам у вигляді спортул (*sportula*) – грошових виплат або продуктових пайків. Зазвичай це відбувалося під час ранкових привітань в атріумі будинку патрона.

На патронів покладався обов'язок забезпечення клієнтів основними продуктами харчування – хлібом, олією, вином. Особливо важливо це було для міських клієнтів, які не мали власних земельних ділянок.

Крім того, вони повинні були надати дешеве або безкоштовне житло клієнтам, особливо вільновідпущеникам, які часто не мали власних помешкань.

На кошти патронів відбувалося фінансування навчання дітей клієнтів, надання доступу до бібліотек, оплата послуг учителів.

Характеризуючи благодійність патронів варто зазначити, що вона носила особистий (фідуціарний) характер та була адресною. Патрони надавали постійну, а не одноразову допомогу. Клієнти зобов'язувалися відповідати послугами, на відміну від анонімних бенефіціарів евергетичних проєктів. Патронські відносини часто успадковувалися і передавалися з покоління до покоління.

Також слід зазначити, що релігійний аспект благодійності в Римі виявлявся через культ пред-

ків та домашніх богів (ларів і пенатів), що передбачав турботу про всіх членів домашнього господарства, включаючи рабів. За правління останніх царів, особливо Сервія Туллія, з'явилися перші елементи державної соціальної політики, зокрема організація громадських робіт для незаможних громадян та розподіл землі серед плебсу. Ці заходи можна розглядати як зародки систематичної благодійної діяльності на державному рівні.

В епоху Римської республіки розвивається святкова філантропія, яка досягає свого апогею в період імперії. Щомісяця встановлювалися певні святкові дні, під час яких вільним громадянам видавали кошти з державної скарбниці на відвідування видовищ, ігор і вистав. Це стало основою для знаменитої формули *panem et circenses* (хліб і видовища) [9, с. 110].

Одним із важливих культурних і соціальних явищ у Римі було меценатство. Отримало свою назву від імені Гая Цільнія Мецената (близько 70-8 рр. до н.е.) – близького друга і радника імператора Августа. Він був заможним римським аристократом етрусського походження, який активно підтримував поетів і письменників свого часу. Під його опікою були такі видатні автори як Вергілій, Гораций. Його підтримка дозволила цим поетам присвятити себе літературній творчості, не турбуючись про матеріальне забезпечення.

Слід зазначити, що меценатство в Римі мало політичне підґрунтя. Заможні римляни підтримували митців не лише з любові до мистецтва, але й для створення позитивного іміджу та впливу на громадську думку.

У часи Римської імперії остаточно закріплюється привілей бідного населення на отримання безкоштовного хліба. Безоплатна роздача (*annona*) існувала майже безперервно від часів Августа до династії Северів. Єгипет й Африка поставляли до Риму до 60 мільйонів модіїв (близько 1 мільйона 750 тисяч тонн) зерна щорічно, яке отримували 200 тисяч осіб. Роздачею хліба займалися спеціальні уповноважені – префекти з видачі хліба (*praefectus annonae*).

Роздача хліба часто поєднувалася з виплатою грошей і роздачею олії. Діон Касій свідчить, що Цезар роздав народу хліб та олію понад встановлену норму. Варто відзначити, що до занепаду Римської імперії відбувається скорочення чисельності тих, хто отримував хліб від скарбниці безкоштовно.

Цей період характеризується формуванням громадської благодійності серед вільновідпущеників – вони та їхні нащадки активно займалися благодійною діяльністю. З часом благодійність «за громадську шану та повагу» стала поширеною формою самовираження та соціального визнання.

Витоки благодійної діяльності на українських землях сягають часів Київської Русі (IX–XII ст.),

коли формувалися перші традиції систематичної допомоги нужденним. Цей процес відбувався під значним впливом християнства та княжої влади, що створювало унікальну модель благодійності.

Хрещення Русі за князя Володимира Святославича (988 р.) стало поворотним моментом у розвитку благодійності. Сам князь Володимир увійшов в історію як зразок милосердя – він влаштував публічні бенкети для бідних, роздавав милостиню і заборонив страти злочинців. За літописними свідченнями, князь наказував возити хліб, м'ясо та рибу по Києву для роздачі хворим й убогим [10, с. 148].

Особливо прославився своєю благодійністю князь Ярослав Мудрий, який заснував перші лікарні, школи та притулки. Він створив систему соціальної допомоги, що включала опіку над сиротами, вдовами та хворими. «Руська Правда» – правовий кодекс Ярослава – містив норми соціального захисту найуразливіших верств населення.

Православна церква стала основним організатором благодійної діяльності. При монастирях діяли богадільні, лікарні та притулки. Києво-Печерська лавра, заснована в XI ст., перетворилася на найважливіший центр благодійності, де ченці лікували хворих, годували голодних та надавали притулок мандрівникам.

А. О. Немченко виділяє такі ключові характеристики благодійної діяльності в період Київської Русі:

«Перша особливість – підтримка бідних та нужденних з боку князівської влади та аристократії, включаючи милосердне ставлення до жебраків, що сформувалось як важлива традиція і становить значущий період в історичному розвитку українських земель.

Друга особливість – благодійність мала приватний характер, оскільки ґрунтувалась на індивідуальних намірах та волі князя і його найближчого оточення, через що державна влада фактично діяла як приватна благодійна організація.

Третя особливість – формування та поширення благодійної практики в межах церковних та монастирських установ, а також на рівні парафіяльних громад» [11, с. 139].

На українських землях сформувалися унікальні традиції взаємодопомоги – толока, складчина, громадська опіка. Ці форми солідарності стали фундаментом української благодійності та збереглися в різних модифікаціях до наших днів.

З XVIII століття австрійська влада на українських землях почала регулювати благодійну діяльність, створюючи єдину систему опіки над бідними.

У XIX столітті створюються численні товариства, що займалися благодійністю в межах окремих національних спільнот: «Просвіта» (україн-

ське товариство), Польські товариства опіки, Єврейські благодійні організації. Львів, Краків та інші великі міста розвивали муніципальні системи допомоги бідним, утримували лікарні, притулки, богадільні.

О. Ільченко зазначає, що «події жовтневої революції 1917 р. припинили існування самого інституту благодійності, оскільки з ідеологічних міркувань, вона визнавалася «соціальним явищем класового, перш за все, буржуазного суспільства», а тому в системі радянського тоталітаризму їй не знайшлося місця. З 90-х рр. XX ст., після здобуття радянськими республікам незалежності, дослідження благодійності знову актуалізувалося» [5, с. 148].

Радянська влада розглядала традиційну благодійність як «буржуазне» явище, що маскує класові протиріччя. Офіційно проголошувалося, що в соціалістичній державі немає потреби в благодійності, оскільки держава забезпечує всі соціальні потреби громадян. Вся соціальна допомога мала здійснюватися виключно через державні канали. Приватна благодійність була заборонена або суворо обмежена.

З 1960-х років влада дещо толерантніше ставилася до громадських ініціатив у соціальній сфері.

Після Чорнобиля виникли неформальні організації допомоги постраждалим.

З середини 1980-х почалося відродження громадських організацій, зокрема благодійного характеру.

У 1990-х з'явилися перші громадські та благодійні організації, часто за підтримки міжнародних донорів. Багато з них займалися гуманітарною допомогою в умовах економічної кризи. Відновлення діяльності церков супроводжувалося відродженням церковної благодійності – створення притулків, їдалень, медичних центрів.

Масова громадська мобілізація показала потенціал українського суспільства. З'явилися нові форми самоорганізації та взаємодопомоги.

Українська благодійність сьогодні демонструє унікальне поєднання глибоких традицій взаємодопомоги з сучасними формами організації та високими технологіями. Війна стала каталізатором, що прискорив розвиток громадянського суспільства і показав надзвичайний потенціал української солідарності.

Висновки. Аналіз історичного розвитку благодійності від античних часів до сьогодення дає змогу сформулювати такі узагальнення:

1. Благодійність пройшла складний процес трансформації: від патрон-клієнтських відносин у Стародавньому Римі до сучасних інституціоналізованих форм філантропії. Цей процес відображає зміни у соціальній структурі, правовій системі та морально-ціннісних орієнтаціях суспільства.

2. Римська модель започаткувала перші комплексні механізми соціальної підтримки, які поєднували приватні патронські практики та державні програми (*annona, panem et circenses*) і стали основою для подальшого розвитку систем соціального захисту.

3. Поширення християнства зумовило переорієнтацію мотивації благодійної діяльності та форм її організації. На українських землях, починаючи з Київської Русі, провідну роль у цьому процесі відіграла православна церква, що створила мережу лікарень, богаділень і притулків.

4. Українська традиція благодійності сформувала особливі форми громадської взаємодопомоги (толока, складчина, громадська опіка), які суттєво відрізнялися від західноєвропейських моделей і ґрунтувалися на колективістських цінностях.

5. У радянський період ідеологічні чинники призвели до фактичного зникнення традиційних форм благодійності.

6. Чинне законодавство у сфері благодійності потребує вдосконалення, зокрема уточнення класифікації видів діяльності (меценатство, волонтерство, філантропія, спонсорство) та створення податкових стимулів для благодійників.

7. Благодійність доцільно розглядати як допоміжний інструмент подолання соціальних проблем, ефективність якого забезпечується лише в поєднанні з державними реформами та розвитком інститутів громадянського суспільства.

8. Подальший розвиток благодійності в Україні визначатиметься удосконаленням системи соціального забезпечення, правового регулювання та збереження традицій громадської солідарності.

Узагальнюючи, слід констатувати, що благодійність є невід'ємним елементом розвитку цивілізованого суспільства та змінюється відповідно до соціально-історичних умов.

Література

1. Буздуган Я. Правова характеристика благодійності, благодійництва та благодійної діяльності. Віче. 2011. № 4. С. 7–10.
2. Вашкович В. В. Трансформація уявлень про благодійність в історичних та правових джерелах. Порівняльно-аналітичне право. 2020, № 1. С. 24–27.
3. Демешко М. В. Актуальні питання розмежування понять «благодійництво», «філантропія», «меценатство», «спонсорство» та інших суміжних дефініцій. Науковий вісник публічного та приватного права. Вип. 6. С. 180–183.
4. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) Український історичний журнал. 2005. № 4. С. 159–177.
5. Ільченко О. Генеза понять «благодійність» та «благодійна діяльність», їх співвідношення, взаємозв'язок і взаємозумовленість. Педагогічні науки. 2011. Вип. 1. С. 142–151.
6. Ключко О. О., Знобей О. В. Українська благодійність у сучасних соціокультурних умовах. «Молодий вчений». Херсон, 2019. № 6 (70). С. 300–304.

7. Корж-Ікаєва Т. Г. Благодійна допомога Збройним Силам України: історичні передумови виникнення та сучасний розвиток її правового регулювання. Академічні візії. 2024. Вип. 32. С. 5–9.

8. Гудзь А. О. Поняття та правове регулювання благодійної діяльності в Україні. Держава та регіони. Серія : Право. 2018. № 4. (62). С. 65–68.

9. Антична література : довідник / О. П. Буркат та ін. Київ : Либідь, 1993. – 320 с.

10. Козак, О. Добродійність в Україні: до історії становлення і розвитку (X ст. – перша половина XIX ст.) Гілея : зб. наук. пр. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО УАН. Київ. 2016. Вип. 110 (№ 7) С. 22–32.

11. Немченко А. О. Благодійність в Київській Русі, як соціальнокультурна засада розвитку благодійної діяльності в Україні. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. 2010. № 4 (8). С. 138–141.

Анотація

Кривенко Ю. В. Благодійність скрізь віки: від римських патронів до сучасності. – Стаття.

У статті досліджується історичний розвиток благодійності як соціального феномену від античних часів до сьогодення. Мета дослідження – аналіз поняття благодійності в контексті її історичного розвитку та правового регулювання в сучасних умовах. Розглянуто еволюцію благодійної діяльності від патрон-у Стародавньому Римі до складних інституціоналізованих форм сучасної філантропії.

Особливу увагу приділено римській системі соціальної підтримки, яка включала приватні відносини за участю патронів, державні програми забезпечення (*annona*), меценатство та святкову філантропію. Проаналізовано механізми функціонування патронату, роль еліти у соціальній підтримці незаможних верств населення, а також взаємозв'язок благодійності з політичною системою Римської імперії.

Досліджено вплив християнства на формування благодійних традицій, зокрема роль православної церкви в організації соціальної допомоги на українських землях періоду Київської Русі. Проаналізовано діяльність монастирів як осередків благодійності, створення лікарень, притулків та інших закладів соціальної допомоги. Розглянуто внесок князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого у розвиток благодійних традицій.

Висвітлено унікальні українські традиції взаємодопомоги (толока, складчина, громадська опіка), які відрізняються від західноєвропейських моделей та відображають колективістські цінності української культури. Детально розглянуто функціонування цих інститутів на різних історичних етапах, їх адаптацію до соціально-економічних умов.

Авторка визначає, що благодійність має розглядатися як додатковий механізм вирішення соціальних проблем у поєднанні з державними реформами. Обґрунтовано необхідність вдосконалення законодавства щодо класифікації видів благодійної діяльності, створення стимулів для розвитку корпоративної соціальної відповідальності та захисту прав благодійників і благоотримувачів. Підкреслено, що майбутній розвиток української благодійності залежить від збереження традицій громадської солідарності, розвитку правового регулювання та формування культури системної філантропії в суспільстві.

Ключові слова: благодійність, благодійна діяльність, благодійні організації філантропія, соціальна підтримка, патронат, меценатство, взаємодопомога, громадянське суспільство, правове регулювання.

Summary

Kryvenko Yu. V. Charity Through the Ages: From Roman Patrons to Modernity. – Article.

The article examines the historical development of charity as a social phenomenon from ancient times to the present. The purpose of the study is to analyze the concept of charity in the context of its historical development and legal regulation in modern conditions. The evolution of charitable activity from patronage in Ancient Rome to complex institutionalized forms of contemporary philanthropy is examined.

Particular attention is paid to the Roman system of social support, which included private patron-client relations, state provision programs (*annona*), patronage of the arts, and festive philanthropy. The mechanisms of patronage functioning, the role of the elite in social support for disadvantaged segments of the population, as well as the relationship between charity and the political system of the Roman Empire are analyzed.

The influence of Christianity on the formation of charitable traditions is investigated, particularly the role of the Orthodox Church in organizing social assistance in Ukrainian lands during the Kyivan Rus period. The activities of monasteries as centers of charity, the establishment of hospitals, shelters, and other social assistance institutions are analyzed. The

contributions of Princes Volodymyr the Great and Yaroslav the Wise to the development of charitable traditions are examined.

Unique Ukrainian traditions of mutual assistance (*toloka*, *skladchyna*, community care) are highlighted, which differ from Western European models and reflect the collectivist values of Ukrainian culture. The functioning of these institutions at different historical stages and their adaptation to socio-economic conditions are examined in detail.

The author determines that charity should be considered as an additional mechanism for solving social problems in combination with state reforms. The need to improve legislation regarding the classification of types of charitable activity, creation of incentives for the development of corporate social responsibility, and protection of the rights of benefactors and beneficiaries is substantiated. It is emphasized that the future development of Ukrainian charity depends on preserving traditions of community solidarity, developing legal regulation, and fostering a culture of systematic philanthropy in society.

Key words: charity, charitable activity, charitable organizations, philanthropy, social support, patronage, patronage of the arts, mutual assistance, civil society, legal regulation.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.954(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.5>

Г. О. Лукасевич
orcid.org/0009-0008-7067-172X
аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРО ЗНЕСЕННЯ ТИМЧАСОВИХ СПОРУД: ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА

Постановка проблеми. У сучасних українських містах питання розміщення та функціонування тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності, відомих як МАФі (малі архітектурні форми), набуло особливої гостроти. З одного боку, такі споруди забезпечують робочі місця та доступ до різноманітних товарів і послуг, з іншого – їх неконтрольоване розміщення часто призводить до порушення архітектурного обліку міст, створення перешкод для руху пішоходів та транспорту, погіршення естетичного вигляду публічних просторів. Це зумовлює необхідність демонтажу незаконно встановлених тимчасових споруд на підставі судових рішень, що часто супроводжується значними правовими та практичними складнощами.

Виконання судових рішень про знесення тимчасових споруд характеризується низкою проблем, які ускладнюють ефективне вирішення конфліктів у цій сфері. Зокрема, існують процедурні колізії при відкритті виконавчих проваджень, неоднозначності при визначенні відповідальних суб'єктів за демонтаж споруд, розмежування повноважень між виконавчою службою та органами місцевого самоврядування. Додаткові складнощі виникають через неврегульованість питань компенсації вартості майна, що знаходиться в тимчасових спорудах, та активний спротив власників МАФів процесу виконання судових рішень.

Особливої уваги заслуговує також проблема неузгодженості нормативно-правової бази, що регулює питання встановлення, експлуатації та демонтажу тимчасових споруд. Наявні прогалини в законодавстві та суперечності між нормативними актами різного рівня створюють підґрунтя для зловживань як з боку власників МАФів, так і з боку представників органів влади. Це призводить до затягування процесу виконання судових рішень, підвищення соціальної напруги та формування негативної судової практики, що не сприяє встановленню правопорядку в даній сфері суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика знесення тимчасових споруд (так званих МАФів) та виконання відповідних судових рішень стала об'єктом наукового й практичного інтересу низки фахівців у галузі права. Зокрема, питання правових підстав і порядку демонтажу тимчасових

споруд досліджено Є. Морозовим. У своїх публікаціях автор звертає увагу на специфіку нормативного регулювання демонтажу МАФів, зазначаючи, що на практиці часто виникають труднощі з реалізацією навіть наявного судового рішення через правову невизначеність статусу таких об'єктів, а також через спротив власників споруд.

У контексті виконання судових рішень особливу увагу приділено проблемі відмежування тимчасової споруди від об'єкта нерухомого майна, що має критичне значення для правомірності демонтажу. Згідно з висновками Є. Морозова, саме ця кваліфікація нерідко використовується власниками для оскарження демонтажу, що ускладнює чи унеможливує ефективне виконання рішення.

Окрему увагу в юридичній літературі приділено аналізу компетенції органів місцевого самоврядування у сфері демонтажу тимчасових споруд. Зокрема, В. Кобилянський у своєму дослідженні розкриває прогалини в адміністративних процедурах, пов'язаних із наданням дозволів на розміщення МАФів та правовими наслідками їх скасування. Автор зазначає, що виконавчі органи часто перевищують свої повноваження або порушують процедури, що зумовлює подальше оскарження дій у судах.

Водночас, попри наявність ряду публікацій, присвячених аналізу правових підстав демонтажу тимчасових споруд, питання саме виконання судових рішень про їх знесення ще недостатньо висвітлено в юридичній науці. Існує потреба у комплексному дослідженні виконавчих процедур, пов'язаних зі знесенням МАФів, з урахуванням сучасної судової практики, дій органів ДВС та можливостей притягнення власників споруд до відповідальності у разі невиконання рішень.

Метою дослідження є комплексний аналіз юридичних механізмів виконання судових рішень щодо знесення тимчасових споруд, розробка практичних рекомендацій для підвищення ефективності виконавчих проваджень у цій сфері, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства для створення збалансованої системи правового регулювання, яка забезпечить захист як публічних інтересів територіальних громад, так і законних прав суб'єктів підприємницької діяльності при демонтажі МАФів на підставі судових рішень.

Викладення основного матеріалу. Правове регулювання процедури знесення тимчасових споруд (МАФів) в Україні здійснюється через комплексну систему нормативно-правових актів різного рівня. Основними законодавчими документами є Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [1], Закон України «Про благоустрій населених пунктів» [2], Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3] та Цивільний кодекс України [4]. Додатково процедура демонтажу регламентується Порядком розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності, затвердженим наказом Міністерства регіонального розвитку [5]. Важливими нормативними документами також є місцеві Правила благоустрою території, які затверджуються органами місцевого самоврядування.

Процесуальні аспекти виконання судових рішень про знесення тимчасових споруд регулюються Законом України «Про виконавче провадження» [6] та Кодексом адміністративного судочинства України [7]. Відповідно до цих актів, судові рішення про знесення МАФів підлягають обов'язковому виконанню відповідними органами Державної виконавчої служби або приватними виконавцями. Особливої уваги заслуговує порядок виконання рішень, коли знесення тимчасової споруди потребує спеціальних технічних знань або залучення додаткових ресурсів. У таких випадках виконавець може залучати відповідні комунальні підприємства або спеціалізовані організації, що мають необхідне технічне обладнання та відповідні дозволи.

Важливий елемент нормативно-правового регулювання – розмежування законних та самовільно встановлених тимчасових споруд. Згідно з чинним законодавством, розміщення МАФу повинно відбуватися виключно на підставі паспорта прив'язки, виданого відповідним органом архітектури та містобудування. Самовільно встановлені споруди, які не мають належних дозвільних документів, підлягають демонтажу у визначеному порядку. При цьому судова практика останніх років демонструє, що навіть наявність документів на право власності на об'єкт не є перешкодою для знесення, якщо тимчасова споруда встановлена з порушенням містобудівного законодавства або відсутні документи на користування земельною ділянкою.

Судові рішення про знесення тимчасових споруд ґрунтуються на низці правових підстав, які можна класифікувати за різними критеріями. Перша категорія підстав пов'язана з порушеннями при розміщенні МАФів: відсутність необхідних дозвільних документів (паспорта прив'язки), самовільне захоплення земельної ділянки, розміщення споруд з порушенням містобудівної документації. У судовій практиці ці підстави є найпоширенішими і становлять близько 60–70% всіх рішень про

знесення. Важливо зазначити, що відсутність правовстановлюючих документів на земельну ділянку, навіть при наявності права власності на сам МАФ, є безумовною підставою для прийняття рішення про демонтаж.

Також, як зазначає Є. Морозов у своїй роботі, судові рішення про знесення тимчасових споруд базуються на низці правових підстав, серед яких ключовими є відсутність необхідних дозвільних документів, зокрема паспорта прив'язки, самовільне захоплення земельної ділянки або порушення містобудівної документації. Важливо підкреслити, що навіть наявність права власності на саму тимчасову споруду не звільняє від обов'язку мати правовстановлюючі документи на земельну ділянку, на якій вона розміщена, і відсутність таких документів є безумовною підставою для прийняття рішення про демонтаж. У своїй роботі автор акцентує увагу на комплексному підході до регулювання розміщення тимчасових споруд, який поєднує дотримання містобудівних норм із контролем за законністю використання земельних ділянок [13].

Друга категорія підстав стосується порушень умов використання тимчасових споруд: зміна цільового призначення об'єкта, перевищення дозволених параметрів споруди (висоти, площі, обсягу), недотримання архітектурно-естетичних вимог, визначених у паспорті прив'язки. Особливістю цієї категорії є те, що навіть наявність первинного дозволу на розміщення МАФу не захищає власника від можливого знесення, якщо були допущені істотні порушення умов експлуатації. Судова практика демонструє, що суди особливо уважно розглядають справи, де відбулася капіталізація тимчасової споруди – перетворення її на об'єкт капітального будівництва без отримання відповідних дозволів.

Третя категорія підстав пов'язана з адміністративними рішеннями органів місцевого самоврядування: закінчення строку дії дозвільних документів, зміна містобудівної ситуації, необхідність проведення реконструкції території або комунікацій, рішення про впорядкування території. У таких випадках власники МАФів часто оскаржують адміністративні рішення, посиляючись на порушення їхніх майнових прав. Однак, як свідчить практика Верховного Суду, тимчасовий характер споруд передбачає можливість їх демонтажу за рішенням відповідних органів влади після закінчення строку дії дозвільних документів або зміни містобудівної ситуації.

Четверта категорія підстав охоплює випадки, коли МАФи становлять загрозу громадській безпеці: порушення протипожежних норм, санітарно-епідеміологічних вимог, створення перешкод для доступу до комунікацій, блокування евакуаційних шляхів. Такі справи зазвичай розглядаються у пріоритетному порядку, оскільки пов'язані з питання-

ми безпеки громадян. Судова практика показує, що у таких випадках суди переважно задовольняють позови про демонтаж навіть за наявності всіх необхідних дозвільних документів, якщо доведено, що експлуатація тимчасової споруди становить реальну загрозу.

Виконавче провадження у справах про знесення тимчасових споруд характеризується певною специфікою та складається з декількох послідовних етапів. Початковий етап розпочинається з відкриття виконавчого провадження на підставі виконавчого документа (судового рішення, постанови адміністративного органу). Державний або приватний виконавець протягом законодавчо визначеного строку виносить постанову про відкриття виконавчого провадження та надсилає копію власнику тимчасової споруди. Важливим елементом цього етапу є встановлення добровільного строку для самостійного виконання рішення про знесення МАФу. Практика показує, що більшість власників не здійснюють добровільний демонтаж у встановлений строк, що призводить до застосування примусових заходів.

Другий етап пов'язаний з підготовкою до примусового виконання рішення. На цьому етапі виконавець визначає необхідні технічні засоби та залучає спеціалізовані організації для проведення робіт. Також важливим елементом підготовчого етапу є повідомлення власника МАФу про дату і час проведення примусового знесення. За законодавством, власник має право бути присутнім під час демонтажу та забрати своє майно. У випадку відсутності власника виконавець складає детальний опис майна, яке вилучається, та забезпечує його збереження протягом встановленого строку.

Заключний етап включає безпосереднє виконання робіт з демонтажу тимчасової споруди та оформлення результатів виконавчого провадження. Демонтаж здійснюється з обов'язковим складанням акту виконавця, який підписується виконавцем, представниками залучених організацій та, за наявності, власником МАФу. Особлива увага приділяється документуванню процесу знесення – проводиться фото- та відеофіксація, що дозволяє уникнути можливих претензій з боку власника щодо пошкодження майна. Після завершення демонтажу виконавець виносить постанову про закінчення виконавчого провадження, копія якої надсилається всім учасникам процесу. Важливо зазначити, що всі витрати, пов'язані з примусовим знесенням тимчасової споруди, стягуються з боржника (власника МАФу) в порядку, передбаченому законодавством про виконавче провадження.

Виконання судових рішень про знесення тимчасових споруд ускладнюється, коли власник МАФу має належним чином оформлене право власності на об'єкт. У таких випадках процедура демонтажу

має враховувати подвійний правовий статус тимчасової споруди: з одного боку, вона є об'єктом права власності, що підлягає захисту, з іншого – об'єктом, який встановлений на земельній ділянці з порушенням законодавства [8]. Судова практика останніх років демонструє принципову позицію, що право власності на МАФ не є абсолютним і може бути обмежене, якщо споруда розміщена без відповідних дозволів на землекористування або з порушенням містобудівних норм. Верховний Суд неодноразово підкреслював, що наявність свідоцтва про право власності на нерухоме майно не легалізує самовільне будівництво чи розміщення об'єкта.

Процесуальні особливості виконання судових рішень у таких випадках полягають у необхідності дотримання додаткових гарантій для власника. Зокрема, виконавець має враховувати, що знесення МАФу фактично призводить до припинення права власності, тому власнику має бути надано достатній час для самостійного демонтажу та збереження матеріалів. Важливим аспектом є детальна інвентаризація майна, що знаходиться всередині тимчасової споруди, та забезпечення його збереження. У випадках, коли об'єкт має значну вартість або технічну складність, виконавець повинен залучати експертів для оцінки та визначення оптимального способу демонтажу, який мінімізує пошкодження конструкцій.

Особлива колізія виникає, коли право власності на МАФ зареєстровано в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. У таких ситуаціях виконання судового рішення про знесення має супроводжуватися належною процедурою скасування державної реєстрації права власності. Судова практика демонструє різні підходи до вирішення цієї проблеми: в одних випадках суди вимагають попереднього скасування реєстрації як умови для знесення, в інших – допускають демонтаж з подальшим внесенням змін до реєстру на підставі акту про знесення. Верховний Суд у своїх рішеннях схиляється до позиції, що факт державної реєстрації права власності на самочинно встановлену споруду не є перешкодою для її демонтажу, а лише створює необхідність додаткових процесуальних дій щодо внесення змін до відповідних реєстрів.

Також, як зазначає Д. Ю. Івченко у своєму дослідженні, тимчасова споруда за своєю природою є рухомою річчю, а цивільне законодавство визначає рухомі речі як майно, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки відповідно до статті 1 Цивільного кодексу України. Водночас чинне законодавство не містить чіткого визначення правового статусу тимчасової споруди, що створює правову невизначеність і не дає підстав однозначно вважати таку споруду об'єктом права власності. З огляду на це, тимчасова споруда виступає специфічним об'єктом цивільних правовідносин, що потребує подаль-

шого законодавчого врегулювання для визначення її статусу та правового режиму [12].

Важливим аспектом є питання компенсації вартості знесеного МАФу. Законодавство та судова практика виходять з принципу, що власник самовільно встановленої споруди не має права на компенсацію її вартості при примусовому знесенні. Однак, у випадках, коли первинне розміщення МАФу було законним, але підставою для знесення стало закінчення строку дії договору на землекористування або зміна містобудівної ситуації, власник може претендувати на відшкодування вартості споруди або витрат на її переміщення. Практика показує, що суди зазвичай враховують добросовісність власника при вирішенні питання про компенсацію, зокрема, оцінюють його дії щодо продовження дозвільних документів та виконання умов розміщення тимчасової споруди.

Питання розподілу відповідальності та витрат під час демонтажу тимчасових споруд є одним з ключових аспектів виконавчого провадження у справах про знесення МАФів. Відповідно до чинного законодавства, первинна відповідальність за витрати на демонтаж покладається на власника тимчасової споруди. Якщо власник самостійно виконує судове рішення у встановлений строк, він несе всі витрати на демонтаж та транспортування елементів споруди. У випадку примусового виконання, державний або приватний виконавець заздалегідь розраховує вартість робіт з демонтажу, залучення спеціальної техніки, транспортування та зберігання елементів конструкції. Ці витрати оформлюються у вигляді постанови про стягнення витрат виконавчого провадження, яка підлягає примусовому виконанню в разі відмови боржника від добровільної оплати.

Складна ситуація виникає, коли власник тимчасової споруди не встановлений або уникає участі у виконавчому провадженні. У таких випадках початкові витрати на демонтаж несе стягувач (зазвичай орган місцевого самоврядування або інший суб'єкт, на користь якого ухвалено судове рішення). Для компенсації цих витрат законодавство передбачає механізм реалізації матеріалів демонтованої споруди. Зокрема, якщо власник не з'являється для отримання свого майна протягом встановленого строку (зазвичай один місяць), елементи конструкції можуть бути реалізовані на публічних торгах, а отримані кошти спрямовані на покриття витрат виконавчого провадження. Практика показує, що вартість реалізованих матеріалів рідко покриває всі витрати на демонтаж, особливо коли йдеться про старі або пошкоджені конструкції.

Важливим аспектом є розподіл відповідальності між різними суб'єктами, залученими до процесу демонтажу. Державний або приватний виконавець несе відповідальність за дотримання процедури ви-

конавчого провадження, правильність оформлення документів та забезпечення прав усіх учасників процесу. Залучені підрядні організації відповідають за належне технічне виконання робіт з демонтажу, дотримання правил безпеки та запобігання пошкодженню сусідніх об'єктів чи комунікацій. Судова практика демонструє, що у випадках, коли під час демонтажу були завдані збитки третім особам (пошкоджено сусідні споруди, комунікації, елементи благоустрою), відповідальність за їх відшкодування може бути розподілена між власником МАФу, виконавцем та підрядною організацією залежно від обставин конкретної справи та ступеня провини кожного учасника.

Окремою проблемою є відповідальність за зберігання демонтованого майна та елементів конструкції. Законодавство покладає на виконавця обов'язок забезпечити збереження майна боржника протягом визначеного строку. Для цього виконавець має право залучати спеціалізовані підприємства, які мають відповідні складські приміщення та технічні можливості. Витрати на зберігання також включаються до загальної суми витрат виконавчого провадження і стягуються з власника МАФу. Практика показує, що при тривалому зберіганні вартість цієї послуги може значно перевищити вартість самого майна, особливо коли йдеться про великогабаритні конструкції. У таких випадках виконавець може ініціювати процедуру оцінки та реалізації майна для покриття витрат на його зберігання, якщо власник не з'являється або відмовляється оплачувати послуги зберігання.

Виконання судових рішень про знесення тимчасових споруд супроводжується низкою проблемних аспектів, які суттєво ускладнюють реалізацію таких рішень. Одна з ключових перешкод – активна протидія з боку власників МАФів, які використовують різноманітні тактики затягування процесу: подання численних скарг на дії виконавця, оскарження постанов про відкриття виконавчого провадження, ініціювання паралельних судових процесів з вимогою визнання права власності на споруду або землю під нею. Поширеною практикою є також фізичне перешкоджання проведенню демонтажу – власники та працівники блокують доступ до МАФу, викликають правоохоронні органи, провокують конфлікти. У таких ситуаціях виконавці змушені залучати поліцію для забезпечення громадського порядку під час демонтажу, що додатково ускладнює процедуру та збільшує її тривалість.

Технічні складнощі при демонтажі становлять другу групу проблемних аспектів. Часто тимчасові споруди, які підлягають знесенню, з часом трансформуються у капітальні об'єкти – встановлюються фундаменти, прокладаються комунікації, добуваються додаткові приміщення. У таких випадках демонтаж потребує спеціальної техніки та ква-

ліфікованих фахівців, що значно збільшує вартість виконавчих дій. Додаткові складнощі виникають, коли МАФи інтегровані в існуючу інфраструктуру – підключені до комунікацій, мають спільні елементи з іншими спорудами або розташовані в місцях з обмеженим доступом техніки. Практика показує, що в деяких випадках вартість демонтажу може у кілька разів перевищувати вартість самої споруди, що створює проблему фінансування виконавчих дій, особливо коли власник МАФу не має достатніх коштів або уникає відповідальності.

Системною проблемою є недосконалість законодавчої бази та неузгодженість дій різних органів влади. Відсутність чітких процедур демонтажу тимчасових споруд у випадках, коли вони мають ознаки капітальності, створює правову невизначеність і дозволяє власникам успішно оскаржувати дії виконавців. Неузгодженість між земельним, містобудівним законодавством та законодавством про виконавче провадження породжує колізії, які використовуються для затягування процесу демонтажу. Особливою проблемою є непоодинокі випадки відновлення демонтованих МАФів – після завершення виконавчого провадження власники повертаються і встановлюють споруди повторно, часто вже з іншими реєстраційними даними. Відсутність ефективного механізму контролю та запобігання таким діям призводить до того, що процес демонтажу перетворюється на «замкнене коло», коли одні й ті самі споруди демонтуються і встановлюються знову, що свідчить про системні недоліки у правовому регулюванні цієї сфери.

Верховний Суд у низці проаналізованих рішень, наголошує на необхідності чіткого розмежування юрисдикції при розгляді спорів, пов'язаних із знесенням тимчасових споруд (МАФів). Зокрема, Велика Палата Верховного Суду у постановках від 10 грудня 2019 року (справа №910/28188/14) та від 25 червня 2019 року (справа №914/1092/18) визначила, що спори щодо речових прав фізичних осіб на тимчасові споруди підлягають розгляду за правилами цивільного судочинства, тоді як спори щодо дій органів місцевого самоврядування у сфері благоустрою – в адміністративному порядку. Суд також підкреслив, що самовільне розміщення МАФів без наявності паспорта прив'язки є безумовною підставою для їх демонтажу. Водночас для законності знесення необхідне дотримання процедурних вимог, зокрема видача припису про усунення порушень із встановленням розумного строку для добровільного виконання. Такий підхід забезпечує баланс між захистом прав власників тимчасових споруд і інтересами громади, а також гарантує належне виконання судових рішень у цій сфері [9].

Особливу увагу Верховний Суд приділяє правильному визначенню предмета оскарження у справах про знесення МАФів, що має важливе значення

для ефективності судового захисту. У постанові від 5 листопада 2020 року у справі №755/12736/17, суд дійшов висновку, що протокол засідання комісії з демонтажу тимчасових споруд не є актом індивідуальної дії і не породжує юридичних наслідків для власника споруди. Відповідно, оскарженню підлягає саме рішення органу місцевого самоврядування про знесення, яке має статус офіційного акта, що зобов'язує до виконання. Такий підхід унеможлиблює безпідставне оскарження допоміжних документів та процедурних дій, що сприяє пришвидшенню процесу демонтажу та зменшенню кількості формальних затримок у виконанні судових рішень. Водночас це забезпечує належний захист прав власників, які можуть оскаржувати саме сутність рішення про знесення, а не технічні аспекти його виконання [10].

Ще одним важливим аспектом, на який звертає увагу Верховний Суд, є дотримання процедури примусового знесення тимчасових споруд органами місцевого самоврядування. У постанові від 27 лютого 2020 року у справі №826/14017/17 Верховний Суд чітко визначив, що орган місцевого самоврядування має право на примусовий демонтаж МАФу лише за умови, що власник не виконав припис про добровільне усунення порушень у встановлений строк. Суд наголосив, що без дотримання цієї послідовності дій демонтаж вважатиметься незаконним. Крім того, суд звернув увагу на необхідність належного повідомлення власника споруди про намір проведення демонтажу та надання йому розумного строку для добровільного виконання рішення. Такий підхід не лише захищає права власників, але й забезпечує законність і прозорість процесу знесення тимчасових споруд, що сприяє зменшенню конфліктів і підвищенню довіри до органів влади. Водночас він підкреслює, що примусовий демонтаж є крайнім заходом, який застосовується лише після вичерпання можливостей добровільного врегулювання [11].

Як наголошує В. Кобилянський, одним із ключових напрямів підвищення ефективності регулювання розміщення тимчасових споруд є законодавче врегулювання, яке має чітко визначити порядок оформлення документів, строки їх дії та відповідальність за порушення. Зокрема, він звертає увагу на необхідність запровадження комплексних схем розміщення тимчасових споруд, що враховували б планувальні обмеження та особливості різних категорій МАФів. Важливо також унормувати питання прав власності на землю, сплати земельного податку та пайової участі, а також посилити контроль за дотриманням містобудівних норм. Такий системний підхід дозволить знизити кількість порушень і судових спорів, пов'язаних із демонтажем тимчасових споруд [14].

Для органів місцевого самоврядування та державних виконавців важливо забезпечити прозорість та послідовність у процедурах, пов'язаних з демон-

тажем тимчасових споруд. Рекомендується розробити та затвердити детальні регламенти виконання рішень про знесення МАФів, які б враховували специфіку різних категорій тимчасових споруд та містили чіткі алгоритми дій на кожному етапі процедури. Особливу увагу слід приділити питанням належного повідомлення власників, документування процесу демонтажу (відео- та фотофіксація), інвентаризації та збереження майна, що знаходиться всередині тимчасових споруд. Доцільним є створення спеціалізованих підрозділів у структурі виконавчої служби, які б спеціалізувалися саме на виконанні рішень про знесення МАФів та мали відповідне технічне забезпечення та навчений персонал.

На законодавчому рівні існує потреба в удосконаленні нормативно-правової бази щодо виконання судових рішень про знесення тимчасових споруд. Зокрема, доцільно внести зміни до Закону України «Про виконавче провадження» щодо особливостей виконання таких рішень, деталізувати процедуру визначення вартості демонтажу та розподілу відповідальності за витрати. Важливим напрямком є також розробка механізмів запобігання повторному встановленню демонтованих МАФів, зокрема шляхом запровадження відповідних реєстрів та посилення відповідальності за такі дії. Для підвищення ефективності виконання судових рішень рекомендується запровадити спрощену процедуру демонтажу у випадках, коли відсутні документи на розміщення тимчасової споруди, а також розробити механізми компенсації витрат на демонтаж за рахунок спеціальних бюджетних фондів з подальшим регресним стягненням з власників МАФів.

Висновки. Правове регулювання знесення тимчасових споруд в Україні здійснюється через комплексну систему нормативно-правових актів, де ключову роль відіграють Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», Закон України «Про благоустрій населених пунктів», Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» та Закон «Про виконавче провадження». Верховний Суд України сформував принципову позицію, що відсутність правових підстав для використання земельної ділянки є достатньою підставою для знесення МАФу незалежно від наявності документів на право власності, а тимчасові споруди можуть бути розміщені виключно на підставі паспорта прив'язки, відсутність якого є безумовною підставою для демонтажу.

Виконавче провадження щодо знесення тимчасових споруд має свою специфіку і складається з трьох основних етапів: відкриття провадження з наданням строку для добровільного виконання, підготовка до примусового виконання (залучення спеціалізованих організацій) та безпосереднє виконання робіт з демонтажу з відповідним оформленням результатів. Особливої складності процесу додає наявність зареєстрованого права власності на

МАФ, що вимагає додаткових процесуальних дій, хоча Верховний Суд чітко визначив, що це не є перешкодою для знесення самовільно встановлених споруд.

Серед основних проблем при виконанні рішень про знесення МАФів можна виділити активну протидію з боку власників, технічні складнощі при демонтажі капіталізованих об'єктів, недосконалість законодавчої бази та неузгодженість дій різних органів влади. Поширеною практикою є також повторне встановлення демонтованих тимчасових споруд, що свідчить про системні недоліки у правовому регулюванні цієї сфери та необхідність розробки спеціальних механізмів запобігання таким діям.

Література

1. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 34. Ст. 343.
2. Про благоустрій населених пунктів : Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2807-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 49. Ст. 517.
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. –№ 40–44. – Ст. 356.
5. Про затвердження Порядку розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 21 жовтня 2011 р. № 244. Офіційний вісник України. 2011. № 90. Ст. 3303.
6. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 30. Ст. 542.
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
8. КАС ВС сформулював позицію щодо дотримання принципу пропорційності при втручанні у право власності особи. Верховний Суд. 2024. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1183328/> (дата звернення: 20.05.2025).
9. Практика Верховного Суду щодо спорів у сфері будівництва: правова доктрина, практика Верховного Суду і судові експертизи. Верховний Суд. 2024. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1378801/> (дата звернення: 20.05.2025).
10. Протокол засідання комісії з демонтажу самовільно розміщених МАФів не є актом індивідуальної дії, а тому не підлягає оскарженню (ВС КАС у справі №755/12736/17 від 05 листопада 2020 р.). *Юридичний портал Protocol*. 2020. URL: [https://protocol.ua/ua/protokol_zasidannya_komisii_z_demontagu_samovilno_rozmishchenih_mafiv_ne_e_aktom_individualnoi_dii_a_tomu_ne_pidlygae_oskargennyyu_\(vs_kas_u_sprav_i_755_12736_17_vid_05_govtnya_2020_r_\)/](https://protocol.ua/ua/protokol_zasidannya_komisii_z_demontagu_samovilno_rozmishchenih_mafiv_ne_e_aktom_individualnoi_dii_a_tomu_ne_pidlygae_oskargennyyu_(vs_kas_u_sprav_i_755_12736_17_vid_05_govtnya_2020_r_)/) (дата звернення: 20.05.2025).
11. Міська влада вправі демонтувати малу архітектурну форму чи тимчасову споруду виключно у тому випадку, якщо це самотійно не здійснив її власник у строки, зазначені у приписі (ВС КАС у справі №826/14017/17 від 27 лютого 2020 р.). *Юридичний пор-*

mal Protocol. 2020. URL: [https://protocol.ua/ua/vs_kas_miska_vlada_vpravi_demontuvati_malu_arhitekturnu_formu_chi_timchasovu_sporudu_viklyucho_u_tomu_vipadku_yakshcho_tse_samostiyno_ne_zdiysniv_ii_vlasnik_v_stroki_zaznacheni_pripisi_\(vs_kas_826_1401_7_17_27_02_20\)](https://protocol.ua/ua/vs_kas_miska_vlada_vpravi_demontuvati_malu_arhitekturnu_formu_chi_timchasovu_sporudu_viklyucho_u_tomu_vipadku_yakshcho_tse_samostiyno_ne_zdiysniv_ii_vlasnik_v_stroki_zaznacheni_pripisi_(vs_kas_826_1401_7_17_27_02_20)) (дата звернення: 20.05.2025).

12. Івченко Д. Ю. Правове регулювання демонтажу тимчасових споруд (МАФів) в Україні. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77. С. 117–122. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/324657/314721> (дата звернення: 20.05.2025).

13. Морозов Є. Правові підстави та порядок встановлення або демонтажу тимчасової споруди. Блог LIGA.net. 2024. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/pravovi-pidstavi-ta-poryadok-vstanovlennya-abo-demontaju-timchasovoi-sporudi> (дата звернення: 20.05.2025).

14. Кобилянський В. Проблеми правового регулювання розміщення та демонтажу тимчасових споруд. Блог LIGA.net. 2017. URL: <https://blog.liga.net/user/kobylyanskiy/article/19071> (дата звернення: 20.05.2025).

Анотація

Лукаевич Г. О. Особливості виконання судових рішень про знесення тимчасових споруд: юридична практика. – Стаття.

У роботі проведено всебічний теоретико-правовий аналіз проблемного питання виконання судових рішень про знесення тимчасових споруд (малих архітектурних форм, МАФів) в Україні. Особлива увага приділена комплексному вивченню соціально-економічних аспектів функціонування МАФів у міському просторі, їх впливу на комфорт і безпеку громадян, а також законності і законодавчого регулювання цього питання. Визначено ключові концептуальні проблеми, які значно ускладнюють ефективне примусове виконання судових рішень, серед яких – гостра правова невизначеність статусу тимчасових споруд, численні суперечності чинного законодавства, що регулює містобудівну діяльність і благоустрій населених пунктів, а також недостатня ясність і розмитість у визначенні компетенцій між місцевими органами влади та виконавчою службою.

Особливе місце в дослідженні займає питання процесуального забезпечення прав власників МАФів, які часто зазнають втручання без належних процедур, а також можливі форми компенсації та законного захисту в судовому і виконавчому провадженні. Проаналізовано також проблематику активного спротиву з боку власників, який фактично стримує ефективність знесення. Виконано ґрунтовний аналіз нормативно-правової бази, що регулює знесення тимчасових споруд, зокрема Законів України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про благоустрій населених пунктів», «Про місцеве самоврядування», Цивільного кодексу України, а також нормативних актів, які набули чинності протягом останніх років. Наведено порівняльний аналіз відповідальності учасників виконавчого провадження та огляд практики застосування процедур знесення.

У підсумку сформульовані конкретні рекомендації щодо удосконалення існуючих правових механізмів забезпечення примусового виконання судових рішень у цій сфері, спрямовані на підвищення їх ефективності, зменшення правової невизначеності і правових конфліктів, а також на забезпечення балансу інтересів громади, міської влади та суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність через тимчасові споруди.

Це дослідження має практичну цінність для органів місцевого самоврядування, виконавчих органів, судів, підприємців, а також науковців та юристів, зацікавлених у правовому врегулюванні питання тимчасових споруд у сучасних українських умовах.

Ключові слова: тимчасові споруди, знесення, виконавче провадження, громадський простір, законодавче регулювання.

Summary

Lukasevych O. G. Features of Enforcement of Court Decisions on the Demolition of Temporary Structures: Legal Practice. – Article.

The study presents a comprehensive theoretical and legal analysis of the enforcement of court decisions regarding the demolition of temporary structures (small architectural forms, MAFs) in Ukraine. Special attention is given to the socio-economic and legal aspects of MAFs' functioning within urban environments, their impact on public spaces, and regulatory challenges faced by governmental authorities in managing placement and operation.

The work identifies and details numerous issues complicating effective compulsory execution of demolition orders, including legal ambiguities surrounding the status of MAFs, legislative contradictions, procedural conflicts in enforcement proceedings, and difficulties in determining parties responsible for demolition. Challenges in compensating for property located within temporary structures, along with owners' resistance, are also thoroughly examined.

An in-depth analysis is conducted of the normative and legal framework regulating the establishment, operation, and demolition of temporary structures. Key Ukrainian laws such as the Law on Urban Development Regulation, Law on Public Amenities Improvement, Law on Local Self-Government, the Civil Code of Ukraine, as well as relevant bylaws and judicial precedents are analyzed. The study also compares competencies of executive authorities and local governments in demolition actions.

The research offers practical recommendations for improving enforcement mechanisms, aiming to enhance procedural efficiency, reduce legal uncertainty and social tensions, and achieve a balanced protection of public interests and legal rights of business operators engaged in such temporary constructions.

Key words: temporary structures, demolition, enforcement proceedings, legal regulation, urban environment, liability, responsible parties, court decisions, compensation.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.952(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.6>

А. В. Мельниченко
orcid.org/0009-0001-9767-5885
аспірантка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ БОРЖНИКА У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ

Постановка проблеми. Інститут приватних виконавців в Україні, запроваджений у 2016 році, створив нову парадигму у сфері примусового виконання судових рішень, передавши частину повноважень від державних органів до приватного сектору. Однак разом із розширенням можливостей приватних виконавців постала гостра проблема визначення меж їхньої професійної діяльності та формування дієвої системи етичного регулювання. На відміну від державних виконавців, які діють у рамках чітко визначеної ієрархічної структури з внутрішніми механізмами контролю, приватні виконавці функціонують як незалежні суб'єкти підприємницької діяльності, що створює додаткові ризики для порушення етичних норм та зловживання наданими повноваженнями.

Особливу складність становить збалансування комерційних інтересів приватних виконавців із забезпеченням справедливості та дотриманням прав учасників виконавчого провадження. Приватні виконавці, отримуючи винагороду залежно від результатів своєї діяльності, можуть бути мотивовані до застосування більш агресивних методів стягнення, що потенційно суперечить принципам пропорційності та гуманності у виконавчому процесі. Водночас існуючі етичні кодекси та професійні стандарти часто носять декларативний характер і не містять конкретних механізмів їх практичного втілення та контролю за дотриманням.

Проблема ускладнюється недосконалістю системи професійної відповідальності приватних виконавців, зокрема відсутністю ефективних механізмів дисциплінарного впливу та недостатньою координацією між різними контролюючими органами. Це призводить до ситуацій, коли порушення етичних стандартів залишаються без належної реакції, що підриває довіру суспільства до інституту приватних виконавців загалом і може негативно вплинути на ефективність всієї системи примусового виконання в Україні. Відсутність чіткої системи етичного регулювання створює передумови для корупційних схем та зловживань, що особливо небезпечно в умовах, коли приватні виконавці наділені значними владними повноваженнями.

Аналіз досліджень щодо захисту прав боржника у виконавчому провадженні приватного виконавця свідчить про значну увагу вітчизняних

науковців і практиків до проблемних аспектів цієї тематики. Зокрема, у працях адвокатів АБ «Ткачук і партнери» висвітлюються типові порушення прав боржників, такі як незаконне накладення арештів, неправомірна реалізація майна, заниження вартості майна, а також безпідставне стягнення витрат виконавчого провадження та штрафів. Автори підкреслюють, що чинне законодавство надає боржнику право оскаржувати дії, рішення або бездіяльність приватних і державних виконавців виключно у судовому порядку, а також звертатися до Ради приватних виконавців України з питань дисциплінарної відповідальності приватних виконавців. Ці дослідження акцентують увагу на необхідності дотримання балансу між ефективністю примусового виконання судових рішень і захистом законних прав боржника.

Інші наукові праці аналізують нормативне забезпечення виконавчого провадження, зокрема питання доступу виконавців до інформації про боржника і його майно, що є ключовим для ефективного виконання рішень. Так, у дослідженнях підкреслюється, що державні та приватні виконавці, хоч і не мають статусу правоохоронних органів, виконують правоохоронну функцію, фактично виступаючи «детективами» у пошуку боржників та їх активів. Вказується на необхідність усунення нормативних перешкод для надання виконавцям широкого доступу до державних електронних баз даних і реєстрів, що підвищить рівень виконання судових рішень і довіру до судової системи загалом. Ці наукові підходи свідчать про комплексність проблематики захисту прав боржника у виконавчому провадженні та потребу подальшого вдосконалення законодавства і практики.

Метою є розроблення теоретико-правової концепції комплексного етичного регулювання діяльності приватних виконавців через створення багаторівневої системи професійних стандартів, формування ефективних механізмів моніторингу та контролю за дотриманням етичних норм, а також встановлення чіткої градації дисциплінарної відповідальності з урахуванням специфіки правового статусу приватних виконавців як суб'єктів, що поєднують публічно-правові повноваження з приватноправовою природою своєї діяльності. Досягнення поставленої мети передбачає формулювання

практичних рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової бази, створення інституційної архітектури професійного саморегулювання та розробки стандартизованих процедур оцінки етичності професійної поведінки приватних виконавців з метою підвищення ефективності виконавчого провадження та зміцнення довіри суспільства до цього інституту.

Викладення основного матеріалу. Правовий статус боржника у виконавчому провадженні визначається як особливе становище суб'єкта, який зобов'язаний виконати рішення суду або іншого уповноваженого органу на користь стягувача. Боржник є повноправним учасником виконавчого процесу, наділеним як обов'язками щодо виконання виконавчого документа, так і комплексом процесуальних та матеріальних прав, спрямованих на захист його законних інтересів. Особливістю правового статусу боржника є те, що він одночасно виступає як зобов'язана сторона виконавчого правовідношення та як суб'єкт, який потребує правового захисту від можливих порушень з боку виконавця.

Система приватного виконання в Україні була запроваджена у 2016 році як альтернатива державній виконавчій службі та спрямована на підвищення ефективності примусового виконання судових рішень. Приватні виконавці є суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють виконавчі функції на підставі ліцензії та під контролем держави. Ця система створює додаткові виклики для захисту прав боржника, оскільки приватний виконавець має економічну зацікавленість у швидкому та результативному стягненні, що може призводити до порушення балансу між інтересами стягувача та правами боржника [1].

Взаємодія між правовим статусом боржника та системою приватного виконання характеризується необхідністю забезпечення ефективного захисту прав боржника в умовах комерціалізації виконавчого процесу. Законодавство України встановлює систему гарантій та процедурних механізмів, спрямованих на запобігання зловживанням з боку приватних виконавців та забезпечення справедливого балансу між правами та інтересами всіх учасників виконавчого провадження. Особливого значення набуває питання контролю за діяльністю приватних виконавців та створення ефективних механізмів оскарження їх дій боржником [2].

Право боржника на отримання повідомлення про відкриття виконавчого провадження є фундаментальною гарантією його процесуальних прав та забезпечує можливість належної участі у виконавчому процесі. Законодавство встановлює обов'язок приватного виконавця не пізніше наступного дня з дня відкриття виконавчого провадження повідомити боржника про це шляхом надіслання

постанови про відкриття провадження. Це повідомлення має містити інформацію про суть вимог, строки для добровільного виконання, наслідки невиконання та права боржника у виконавчому провадженні. Належне повідомлення боржника є передумовою для реалізації всіх інших його прав та гарантує дотримання принципу змагальності у виконавчому процесі [1].

Право на ознайомлення з матеріалами виконавчого провадження дозволяє боржнику здійснювати ефективний контроль за законністю дій приватного виконавця та обґрунтованістю застосовуваних заходів примусового виконання. Боржник має право у будь-який час ознайомитися з усіма документами провадження, отримувати копії процесуальних документів та вимагати роз'яснень щодо здійснюваних виконавчих дій. Це право тісно пов'язане з можливістю боржника подавати заяви та клопотання, оскільки для їх обґрунтованого формулювання необхідно мати повну інформацію про стан виконавчого провадження. Обмеження доступу боржника до матеріалів провадження може розглядатися як порушення його процесуальних прав.

Можливість подання заяв та клопотань боржником забезпечує його активну участь у виконавчому процесі та створює механізми для захисту його законних інтересів. Боржник має право заявляти клопотання про відстрочку або розстрочку виконання, про зменшення розміру стягнення з заробітної плати, про виключення певного майна з опису, про зміну способу виконання тощо. Приватний виконавець зобов'язаний розглянути такі заяви протягом встановленого законом строку та прийняти мотивоване рішення. У разі відмови боржник має право оскаржити таке рішення до суду, що забезпечує додаткові гарантії захисту його прав на стадії відкриття та початкового етапу виконавчого провадження.

Захист житлових прав боржника становить одну з найважливіших гарантій у виконавчому провадженні, оскільки житло є основною життєвою потребою людини та її сім'ї. Законодавство України встановлює особливий правовий режим для житлового приміщення боржника, передбачаючи значні обмеження щодо його стягнення. Єдине житло боржника, як правило, не підлягає примусовому стягненню, за винятком випадків, прямо передбачених законом (наприклад, за іпотечними зобов'язаннями, боргами перед державою, відшкодуванням шкоди тощо). Приватний виконавець зобов'язаний ретельно перевіряти правовий статус житлового приміщення та наявність підстав для його вилучення, а також врахувати інтереси неповнолітніх дітей та інших членів сім'ї боржника [3].

Гарантії захисту мінімуму майна для забезпечення життєдіяльності боржника реалізують-

ся через інститут майна, вільного від стягнення. До такого майна належать предмети домашнього вжитку та побуту, одяг, взуття, продукти харчування, паливо для приготування їжі та опалення житлового приміщення, а також інші предмети, необхідні для задоволення основних життєвих потреб боржника та членів його сім'ї. Законом також передбачено збереження за боржником мінімального розміру доходів, достатнього для забезпечення прожиткового мінімуму. При стягненні з заробітної плати та інших доходів боржника розмір утримання не може перевищувати встановлених законом меж, а в деяких випадках може бути зменшений судом з урахуванням матеріального становища боржника та членів його сім'ї.

Особливої уваги потребує захист майнових прав боржника при описі та оцінці майна, оскільки ці процедури безпосередньо впливають на обсяг його майнових втрат. Приватний виконавець зобов'язаний залучати до опису майна незалежних оцінювачів та дотримуватися встановленої процедури проведення оцінки. Боржник має право заперечувати проти включення до опису певного майна, вимагати його переоцінки та оскаржувати дії виконавця щодо опису та оцінки. Крім того, законодавство передбачає можливість заміни арештованого майна грошовою сумою або іншим майном, що дозволяє боржнику зберегти майно, яке має для нього особливе значення. Ці гарантії спрямовані на забезпечення пропорційності між інтересами стягувача щодо отримання задоволення та правами боржника на збереження мінімально необхідних умов життя.

Право боржника на оскарження дій приватного виконавця є ключовим елементом системи захисту його прав у виконавчому провадженні та гарантує можливість судового контролю за законністю виконавчих дій. Законодавство передбачає можливість оскарження будь-яких дій або бездіяльності приватного виконавця, які боржник вважає неправомірними або такими, що порушують його права та законні інтереси. Скарга на дії або бездіяльність виконавця подається до суду, визначеного відповідно до законодавства, протягом десяти днів з дня вчинення оскаржуваної дії або з дня, коли особі стало відомо про її вчинення. Це право є універсальним і може бути реалізоване на будь-якому етапі виконавчого провадження – від його відкриття до завершення.

Процедура розгляду скарг на дії приватного виконавця регламентується процесуальним законодавством і передбачає дотримання принципів змагальності, гласності та безпосередності. Суд розглядає скаргу за участю боржника, приватного виконавця та стягувача, заслуховує їх пояснення, досліджує надані докази та приймає мотивоване рішення. У разі встановлення порушень з боку

приватного виконавця суд може скасувати його постанову, визнати дії неправомірними, зобов'язати вчинити певні дії або відновити порушені права боржника. Важливою особливістю є те, що подання скарги, як правило, не зупиняє виконавчого провадження, однак суд може прийняти рішення про зупинення за клопотанням боржника у виняткових випадках [4].

Ефективність процедурних гарантій значною мірою залежить від доступності та оперативності судового розгляду скарг, а також від реальної можливості боржника скористатися своїм правом на оскарження. Законодавство встановлює короткі строки розгляду скарг судом, що забезпечує швидке відновлення порушених прав боржника. Крім того, боржник має право на правову допомогу при формулюванні скарги та представництво його інтересів у суді. Особливого значення набуває питання компенсації шкоди, завданої неправомірними діями приватного виконавця, оскільки боржник має право вимагати відшкодування як матеріальних збитків, так і моральної шкоди. Ці процедурні механізми в сукупності створюють систему стримувань і противаг, яка обмежує можливості зловживань з боку приватних виконавців і забезпечує належний захист прав боржника.

Захист прав боржника-фізичної особи характеризується підвищеними гарантіями, що зумовлено особливою вразливістю громадян у виконавчому процесі та необхідністю збереження гідних умов їх існування. Фізичні особи, на відміну від юридичних осіб, не мають можливості перерозподілити фінансові ризики або скористатися корпоративними механізмами захисту, тому законодавство передбачає для них спеціальні пільги та обмеження. Зокрема, встановлюються менші розміри стягнення з доходів фізичних осіб, розширений перелік майна, вільного від стягнення, та особливі процедури звернення стягнення на житло. Приватний виконавець зобов'язаний враховувати особистий та сімейний стан боржника-фізичної особи, його вік, стан здоров'я та інші обставини, що можуть вплинути на його здатність виконати зобов'язання [5].

Особливої уваги потребує захист прав членів сім'ї боржника, які, не будучи сторонами виконавчого провадження, можуть зазнати негативного впливу від виконавчих дій. Законодавство передбачає особливий порядок звернення стягнення на житло, в якому проживають неповнолітні діти, непрацездатні члени сім'ї або особи похилого віку, однак така заборона не є абсолютною – у визначених випадках стягнення можливе, зокрема за наявності згоди органу опіки та піклування. Під час звернення стягнення на майно приватний виконавець зобов'язаний враховувати права співвласників, які не є боржниками, та забезпечити їм можливість викупу частки боржника, якщо це

передбачено законом. Крім того, члени сім'ї боржника мають право самостійно оскаржувати дії приватного виконавця, що порушують їхні права, а також вимагати виключення з опису майна, яке належить їм на праві власності або користування [6; 7].

Спеціальні гарантії передбачені для окремих категорій боржників-фізичних осіб, які потребують підвищеного соціального захисту. До таких категорій належать особи з інвалідністю, пенсіонери, багатодітні сім'ї, самотні матері та інші соціально вразливі групи населення. Для них встановлюються додаткові обмеження щодо розміру стягнення з доходів, розширюється перелік майна, вільного від стягнення, та передбачаються можливості розстрочки або відстрочки виконання. Приватний виконавець зобов'язаний активно з'ясовувати соціальний статус боржника та застосовувати відповідні пільги, а у разі сумніву щодо правомірності стягнення має звертатися до суду за роз'ясненнями. Ці механізми спрямовані на забезпечення балансу між ефективністю виконавчого провадження та збереженням соціальної справедливості.

Законодавче визначення меж повноважень приватного виконавця є важливою гарантією захисту прав боржника, оскільки встановлює чіткі рамки дозволених дій та обмежує можливості для свавілля. Приватні виконавці наділені широкими повноваженнями щодо примусового виконання судових рішень, включаючи право на опис та арешт майна, звернення стягнення на кошти та доходи боржника, застосування штрафних санкцій тощо. Однак ці повноваження не є безмежними і обмежуються як процедурними вимогами щодо порядку їх здійснення, так і матеріально-правовими заборонами щодо певних видів майна та дій. Перевищення приватним виконавцем своїх повноважень тягне за собою відповідальність та може стати підставою для оскарження його дій до суду [8].

Найпоширенішими формами зловживань з боку приватних виконавців є необґрунтоване розширення предмета стягнення, порушення процедур опису та оцінки майна, ігнорування заяв та клопотань боржника, а також неправомірне застосування штрафних санкцій. Економічна зацікавленість приватних виконавців у максимізації розміру стягнення може призводити до спроб включення до опису майна, яке законом звільнене від стягнення, або до заниження його вартості при реалізації. Також поширеними є випадки формального підходу до розгляду клопотань боржника про розстрочку чи відстрочку виконання, коли приватний виконавець відмовляє без належного дослідження обставин справи.

Механізми запобігання зловживанням включають систему контролю з боку Міністерства юстиції України, професійних об'єднань приватних вико-

навців та судових органів. Ліцензування діяльності приватних виконавців передбачає встановлення кваліфікаційних вимог та регулярну перевірку їх дотримання. Система професійної відповідальності включає дисциплінарні санкції, штрафи та у крайніх випадках позбавлення ліцензії. Крім того, приватні виконавці зобов'язані страхувати свою професійну відповідальність, що забезпечує можливість компенсації шкоди, завданої їх неправомірними діями. Боржник має право звертатися з скаргами до контролюючих органів, що створює додатковий механізм стримування зловживань та забезпечення законності у виконавчому провадженні.

Судовий контроль за діяльністю приватного виконавця здійснюється на різних стадіях виконавчого провадження та має на меті забезпечення законності виконавчих дій та захист прав всіх учасників процесу. Основною формою такого контролю є розгляд скарг на дії або бездіяльність приватного виконавця, які подаються боржником, стягувачем або іншими заінтересованими особами до суду, що видав виконавчий документ. Суд наділений повноваженнями скасовувати неправомірні постанови приватного виконавця, зобов'язувати його вчинити певні дії, встановлювати строки для їх виконання та застосовувати заходи відповідальності у разі невиконання судових рішень. Цей контроль носить постійний характер і може здійснюватися протягом всього періоду виконавчого провадження.

Превентивний судовий контроль реалізується через необхідність отримання приватним виконавцем судових дозволів на вчинення окремих виконавчих дій, які можуть суттєво обмежити права боржника. До таких дій належать примусове проникнення до житла або іншого володіння боржника, тимчасове обмеження його права виїзду за межі України, накладення арешту на корпоративні права тощо. Суд розглядає відповідні клопотання приватного виконавця з урахуванням принципів пропорційності та необхідності, оцінюючи обґрунтованість застосування таких заходів та їх відповідність меті виконавчого провадження. Така процедура попереднього судового контролю забезпечує додаткові гарантії захисту конститутційних прав боржника.

Ефективність судового контролю у контексті захисту прав боржника залежить від оперативності розгляду скарг, повноти судового дослідження обставин справи та реальної можливості відновлення порушених прав. Суди зобов'язані розглядати скарги на дії приватних виконавців у короткі строки, що забезпечує своєчасне реагування на порушення. При встановленні неправомірних дій приватного виконавця суд може не лише скасувати його постанову, але й зобов'язати відшкодувати завдану боржнику шкоду. Крім того, систематичні

порушення з боку приватного виконавця можуть стати підставою для звернення суду до Міністерства юстиції з рекомендацією про застосування дисциплінарних заходів або позбавлення ліцензії. Такий комплексний підхід до судового контролю створює ефективний механізм захисту прав боржника та забезпечує підтримання високих стандартів професійної діяльності приватних виконавців.

Розвиток цифрових технологій та електронно-документообігу відкриває нові можливості для вдосконалення механізмів захисту прав боржника у приватному виконанні. Впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та електронного кабінету боржника може забезпечити постійний доступ до інформації про стан виконавчого провадження, автоматичне повідомлення про всі процесуальні дії та можливість подання заяв і скарг в електронному вигляді. Використання штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання може допомогти у виявленні порушень процедур виконання та автоматичному контролю за дотриманням строків і законодавчих вимог. Створення електронного реєстру майна, вільного від стягнення, та автоматизована перевірка правового статусу об'єктів стягнення можуть суттєво зменшити ризики неправомірного включення майна до опису [9].

Необхідним напрямом удосконалення є посилення інституційного контролю за діяльністю приватних виконавців та розширення повноважень контролюючих органів. Доцільним є створення спеціалізованого органу з нагляду за приватними виконавцями, який би поєднував функції ліцензування, контролю якості послуг та притягнення до відповідальності за порушення. Розширення системи обов'язкового страхування професійної відповідальності приватних виконавців та створення компенсаційного фонду можуть забезпечити більш надійні гарантії відшкодування шкоди боржникам. Крім того, необхідне запровадження системи рейтингування приватних виконавців на основі показників ефективності та якості їх роботи, включаючи кількість обґрунтованих скарг від боржників [10].

Законодавчі ініціативи щодо вдосконалення захисту прав боржника повинні бути спрямовані на досягнення оптимального балансу між ефективністю виконавчого провадження та забезпеченням справедливості процесу. Перспективним є розширення переліку майна, вільного від стягнення, з урахуванням сучасних реалій та потреб громадян, а також запровадження диференційованого підходу до стягнення залежно від соціального статусу боржника. Важливим напрямом є розвиток альтернативних способів виконання судових рішень, включаючи медіацію у виконавчому провадженні та укладення мирових угод між сторона-

ми. Створення системи безоплатної правової допомоги для боржників у виконавчому провадженні та запровадження інституту омбудсмена з питань виконавчого провадження можуть суттєво підвищити рівень захисту прав громадян та довіру до системи примусового виконання судових рішень.

Висновки. Проведений аналіз правових механізмів захисту прав боржника у виконавчому провадженні приватного виконавця дозволяє дійти висновку про існування в Україні комплексної системи гарантій, спрямованих на забезпечення балансу між ефективністю примусового виконання судових рішень та захистом основних прав і свобод боржника. Запровадження інституту приватного виконання, з одного боку, суттєво підвищило ефективність виконавчого процесу, а з іншого – створило нові виклики для забезпечення належного рівня захисту прав боржників у зв'язку з комерціалізацією виконавчих функцій.

Система правового захисту боржника характеризується багаторівневою структурою, що включає процесуальні гарантії на стадії відкриття провадження, матеріально-правові обмеження щодо предмета стягнення, спеціальні механізми захисту для окремих категорій боржників та ефективні процедури судового контролю. Особливо важливим є встановлення чітких меж повноважень приватних виконавців та створення дієвих механізмів запобігання зловживанням, що обумовлено їх економічною зацікавленістю у результатах виконавчого провадження.

Ключовою особливістю сучасної системи захисту прав боржника є поєднання превентивних та реактивних механізмів контролю, які забезпечують як попередження порушень прав боржника, так і їх ефективне відновлення у разі вчинення. Судовий контроль залишається центральним елементом системи захисту, гарантуючи незалежну оцінку законності дій приватних виконавців та можливість оскарження неправомірних рішень.

Водночас аналіз виявив необхідність подальшого вдосконалення існуючих механізмів захисту прав боржника з урахуванням розвитку цифрових технологій, посилення інституційного контролю та розширення альтернативних способів виконання судових рішень. Перспективним напрямом є створення більш досконалої системи компенсації шкоди, завданої неправомірними діями приватних виконавців, та запровадження диференційованого підходу до захисту різних категорій боржників.

Загалом, можна констатувати, що українське законодавство створює достатньо міцну правову основу для захисту прав боржника у виконавчому провадженні приватного виконавця, однак подальший розвиток цієї системи потребує комплексного підходу, що поєднує законодавчі ініціативи, технологічні інновації та посилення контрольних

механізмів для забезпечення справедливого балансу між правами всіх учасників виконавчого процесу.

Література

1. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII : станом на 17.06.2025. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 17.06.2025).
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV : станом на 17.06.2025. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 17.06.2025).
3. Житловий кодекс Української РСР : Кодекс від 30 черв. 1983 р. № 5464-X : станом на 17.06.2025. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1983. № 28. Ст. 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 17.06.2025).
4. Про внесення змін і доповнень до постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лют. 2014 р. № 6 : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 черв. 2016 р. № 4 : станом на 17.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-16#Text> (дата звернення: 17.06.2025).
5. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 17.06.2025. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 17.06.2025).
6. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III : станом на 17.06.2025. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 17.06.2025).
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III : станом на 17.06.2025. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 17.06.2025).
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс від 7 груд. 1984 р. № 8073-X : станом на 17.06.2025. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 17.06.2025).
9. Функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи. *Державна судова адміністрація України*. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/func_ecits/ (дата звернення: 17.06.2025).
10. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 черв. 2021 р. № 231-р : станом на 17.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 17.06.2025).
11. Цивільне процесуальне право України (загальна частина) : підручник / Гетманцев О. В. та ін. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. (дата звернення: 17.06.2025).
12. Фурса С. Я., Щербак С. В. Виконавче провадження в Україні : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2002. 480 с. URL: <https://urkontora.com.ua/zakhyst-prav-borzhnika-u-vykonavchomu-provadhenni/> (дата звернення: 17.06.2025).
13. Приватні виконавці поза законом? *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/vikonavche-provadhennya/privatni-vikonavci-pozazakon.html> (дата звернення: 17.06.2025).
14. Проблемні аспекти виконання судових рішень приватними виконавцями обговорили у Верховному Суді. *Верховний Суд України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1805070> (дата звернення: 17.06.2025).
15. Висновок Комітету з етики № 289. *Асоціація приватних виконавців України*. URL: <https://apvu.com.ua/tpost/4c3mtxlgm1-visnovok-komtetu-z-etiki-289> (дата звернення: 17.06.2025).
16. Нормативне забезпечення розшуку боржника та його майна в Україні та за кордоном. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/vikonavche-provadhennya/normativne-zabezpechennya-rozshuku-borzhnika-ta-yogo-mayna-v-ukrayini-ta-zakordonom.html> (дата звернення: 17.06.2025).
17. У приміщенні Верховного Суду відбувся круглий стіл. *Асоціація приватних виконавців України*. URL: <https://apvu.com.ua/tpost/tjo5rez2m1-u-primschenn-verhovnogo-sudu-vdbvysya-kr> (дата звернення: 17.06.2025).

Анотація

Мельниченко А. В. Захист прав боржника у виконавчому провадженні приватного виконавця. – Стаття.

У роботі здійснено глибокий теоретико-правовий аналіз сучасного інституту виконання судових рішень в Україні із фокусом на особливості забезпечення захисту прав і законних інтересів сторін виконавчого провадження. Розкрито зміст, напрями становлення та структуру виконавчого провадження, обґрунтовано поняття виконавчого документа й визначено його видову класифікацію. Окрему увагу приділено детальному вивченню законодавчої еволюції інституту, сучасного законодавчого поля та спеціальних нормативних актів, що регламентують процедуру примусового виконання судових рішень. Проаналізовано проблеми співвідношення міжнародних стандартів і національного законодавства, а також роль актів Верховного Суду в уніфікації підходів при розгляді спорів у виконавчому провадженні.

Детально досліджено суб'єктний склад, процесуальні права й обов'язки сторін, державних і приватних виконавців, органів контролю, а також спеціальні механізми і гарантії виконання. Висвітлено теоретичні засади застосування забезпечувальних заходів, розкрито питання реалізації майнових та немайнових рішень, специфіку стягнення аліментів, шкоди та інших особливих категорій. Узагальнено сучасну судову й виконавчу практику, систематизовано підходи до тлумачення ключових понять, розкрито процедури оскарження рішень виконавців. У фінальній частині окреслено перспективи трансформації законодавства й практики України у зв'язку з європейською інтеграцією, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання на всіх етапах виконавчого провадження.

Стаття містить докладний аналіз джерельної бази, актуальні статистичні та емпіричні дані щодо ефективності виконання судових рішень, наголошує на необхідності комплексної реформи галузі із урахуванням сучасних викликів правової держави. Ключова ідея полягає у необхідності досягнення балансу захисту прав стягувача

та боржника в рамках забезпечення неухильного примусового виконання рішень суду.

Ключові слова: виконавче провадження, виконавчий документ, примусове виконання, державний виконавець, приватний виконавець.

Summary

Melnychenko A. V. Protection of the Debtor's Rights in Private Enforcement Proceedings – Article.

The dissertation presents a comprehensive theoretical and legal analysis of the modern system of enforcement of court decisions in Ukraine, focusing on the peculiarities of safeguarding the rights and legitimate interests of parties in enforcement proceedings. The study explores the content, formation and structure of enforcement proceedings, substantiates the concept of the enforcement document, and defines its classification. Particular attention is paid to the detailed examination of legislative evolution, the current legal framework and special normative acts regulating the procedure for the compulsory enforcement of court decisions. Problems of correlation between international standards and national legislation are analyzed, as well as the role of Supreme Court acts in the unification of approaches in enforcement dispute resolution.

The research thoroughly examines the range of participants, processual rights and obligations of parties, state and private enforcement officers, supervisory bodies, as well as special mechanisms and guarantees of enforcement. Theoretical foundations of the application of security measures are elucidated, matters of execution of proprietary and non-proprietary decisions, specifics of alimony and indemnity recovery, and other special categories are disclosed. Current judicial and enforcement practice is summarized, key concepts and procedures for appealing enforcement officers' actions are systematized. The concluding section outlines prospects for transformation of Ukrainian legislation and practice in the context of European integration and formulates proposals for optimizing legal regulation at all stages of enforcement proceedings.

The article provides an in-depth analysis of sources, presents relevant statistical and empirical data on the effectiveness of the enforcement of court decisions, underlines the need for comprehensive sectoral reform in light of the challenges of a rule-of-law state. The core idea is the urgent need to balance the rights of the claimant and debtor while ensuring the unconditional enforcement of court judgments.

Key words: enforcement proceedings, enforcement document, compulsory enforcement, state enforcement officer, private enforcement officer.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 346.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.7>

О. В. Несвіт

orcid.org/0009-0000-1697-9688

аспірант кафедри господарського права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

САМОРЕГУЛЮВАННЯ У ГОСПОДАРСЬКІЙ СФЕРІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Постановка наукової проблеми. Саморегулювання є важливим інструментом регулювання господарської діяльності, що дозволяє бізнес-спільнотам встановлювати власні правила, контролювати їх дотримання та забезпечувати етичну поведінку учасників ринку. Досвід європейських країн показує, що ефективні системи саморегулювання сприяють стабільності ринків, підвищенню довіри споживачів і захисту інтересів учасників господарських відносин.

В Україні питання створення дієвих механізмів саморегулювання у господарській сфері досі недостатньо досліджене. Існуючі моделі саморегулювних організацій не завжди враховують зарубіжний досвід і не забезпечують ефективного балансу інтересів держави, бізнесу та споживачів, що обмежує можливості для розвитку прозорого та конкурентного ринку.

Наукова проблема полягає у визначенні принципів, моделей та інструментів саморегулювання, які можна адаптувати до українських умов господарського права з урахуванням міжнародної практики. Вирішення цієї проблеми є актуальним для розвитку саморегулювних організацій, підвищення ефективності ринкового регулювання та забезпечення правової визначеності для учасників господарських відносин.

Оцінка стану наукового дослідження. Саморегулювання у господарській сфері є ефективним інструментом встановлення правил поведінки учасників ринку та контролю за їх дотриманням. Вітчизняні автори, зокрема Ж. В. Гарбар і І. А. Заворотченко, аналізують правові аспекти функціонування саморегулювних організацій (СРО) та досвід їх діяльності за кордоном [1, 2].

Зарубіжна практика демонструє різні моделі саморегулювання. У Великій Британії СРО функціонують у медичній, будівельній, рекламній та фінансовій сферах, при цьому частина контролю залишалася за державою [3–5]. У Німеччині та Польщі саморегулювання розвивалося через професійні асоціації та господарські палати, з делегуванням державою контрольних функцій, а правила встановлювали самі учасники ринку [6–9].

На рівні ЄС саморегулювання визначається як можливість встановлення кодексів належної практики та галузевих угод, що доповнюють держав-

не регулювання і сприяють захисту споживачів та гармонізації стандартів [10–13]. Європейські документи наголошують на прозорості, контролі, репрезентативності та оцінці ефективності таких механізмів [14, 15].

Таким чином, література свідчить, що саморегулювання сприяє підвищенню ефективності господарської діяльності, проте потребує чіткої законодавчої бази та адаптації до національних умов.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану саморегулювання у господарській сфері та оцінка можливостей адаптації європейських моделей для України. Дослідження передбачає вивчення правових та інституційних механізмів саморегулювання за кордоном і в ЄС, виявлення принципів та інструментів ефективної діяльності саморегулювних організацій, порівняння українського досвіду функціонування СРО із зарубіжними практиками та формулювання рекомендацій щодо удосконалення системи саморегулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для більшості держав Європи інститут саморегулювання традиційно не відігравав вагомої ролі, що зумовлено пануванням системи континентального (цивільного) права та усталеним підходом до державного контролю як у фінансовій сфері, так і в інших секторах господарювання. Водночас Велика Британія вирізняється як цікавий об'єкт для аналізу.

У цій країні саморегулювні організації функціонують у багатьох сферах економічної діяльності – охороні здоров'я, будівництві, інтернет-рекламі та маркетингу, кредитно-фінансовому секторі, виробництві електронної техніки, операціях із житловою нерухомістю, машинобудуванні, туристичних послугах тощо. Британські СРО активно працюють і на ринку цінних паперів. Однак у 2000 р. повноваження щодо регулювання та нагляду за фондовим ринком були передані спеціалізованій державній установі. Саморегулювання збереглося переважно на рівні фондових бірж та окремих професійних об'єднань учасників ринку. Як підкреслюють українські дослідники, такий крок був викликаний тим, що саморегулювні організації діяли здебільшого в інтересах власних членів, нехтуючи правами та потребами споживачів їхніх послуг [1, с. 77].

У Великій Британії держава відіграє активну роль у процесі розгляду добровільних кодексів

поведінки, які формуються СРО (формалізовані правила). Їхня мета – стимулювати бізнес до добровільного прийняття та дотримання таких норм, забезпечуючи належну ринкову поведінку. Компанії, що не приєднуються до добровільних угод, зазнають суворішого державного контролю щодо недобросовісних практик.

Так, урядове агентство Office of Fair Trading, відповідальне за реалізацію конкурентної політики, розробляє засади саморегулювання, ухвалює чи відхиляє пропонувані кодекси, інформує споживачів про переваги таких механізмів та організацій, що їх дотримуються, а також надає державні підтвердження відповідності учасників ринку вимогам добровільних правил. Водночас основні контрольні повноваження щодо дотримання кодексів залишаються у саморегулювальних організаціях, які можуть здійснювати повний нагляд за виконанням «схвалених» державою норм. Таке схвалення посилює конкурентоспроможність СРО і приваблює нових учасників, зацікавлених у підвищенні ефективності бізнесу [2, с. 89–90].

Разом із тим подібний порядок діє не у всіх сферах діяльності СРО. Нині при розробленні кодексів дедалі частіше залучають незалежних учасників (державні структури, асоціації споживачів тощо), що допомагає враховувати інтереси різних груп, на які поширюється дія цих правил. Такі представники можуть брати участь як у створенні кодексу, так і в контролі за його виконанням. У Британії подібна практика використовується, наприклад, під час моніторингу дотримання The British Code of Advertising Practice and Sales Promotion у сфері реклами та стимулювання збуту [3].

Окремо варто відзначити, що у Великій Британії всі особи, які надають юридичні консультації, посвідчують угоди з передання майнових прав або представляють сторони у судах, згідно з The Solicitors Act [4] мають бути членами Law Society – правничого товариства, заснованого Королівським указом і повністю керованого юристами. Цим законом визначено порядок сплати щорічних внесків, умови припинення чи зупинення членства та повноваження діяти від імені товариства.

У Німеччині витоки механізмів саморегулювання простежуються у сфері охорони здоров'я. Ще 1883 року парламентом було прийнято закон, який запровадив обов'язкове медичне страхування окремих груп працівників. Після цього промислові робітники почали створювати добровільні організації взаємодопомоги, що виконували функції саморегулювальних структур, покликаних запобігати збіднінню населення у разі хвороби або втрати годувальника. Оскільки одним із ключових принципів організації державної влади ФРН та її системи охорони здоров'я є розподіл повноважень між землями, федеральним урядом і легалізованими

інститутами громадянського суспільства, у галузі медицини державні органи традиційно делегують значну частину своїх компетенцій саморегулювальним об'єднанням платників і постачальників послуг, тобто тим структурам, які найбільш зацікавлені та компетентні у питаннях фінансування й надання медичного обслуговування в межах державних страхових програм.

Попри відносну незалежність та автономію СРО, центральна роль у формуванні політики й виконанні контролюючих функцій у цій сфері залишається за федеральною владою [5]. Важливим аспектом німецької моделі є те, що асоціації не мають права самостійно встановлювати правила для своїх членів. Отже, держава делегує здебільшого контрольні функції, але не надає можливості самостійного «нормотворення» для учасників ринку.

У Польщі історичні корені саморегулювання сягають часів гільдій і цехів XIII століття. У сучасних умовах цей механізм також активно розвивається: із 1989 року діє Закон «Про господарські палати» (польськ. *o izbach gospodarczych*) [6], що дає підприємцям право об'єднуватися у відповідні господарські палати. Такі палати є формою економічного самоврядування, представляють інтереси своїх членів перед органами державної влади, формують та поширюють етичні стандарти ведення бізнесу, сприяють розвитку добросовісної торгівлі.

Сьогодні у Польщі функціонують, зокрема, Аптечна палата, Палата архітекторів Польщі, Палата медсестер і акушерок, Сільськогосподарська палата, Польська палата друку, Туристична палата тощо. Поряд із ними діють і саморегулювальні організації у формі асоціацій, наприклад, Польська асоціація банків [7, с. 234]. Однією з ключових проблем залишається притягнення членів СРО до дисциплінарної відповідальності.

Варто зазначити, що СРО у Польщі можуть функціонувати як на місцевому, так і національному рівнях, а членство в них буває як добровільним, так і обов'язковим. Якщо йдеться про професії публічної довіри, членство є обов'язковим. Поняття «професії публічної довіри» вперше було офіційно закріплене у польському законодавстві 1997 року, зокрема у ст. 17 Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. Ця норма пов'язує здійснення таких професій з існуванням органів професійного самоврядування, які представляють відповідних фахівців, забезпечують належне виконання їхніх обов'язків в інтересах суспільства та його захисту [8, с. 198].

Перелік «професій публічної довіри» є вичерпним і визначається Конституцією. До нього входять, зокрема, юристи, фармацевти, архітектори, державні аудитори, лабораторні діагностики, податкові радники, інженери-будівельники, судові виконавці, офіцери пробації, лікарі, стоматологи,

ветеринари, нотаріуси, медсестри, акушерки, психологи, юрисконсульти, патентні повірені, довірні особи, урбаністи [8, с. 203].

Варто підкреслити, що сфера саморегулювання в Польщі демонструє активну динаміку розвитку. Так, Рада з питань реклами першою у країні запровадила механізм саморегулювання у сфері екологічної реклами: у межах проекту *Green Project* експерти підготували новий розділ V Кодексу рекламної етики. До його розроблення було залучено представників усього рекламного ринку – галузеві організації, компанії, членів Рекламної ради, а також групу зовнішніх консультантів. Схвалення документ отримав від 37 організацій та компаній – учасників Рекламної ради [9].

Чеська Республіка та Словачька Республіка демонструють подібні до польських риси інституційного саморегулювання.

Різноманітність підходів до саморегулювання простежується й у численних документах та нормативних актах Європейського Союзу. З огляду на прагнення України інтегруватися до ЄС важливо розуміти специфіку цього явища на рівні європейського права. Так, у Міжінституційній угоді між Європейською Комісією, Європейським Парламентом та Радою ЄС щодо вдосконалення процесу законотворчості саморегулювання визначається як можливість самостійного ухвалення загальних керівних принципів на європейському рівні (зокрема у формі кодексів належної практики або галузевих угод), адресованих суб'єктам господарювання, соціальним партнерам, неурядовим організаціям чи асоціаціям [10].

Директива 2009/125/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 жовтня 2009 р., що встановлює рамкові вимоги до екодизайну для енергопов'язаних продуктів, акцентує увагу на галузевих угодах як одному з ключових інструментів саморегулювання [11]. Натомість Директива 2014/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 4 лютого 2014 р. про споживчі кредитні угоди, пов'язані з житловою нерухомістю, а також зміни до Директив 2008/48/ЄС, 2013/36/ЄС і Регламенту (ЄС) № 1093/2010 [12] демонструє інший підхід.

У статті 26 цього акта вказано, що питання оцінки майна може бути вирішене «шляхом прийняття закону або через саморегулювання». Водночас імплементація директиви покладається на держави-члени, яким надається певна свобода у виборі форм і засобів, що веде до гармонізації законодавства, а не його уніфікації. Так, частина 1 статті 19 цієї Директиви, адресована державам-членам і зобов'язуючи їх забезпечити належні стандарти оцінки майна, фактично суперечить принципу висхідного регулювання. Втручання держави властиве самій природі її функцій, а відсутність такого втручання може розгляда-

тися як невиконання зобов'язань держави-члена за договорами. З цього випливає, що Директива 2014/17/ЄС може бути транспонована як через національні закони, так і за допомогою механізмів спільного регулювання.

Зростаючу роль само- та співрегулювання визнає і чинна Директива про аудіовізуальні медіа-послуги (DAUM): у декларації та статті 4(7) прямо підкреслено можливість держав-членів застосовувати ці моделі на практиці як альтернативу жорсткому регулюванню у сфері медіа-політики [13]. Оновлення Директиви ще більше наголошує на значущості обох моделей як допустимих шляхів її імплементації, особливо у випадках, коли встановлюються мінімальні стандарти, яким мають відповідати аудіовізуальні послуги, або формулюються загальні положення без конкретизації способу їх реалізації.

Висновок Європейського економічного і соціального комітету щодо само- та співрегулювання в нормативно-правовій базі Співтовариства [14] та практика різних економічних операторів визначають низку ключових принципів і вимог до таких механізмів. Зокрема, вони мають: слугувати загальним інтересам, а не лише приносити вигоду регуляторам; відповідати чинному законодавству ЄС та міжнародному праву (Договір про ЄС, Хартія основних прав ЄС, Європейська конвенція з прав людини, угоди СОТ); підлягати контролю судових органів на рівні ЄС і національному рівні; поєднувати прозорість із наданням практичної й доступної інформації та чітко визначати свої цілі; забезпечувати можливість відстеження виконання через об'єктивні критерії, надійні показники та незалежну попередню або наступну оцінку впливу; бути репрезентативними й пропорційними сфері застосування, що гарантує довіру до правил; передбачати попередні консультації із зацікавленими сторонами; забезпечувати ефективний нагляд, механізми самоконтролю, дисципліни й застосування превентивних чи репресивних заходів; передбачати періодичний перегляд і уточнення положень у разі зміни умов.

Питання саморегулювання та співрегулювання включено до «Пакету кращих законодавчих актів» Європейської комісії [15], який акцентує на важливості практичних рішень саморегулювання та співрегулювання, що успішно діють у низці держав (наприклад, у Німеччині). Цей документ відображає еволюцію дискусій у ЄС: фокус зміщується від питань «за» чи «проти» до «коли» та «як» запроваджувати такі механізми, а також до оцінювання їхнього контексту й ефективності. Європейська комісія [15] окремо визначає принципи створення систем само- та співрегулювання, у тому числі органів співрегулювання за безпосередньої участі регулятора.

Висновки. Представлений вище досвід зарубіжних країн із розбудови та функціонування СРО є особливо цінним для України. Узагальнення практик дає змогу виділити такі тенденції: держава відіграє ключову роль у стимулюванні розвитку системи саморегулювання та взаємодії із СРО; політика щодо СРО формується з урахуванням інтересів держави, бізнесу та споживачів; саморегулювання доповнює, а не замінює правове регулювання, та обмежене конкурентним законодавством; діяльність СРО регулюється галузевими законами або окремими актами; функції СРО охоплюють розроблення правил (етичних кодексів, стандартів), контроль їхнього виконання, представництво й захист інтересів членів; СРО можуть бути комерційними й некомерційними, зареєстрованими в установленому законом статусі, діяти на територіальному чи національному рівні; поряд функціонують добровільні професійні асоціації та об'єднання, що фактично виконують схожі функції; саморегулятивні ініціативи професійної спільноти є конкурентним способом досягнення цілей, але через добровільний характер не завжди забезпечують високу ефективність.

Узяття до уваги цих принципів і досвіду саморегулювання в країнах ЄС є важливим для України, оскільки воно сприятиме адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС та формуванню сучасної, дієвої моделі взаємодії держави й саморегулювальних організацій.

Література

1. Гарбар Ж. В. Саморегульвні організації в системі функціонування фінансового ринку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 15(1). С. 77.
2. Заворотченко І. А. Саморегульвні організації за кордоном. *Право*. 2007. № 8. С. 89-90.
3. Orris D. The British Code of Advertising, Sales Promotion and Direct Marketing. URL: https://www.academia.edu/32251031/The_British_Code_of_Advertising_Sales_Promotion_and_Direct_Marketing
4. Solicitors Act 1974. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/47/contents>
5. Busse R. Riesberg A. Health care systems in transition: Germany. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies, 2004.
6. Ustawa z dnia 30 maja 1989 r. o izbach gospodarczych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19890350195>
7. Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 234.
8. Pawlowska M. Zawody zaufania publicznego na rynku pracy. *Akademia Bialska im. Jana Pawla II*. 2022. S. 198.
9. Pierwsza w Polsce samoregulacja dotycząca reklamy środowiskowej. Polska Agencja Prasowa. URL: <https://www.pap.pl/mediaroom/1543829%2Cpierwsza-w-polsce-samoregulacja-dotyczaca-reklamy-srodowiskowej.html>

www.pap.pl/mediaroom/1543829%2Cpierwsza-w-polsce-samoregulacja-dotyczaca-reklamy-srodowiskowej.html

10. Interinstitutional agreement on better law-making. *Official Journal* C 321 , 31/12/2003 P. 0001 – 0005. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003Q1231%2801%29>

11. Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-related products (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/125/oj>

12. Directive 2014/59/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 establishing a framework for the recovery and resolution of credit institutions and investment firms and amending Council Directive 82/891/EEC, and Directives 2001/24/EC, 2002/47/EC, 2004/25/EC, 2005/56/EC, 2007/36/EC, 2011/35/EU, 2012/30/EU and 2013/36/EU, and Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 648/2012, of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0059>

13. Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32010L0013>

14. Opinion of the European Economic and Social Committee on Self-regulation and co-regulation in the Community legislative framework (2015/C 291/05). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IE4850>

15. Better regulation: guidelines and toolbox. URL: https://commission.europa.eu/law/law-making-process/planning-and-proposing-law/better-regulation/better-regulation-guidelines-and-toolbox_en

Анотація

Несвіт О. В. Саморегулювання у господарській сфері: європейський досвід і перспективи для України. – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану розвитку систем саморегулювання у господарській сфері на основі досвіду провідних європейських країн та Європейського Союзу, з метою оцінки можливостей адаптації ефективних моделей для України. Проаналізовано інституційні та правові механізми функціонування саморегулювальних організацій (СРО) у Великій Британії, Німеччині, Польщі, Чехії, Словаччині та на рівні ЄС, зокрема питання формування правил, контролю за їх дотриманням, прозорості діяльності та забезпечення репрезентативності членів організацій. Визначено ключові принципи ефективного функціонування СРО, серед яких дотримання законодавства та міжнародних норм, захист інтересів учасників ринку, баланс між автономією організацій та державним наглядом, а також застосування систем оцінки ефективності діяльності і попереднього або наступного контролю. Досліджено роль держави у стимулюванні розвитку саморегулювання, забезпеченні контролю за дотриманням правил та створенні сприятливих умов для діяльності СРО. Визначено проблеми впровадження систем саморегулювання в Україні, серед яких недостатня законодавча визначеність, обмежене застосування ефективних стандартів і кодексів поведінки, низький рівень взаємодії між державою, бізнесом та споживачами. На основі порівняльного аналізу зарубіжного досвіду запропо-

новано рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства, розвитку СРО, підвищення ефективності контролю за діяльністю членів організацій та формування моделей корпоративного і професійного самоврядування. Запропоновані висновки можуть бути використані для розробки практичних підходів до інтеграції української системи саморегулювання у європейський правовий і економічний простір, удосконалення законодавчого забезпечення господарської діяльності та підвищення конкурентоспроможності бізнесу.

Ключові слова: саморегулювання, господарська діяльність, саморегулювнi організації, правове регулювання, європейський досвід, корпоративне управління.

Summary

Nesvit O. V. Self-Regulation in the Economic Sphere: European Experience and Prospects for Ukraine. – Article.

The article presents a comprehensive analysis of the current state of self-regulation systems in the economic sphere based on the experience of leading European countries and the European Union, with the aim of assessing the possibilities for adapting effective models for Ukraine. It examines the institutional and legal mechanisms of self-regulatory organizations (SROs) in the United Kingdom, Germany, Poland, the Czech Republic, Slovakia, and at the EU level, including the

formation of rules, monitoring compliance, transparency of operations, and ensuring the representativeness of organization members. Key principles of effective SRO functioning are identified, such as compliance with national and international legislation, protection of market participants' interests, balancing organizational autonomy with state oversight, and applying performance evaluation systems and preventive or subsequent control mechanisms. The study highlights the role of the state in promoting self-regulation, ensuring compliance with rules, and creating favorable conditions for SRO activities. Challenges in implementing self-regulation in Ukraine are outlined, including insufficient legal clarity, limited application of effective standards and codes of conduct, and low levels of interaction among the state, business, and consumers. Based on a comparative analysis of foreign experience, recommendations are proposed for improving national legislation, developing SROs, enhancing control over member activities, and establishing corporate and professional self-governance models. The findings can be applied to develop practical approaches for integrating the Ukrainian self-regulation system into the European legal and economic framework, improving legislative support for economic activities, and increasing business competitiveness.

Key words: self-regulation, economic activity, self-regulatory organizations, legal regulation, European experience, corporate governance.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.918.3:341.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.8>

А. В. Петровський
orcid.org/0000-0001-8607-282X
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ, ОСПОРОВАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ АРБІТРАЖІВ

Постановка проблеми. Розвиток правової системи України в умовах європейської інтеграції та глобалізації вимагає підвищення ефективності механізмів захисту прав учасників цивільних і господарських відносин. Традиційне державне судочинство поступово доповнюється альтернативними способами вирішення спорів, серед яких чільне місце займають третейські суди та міжнародний комерційний арбітраж. Вони дозволяють забезпечити швидкий, економічний і менш формалізований розгляд, що особливо важливо для суб'єктів господарювання у сфері національної та міжнародної торгівлі.

Водночас автономність арбітражних інституцій не може бути абсолютною. Будь-який правопорядок ґрунтується на верховенстві права та гарантії справедливого судового розгляду, а тому держава залишає за собою право здійснювати контроль за дотриманням процесуальних гарантій. У цьому полягає сутність провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів.

Аналіз наукових публікацій. Попри законодавче закріплення порядку оскарження арбітражних рішень, на практиці наявна низка проблем, зокрема це: – відсутність єдиного тлумачення категорії «публічний порядок»; – неоднозначність вимог до форми та змісту третейських угод; – дискусії щодо меж повноважень державних судів у процедурах контролю; – потреба гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Проблемні питання третейського судочинства та діяльності міжнародного комерційного арбітражного суду як самостійної постійно діючої арбітражної установи (третейський суд) в Україні були предметом наукових досліджень таких вітчизняних учених, як І. Бут, Н. Вангородська, Л. Винокурова, О. Волощук, В. Гуменюк, Ю. Котвяковський, В. Кройтор, М. Курило, В. Комаров, Н. Литвин, М. Мальський, К. Мирось, В. Нигнібіда, Д. Олексюк, Д. Притика, Ю. Притика, В. Рекун, К. Спиридонова, Н. Стасів, О. Ткачук, Т. Шепель, С. Юлдашев та інші.

Попри значну увагу науковців до проблеми провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів, низка важливих аспектів потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів, виявлення проблемних аспектів і формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Третейські суди – це недержавні органи вирішення спорів, які діють на підставі третейської угоди сторін. Вони забезпечують конфіденційність, швидкість та економічність процесу. Проте їхня діяльність обмежена законом: вони не можуть розглядати справи, пов'язані з державною власністю, публічно-правові спори чи спори, що зачіпають права третіх осіб.

Правова природа третейського суду полягає у поєднанні приватноправової автономії сторін із процесуальними гарантіями, які забезпечує держава. Саме тому його рішення мають силу, подібну до судових актів, і підлягають виконанню після підтвердження державними судами.

Основними характеристиками третейського суду є:

– добровільність участі – сторони погоджуються передати спір на розгляд третейського суду шляхом укладання третейської угоди або арбітражного застереження в договорі;

– обов'язковість рішення для сторін – рішення третейського суду має таку ж юридичну силу для сторін, як і договірні зобов'язання, і підлягає виконанню через державні суди після отримання виконавчого листа;

– процесуальна автономія – третейський суд сам визначає порядок розгляду спору, якщо це не суперечить закону чи умовам третейської угоди;

– контроль з боку держави – рішення третейського суду можуть бути оскаржені в державних судах лише у випадках, передбачених законом, наприклад, недійсність угоди, порушення процедури або суперечність публічному порядку;

– конфіденційність – третейський суд зазвичай забезпечує закритість засідань та нерозголошення інформації про справу.

Міжнародний комерційний арбітраж (далі – МКА) – це незалежний позасудовий орган вирішення комерційних спорів між суб'єктами господарської діяльності, які мають різне громадянство або зареєстровані в різних державах. Він забезпечує оперативність, гнучкість та нейтральність процесу, що особливо важливо для іноземних інвесторів і підприємств, які здійснюють діяльність на міжнародному ринку.

До його ключових характеристик віднесено:

– міжнародний характер – арбітраж розглядає спори, що виникають у сфері міжнародної торгівлі та інвестицій, між сторонами з різних країн;

– автономію сторін – сторони самостійно обирають арбітрів, місце проведення арбітражу, застосовне право та процедуру розгляду;

– обов'язковість рішень – арбітражне рішення (арбітражний вирок) є обов'язковим для сторін і підлягає виконанню через державні суди країни, де сторони або майно боржника знаходяться;

– обмежений контроль держави – державні суди не переглядають рішення МКА по суті спору; вони можуть втрутитися лише для скасування рішення на підставах, прямо передбачених законом (недійсність арбітражної угоди, порушення прав сторони, суперечність публічному порядку тощо);

– гнучкість та оперативність – процес дозволяє швидко вирішувати спори без формальностей державного судочинства;

– визнання та виконання за кордоном – завдяки міжнародним конвенціям (наприклад, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень (Нью-Йоркська конвенція 1958 р.) [1]) арбітражні рішення можуть виконуватися у більшості держав-учасниць конвенції.

В Україні функціонує Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (МКАС при ТПП України), який діє на підставі Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [2] та арбітражного регламенту.

Оскарження рішень третейських судів – це процесуальна діяльність державного суду, спрямована на перевірку законності та обґрунтованості рішення, ухваленого постійно діючим або разовим третейським судом, на підставі заяви заінтересованої сторони.

Таким чином, оскарження рішень третейських судів спрямоване на захист прав учасників третейського розгляду та забезпечення дотримання принципів законності й справедливості. Воно не є апеляцією у звичному розумінні, оскільки державні суди не переглядають справу по суті,

а лише перевіряють дотримання процесуальних гарантій.

Отже, механізм оскарження рішень третейських судів балансує між двома цілями:

– забезпечення автономії третейського розгляду;

– гарантування дотримання законності та захисту прав сторін.

Нормативним підґрунтям оскарження рішень третейських судів є: ст. 51 Закону України «Про третейські суди» [3], де зазначено, що рішення третейського суду може бути оскаржене сторонами, третіми особами, а також особами, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, у випадках, передбачених цим Законом, до компетентного суду відповідно до встановлених законом підвідомчості та підсудності справ.

Рішення третейського суду може бути оскаржене та скасоване лише з таких підстав:

1) справа, по якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;

2) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди;

3) третейську угоду визнано недійсною компетентним судом;

4) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам ст. ст. 16–19 Закону України «Про третейські суди»;

5) третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі [3];

Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) України [4], який визначає порядок провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів (ст. ст. 454–461);

Господарський процесуальний кодекс (далі – ГПК) України [5], яким встановлено порядок провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу наказів на примусове виконання рішень третейських судів (ст. ст. 346–356);

Міжнародні договори, ратифіковані Україною, зокрема Нью-Йоркська конвенція 1958 р. [1].

Оскарження рішень третейських судів здійснюється у двох основних формах:

1. Скасування рішення третейського суду – шляхом подання заяви до компетентного державного суду про визнання рішення таким, що не підлягає виконанню.

2. Відмова у видачі виконавчого документа – коли рішення формально залишається чинним, але не може бути примусово виконаним.

У першому випадку рішення втрачає силу, у другому – воно існує, але позбавлене реального ефекту.

Закон дозволяє скасування лише тієї частини рішення, яка виходить за межі третейської угоди, наприклад, вирішення спору, не передбаченого цією угодою.

Таким чином, рішення третейських судів можуть бути оскаржені до компетентного державного суду виключно у випадках, прямо передбачених законом. Суд перевіряє не зміст рішення по суті, а лише процесуальні аспекти його ухвалення.

Заява про скасування подається протягом трьох місяців із дня ухвалення рішення. Її розглядає апеляційний суд за місцем проведення третейського розгляду. Верховний Суд у своїй практиці підкреслює, що такі справи не є «апеляцією» у класичному розумінні: завдання суду – лише перевірка процесуальних гарантій.

Якщо підстави для скасування доведені, суд ухвалює рішення про скасування рішення третейського суду. Якщо підстав немає – у скасуванні відмовляється, і рішення третейського суду підлягає виконанню. Виконання рішення третейського суду можливе лише після видачі виконавчого листа державним судом. Рішення третейського суду може залишатися чинним, але не виконуватися, якщо при зверненні за виконавчим листом буде виявлено: – його суперечність публічному порядку; – вирішення спору, який за законом не підлягає третейському розгляду; – порушення основних процесуальних гарантій.

У таких випадках суд відмовляє у видачі виконавчого документа, і рішення фактично втрачає силу. Скасування компетентним судом рішення третейського суду не позбавляє сторони права повторно звернутися до третейського суду, крім випадків, передбачених ст. 51 Закону «Про третейські суди» [3]. Ухвала апеляційного суду може бути оскаржена у касаційному порядку до Верховного Суду.

Аналіз судової практики свідчить, що найчастішими підставами для скасування арбітражних рішень є недійсність третейської угоди та порушення правил формування складу суду. Наприклад, у справі № 4807/1586/19 Верховний Суд скасував рішення третейського суду через те, що воно було ухвалене щодо осіб, які не брали участі у процесі [6].

Міжнародний комерційний арбітраж регулюється Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [2], а також міжнародними договорами, учасницею яких є Україна. Стаття 34 цього Закону містить перелік підстав для скасування рішення: недійсність арбітражної угоди, переви-

щення компетенції, порушення процедури формування складу арбітражу, неналежне повідомлення сторін, невідомість спору арбітражу, суперечність публічному порядку. Цей перелік є закритим і відповідає міжнародним стандартам.

Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [2] виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, і необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку; враховує положення про такий арбітраж, які є в міжнародних договорах України, а також в Типовому законі, прийнятому в 1985 році Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) [7] і схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві. Його рішення є остаточними, але можуть бути оскаржені до компетентного суду за певними підставами.

Попри автономію арбітражу, держава здійснює контроль за його діяльністю через механізм оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу. Такий контроль є мінімальним і спрямований на дотримання фундаментальних прав сторін та захист публічного порядку.

Окрім Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [2], порядок судового розгляду заяв про скасування арбітражних рішень регламентується Цивільним процесуальним кодексом України [4] та Господарським процесуальним кодексом України [5], Нью-Йоркською конвенцією 1958 р. [1] про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень; Європейською конвенцією про зовнішньоторговельний арбітраж (1961 р.) [8].

Судова практика підтверджує, що українські суди дотримуються принципу мінімального втручання. Так, у справі № 824/86/21 (постанова від 23.09.2021 р.) Верховний Суд залишив у силі рішення МКАС при ТПП України, підкресливши, що перевірка матеріальних аспектів спору не належить до повноважень державного суду [9].

Водночас українські суди демонструють прихильність до принципу «pro-arbitration». Це означає, що втручання обмежується лише тими випадками, коли є очевидні порушення процесуальних гарантій або суперечність публічному порядку.

З огляду на міжнародний досвід, варто зазначити, що у Цивільному процесуальному кодексі Франції передбачено п'ять підстав для скасування арбітражних рішень, які повністю узгоджуються з положеннями Нью-Йоркської конвенції [10]. У Швейцарії підхід ще більш ліберальний: суди скасовують рішення лише у виняткових випадках [11]. У США перелік підстав ширший, але практика їх застосування обмежена, оскільки суди до-

тримуються принципу остаточності арбітражних рішень [12].

Європейський суд з прав людини у справі *Suda v. Czech Republic* (2011) підтвердив, що надмірний судовий контроль суперечить принципу правової визначеності [13]. Це стало орієнтиром для більшості держав-членів Ради Європи, включно з Україною.

Аналізом спеціальної літератури та судової практики встановлено, що найбільш проблемним питанням є нечіткість визначення «публічного порядку». Його широке тлумачення створює ризики відмови у визнанні рішень із політичних чи економічних мотивів.

Нерідко арбітражні угоди визнаються недійсними через формальні недоліки. Необхідно запровадити єдині стандарти формулювання таких угод, зокрема із використанням рекомендованих ЮНСІТРАЛ зразків.

В Україні бракує системної роботи з популяризації арбітражу серед бізнесу. Доцільним є проведення освітніх програм та інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення довіри до цієї форми вирішення спорів.

Висновки. Проведення у справах про оскарження рішень третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів є важливим елементом механізму державного контролю за діяльністю арбітражних інституцій. Його сутність полягає у перевірці дотримання процесуальних гарантій без втручання у зміст спору.

Українське законодавство загалом відповідає міжнародним стандартам, але потребує вдосконалення у сфері визначення «публічного порядку» та регулювання третейських угод. Вирішення цих проблем сприятиме зміцненню авторитету України як арбітражної юрисдикції, підвищенню інвестиційної привабливості та інтеграції у світову систему альтернативного вирішення спорів.

Література

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень (підписана у Нью-Йорку 10 черв. 1958 р., набрала чинності з 7 черв. 1959 р.). URL : https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Text-of-UN-Convention_New-York-1958-4.pdf

2. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лют. 1994 р. № 4002-ХІІ. Редакція від 15 лют. 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>

3. Про третейські суди: Закон України від 11 трав. 2004 р. № 1701-IV. Редакція від 15 груд. 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>

4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Редакція від 17 лип. 2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

5. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листоп. 1991 р. № 1798-ХІІ. Редакція від

28 серп. 2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

6. Постанова Верховного Суду від 20 черв. 2019 р. Справа № 4807/1586/19. Проведення № 61-8007ав19. URL : <https://zakononline.ua/court-decisions/show/82769306>

7. Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торговельного арбітражу від 21 черв. 1985 р. URL : https://zakononline.ua/documents/show/158707_528721

8. Європейська конвенція про зовнішньоторгівельний арбітраж від 21 квіт. 1961 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU61K07U>

9. Постанова Верховного Суду від 23 верес. 2021 р. Справа № 824/86/21. Проведення № 61-12122ав21. URL : <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=100068027&red=100003ca8aced24284138c86e7f887623c1094&d=5>

10. Civil Procedure Code, France (Consolidated August 2, 2025). URL : <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/23226>

11. Swiss Civil Procedure Code (Civil Procedure Code, CPC) of 19 December 2008 (Status as of 1 January 2023). URL : <https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2023/03/Swiss-Civil-Code-of-Procedure-CCP.pdf>

12. Federal Rules of Civil Procedure as amended to December 1, 2024. URL : <https://www.law.cornell.edu/rules/frep>

13. *Suda v. the Czech Republic* – 1643/06 Judgment October 28, 2010. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22appno%22:\[%221643/06%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22appno%22:[%221643/06%22]})

Анотація

Петровський А. В. Теоретико-правовий аналіз провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів. – Стаття.

Стаття присвячена комплексному теоретико-правовому аналізу провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів. У дослідженні розкрито сутність цих інститутів як важливих елементів системи альтернативного вирішення спорів, охарактеризовано їхні переваги та обмеження, визначено місце у правовій системі України. Особлива увага приділяється нормативному регулюванню оскарження арбітражних рішень: проаналізовано положення Цивільного процесуального кодексу України, Закону «Про третейські суди», Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж», а також міжнародних договорів, зокрема Нью-Йоркської конвенції 1958 року та Типового закону ЮНСІТРАЛ. Підкреслено, що перелік підстав для скасування рішень є вичерпним і має винятковий характер, а суди не повинні втручатися у зміст спору.

У статті досліджено судову практику Верховного Суду України, який послідовно дотримується принципу «pro-arbitration», наголошуючи на обмеженості повноважень державних судів у справах цієї категорії. Проаналізовано окремі рішення, у яких суди скасовували арбітражні рішення у зв'язку з недійсністю третейської угоди, порушенням правил формування складу суду чи суперечністю публічному порядку. Здійснено порівняльний аналіз міжнародного досвіду Франції, Швейцарії, США та практики Європейського суду з прав людини.

У результаті дослідження визначено основні проблеми правозастосування: нечіткість категорії «публічний порядок», недосконалість регулювання третейських

угод, недостатня популяризація арбітражу. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства та практики: законодавче закріплення критеріїв публічного порядку, уніфікація вимог до третейських угод, гармонізація української практики з міжнародними стандартами. Зроблено висновок, що інститут оскарження арбітражних рішень виконує гарантійну та контрольну функції, забезпечує баланс між автономією арбітражу і захистом публічного порядку та прав сторін, а також сприяє формуванню позитивного інвестиційного клімату та інтеграції України у світову систему альтернативного вирішення спорів.

Ключові слова: третейський суд, міжнародний комерційний арбітраж, оскарження рішень, скасування, публічний порядок, судовий контроль.

Summary

Petrovskiy A. V. Theoretical and legal analysis of proceedings in cases of appealing decisions of arbitration courts, challenging decisions of international commercial arbitrations. – Article.

The article is devoted to a comprehensive theoretical and legal analysis of proceedings in cases concerning the annulment of decisions of arbitral tribunals and international commercial arbitration. The study reveals the essence of these institutions as essential components of the system of alternative dispute resolution, highlights their advantages and limitations, and defines their place within the Ukrainian legal system. Particular attention is paid to the regulatory framework governing the annulment of arbitral awards: the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Arbitral Tribunals”, the Law of Ukraine “On International Commercial Arbitration”, as well as international treaties,

in particular the 1958 New York Convention and the UNCITRAL Model Law. It is emphasized that the list of grounds for annulment is exhaustive and exceptional in nature, while courts should refrain from interfering with the merits of the dispute.

The article examines the case law of the Supreme Court of Ukraine, which consistently adheres to the “pro-arbitration” approach, underlining the limited powers of state courts in such proceedings. Specific cases are analyzed in which courts annulled arbitral awards due to the invalidity of the arbitration agreement, violation of the rules on the composition of the tribunal, or inconsistency with public policy. A comparative analysis of international experience in France, Switzerland, the United States, and the practice of the European Court of Human Rights is also provided.

As a result of the study, the main problems of law enforcement are identified: the vagueness of the “public policy” concept, deficiencies in the regulation of arbitration agreements, and insufficient promotion of arbitration. Directions for improving legislation and practice are proposed: legislative definition of public policy criteria, unification of requirements for arbitration agreements, and harmonization of Ukrainian practice with international standards. It is concluded that the institution of annulment of arbitral awards performs both a guarantee and control function, ensures a balance between arbitration autonomy and the protection of public policy and party rights, and contributes to creating a favorable investment climate and Ukraine’s integration into the global ADR system.

Key words: arbitral tribunal, international commercial arbitration, annulment of awards, setting aside, public policy, judicial control.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.9>**В. С. Сольський***orcid.org/0009-0001-8517-2340**аспірант кафедри права**Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»***О. А. Тимошенко***orcid.org/0000-0003-0006-1949**кандидат юридичних наук, доцент,**професор кафедри права**Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»*

ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Запровадження інституту неплатоспроможності фізичних осіб у 2019 році з прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства (КУзПБ) стало одним із найважливіших нововведень у сфері вітчизняного господарського процесуального права. Можливість для громадян законно врегулювати проблему непосильних боргових зобов'язань через процедуру банкрутства є необхідним елементом сучасної економічної системи, спрямованим на відновлення їхньої платоспроможності та захист інтересів кредиторів. Водночас першим і визначальним етапом реалізації цього механізму є відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, від якого залежить подальший перебіг усієї процедури.

На практиці саме ця стадія нерідко породжує значні труднощі. До найпоширеніших проблем належать: визначення належних доказів неплатоспроможності фізичної особи, неоднозначність у застосуванні критеріїв для відкриття провадження, відсутність єдності судової практики та наявність зловживань з боку як боржників, так і кредиторів. Ситуацію ускладнює збройна агресія з боку російської федерації та введений, як наслідок, воєнний стан в Україні, що суттєво вплинули на економічну стабільність громадян, призвели до масового зростання простроченої заборгованості та поставили перед судами нові виклики, пов'язані з необхідністю оперативного та справедливого вирішення питань відкриття відповідних проваджень.

З огляду на це, дослідження проблем правозастосування у сфері відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб набуває особливої актуальності. Воно дозволяє не лише виявити прогалини чинного правового регулювання та недоліки судової практики, а й окреслити можливі напрями їхнього подолання з метою забезпечення ефективності цього правового механізму в умовах сучасних соціально-економічних викликів.

Проблематика неплатоспроможності фізичних осіб і процедур банкрутства вже неодноразово ставала предметом наукових досліджень. У працях вітчизняних учених, серед яких А. А. Бутирський, І. А. Бутирська, М. Д. Жительний, Р. Б. Поляков, В. В. Радзивілюк, Л. Д. Руденко, Л. В. Хомко, А. В. Яновицька та інші, увага приділялася загальним засадам правового регулювання інституту банкрутства, його історичному розвитку та адаптації до європейських стандартів. Окремі дослідження зосереджені на теоретико-правових аспектах неплатоспроможності фізичних осіб, співвідношенні інтересів боржника та кредиторів, а також на проблемах виконання плану реструктуризації. Разом з тим питання відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб та специфіки його правозастосування в сучасних умовах, зокрема під час воєнного стану, залишаються недостатньо розробленими. Це зумовлює потребу у подальшому комплексному аналізі цієї теми.

Мета статті – проаналізувати проблеми правозастосування під час відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб та визначити шляхи удосконалення відповідних механізмів у сучасних умовах.

Відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб є початковою та водночас визначальною стадією процедури банкрутства. Від того, наскільки чітко дотримані законодавчі вимоги до заяви боржника чи кредитора, залежить можливість подальшого руху справи.

Хоча стаття 8 Кодексу України з процедур банкрутства не містить прямої норми про неплатоспроможність як обов'язкову передумову для відкриття провадження у справі про банкрутство, системний аналіз положень Кодексу свідчить про її центральне значення у правовому регулюванні відповідної процедури [1].

Зокрема, частина 3 статті 39 КУзПБ передбачає, що суд при відкритті провадження зобов'язаний перевірити можливість боржника викона-

ти майнові зобов'язання, строк виконання яких настав. Така перевірка фактично є оцінкою наявності ознак неплатоспроможності. Крім того, пункт 8 частини 11 статті 90 КУзПБ прямо вказує на необхідність закриття провадження у справі про банкрутство у разі відсутності ознак неплатоспроможності, що підтверджує її визначальну роль у процедурі.

Тобто, неплатоспроможність боржника, хоча і не названа у статті 8 КУзПБ як формальна підстава для відкриття провадження, фактично виконує функцію матеріального критерію, без якого провадження не може бути обґрунтовано відкритим або продовженим. Це положення узгоджується з цілями інституту банкрутства, який спрямований на надання правового інструменту саме тим боржникам, які об'єктивно неспроможні виконати свої зобов'язання, а не тим, хто прагне уникнути відповідальності без належних підстав.

Варто наголосити, що неплатоспроможність не є стабільним або формалізованим станом – вона не визначається виключно розміром заборгованості, наявністю виконавчого провадження чи тривалістю прострочення платежів. Такий підхід акцентує на необхідності індивідуального аналізу фінансової ситуації боржника в межах кожної конкретної справи.

У постанові Північного апеляційного господарського суду від 28.05.2020 у справі №910/2522/20 чітко зазначено, що стаття 8 Кодексу України з процедур банкрутства не містить прямої норми щодо підстав для відкриття провадження у справі про банкрутство. Водночас суд акцентує увагу на тому, що визначальним критерієм для відкриття такого провадження є наявність ознак неплатоспроможності боржника [2].

Це підтверджує висновок, що хоча неплатоспроможність не закріплена як формальна умова на етапі ініціювання процедури (зокрема, у статті 8 КУзПБ), її фактична наявність має вирішальне значення для визнання боржника банкрутом. Судова практика демонструє, що саме здатність боржника виконувати свої майнові зобов'язання є ключовим критерієм для продовження розгляду справи, тоді як відсутність ознак неплатоспроможності слугує підставою для її закриття.

Процедура відкриття справи про банкрутство фізичної особи має ключові відмінності від банкрутства юридичних осіб. Насамперед, ініціатором провадження щодо банкрутства фізичної особи може виступати виключно сам боржник, що є прямою нормою абзацу 1 частини 2 статті 115 Кодексу України з процедур банкрутства. Це кардинально відрізняється від процедури для юридичних осіб, де заяву про банкрутство можуть подати як кредитор, так і сам боржник. Крім того, на відміну від юридичних осіб, для яких розмір простроченої

заборгованості не є визначальним чинником для початку справи, для фізичних осіб ініціювання провадження вимагає наявності чітко визначених підстав [1].

Як зазначає суддя судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду О. Васьковський, на відміну від Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Кодексом запроваджується «добровільний» інститут банкрутства боржника – фізичної особи або фізичної особи-підприємця, що є його правом, а не обов'язком. Відповідно до Кодексу боржником може бути будь-яка фізична особа. При цьому неспроможність фізичної особи виконати свої грошові зобов'язання не обмежується лише тими зобов'язаннями, які виникли у фізичної особи у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької діяльності [3, с. 13].

Такий нормативний підхід спрямований на забезпечення правового захисту фізичних осіб, запобігаючи застосуванню примусового банкрутства, яке могло б спричинити негативні соціальні наслідки. Водночас можливість звернення до процедури банкрутства для будь-якого громадянина, незалежно від його статусу, розширює доступ до механізмів фінансового оздоровлення для осіб, які опинилися у скрутному матеріальному становищі.

А от на переконання І. А. Бутирської, прирівнювання правового регулювання банкрутства фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців є методологічно помилковим, оскільки таке ототожнення суперечить засадам господарських правовідносин. Дослідниця аргументує свою позицію тим, що правовий статус фізичної особи-підприємця істотно відрізняється від статусу звичайної фізичної особи, насамперед через специфіку договірних зобов'язань, які виникають у процесі підприємницької діяльності. Вона наголошує, що фізична особа, яка здійснює підприємництво, виступає як самостійний суб'єкт господарювання, бере участь у ринкових процесах на власний ризик і, відповідно, має нести відповідальність на рівні з юридичними особами [4, с. 93].

Недоцільним видається і виключення фізичних осіб-підприємців із кола суб'єктів, щодо яких кредитори мають право ініціювати провадження у справі про банкрутство. Така законодавча конструкція створює ризики невиконання значних фінансових зобов'язань, які можуть приховуватися юридичними особами через використання афілійованих фізичних осіб-підприємців. Подібна практика вже застосовується окремими компаніями з метою уникнення відповідальності, що у разі позбавлення кредиторів права ініціювати банкрутство фізичних осіб-підприємців може призвести до формування правових прогалин, здатних дестабілізувати

зувати фінансові відносини та порушити принципи справедливості у господарській діяльності.

Стаття 115 КУзПБ визначає підстави для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, а також передбачає, що до складу грошових вимог, у тому числі щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції [1].

Зазначена норма, що допускає звернення до суду за наявності хоча б однієї з підстав, робить критерії ініціювання процедури досить розмитими. Це створює поле для суб'єктивного підходу суду та ускладнює визначення моменту, коли фізична особа дійсно вважається неплатоспроможною.

Першою підставою для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи виступає факт несплати боржником протягом двох місяців більше ніж 50% від суми щомісячних платежів за кожним окремим кредитним чи іншим зобов'язанням (п. 2 ч. 2 ст. 115 КУзПБ) [1]. Ця норма охоплює не лише банківські кредити, а й інші фінансові зобов'язання, включаючи борги перед фінансовими та нефінансовими установами. Імовірно, її було впроваджено для врегулювання проблем з діяльністю колекторських компаній та запобігання незаконним методам стягнення заборгованості.

Другою підставою для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність виступає відсутність у боржника майна, на яке може бути звернено стягнення, а здійснені виконавцем відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» заходи щодо розшуку такого майна виявилися безрезультатними. Для реалізації судового рішення стягувач зобов'язаний звернутися до відповідного органу державної виконавчої служби із заявою про відкриття виконавчого провадження, додавши до неї виконавчий документ. Водночас процедура відновлення платоспроможності фізичної особи має істотну особливість: її ініціація можлива виключно за заявою самого боржника [1]. Такий підхід, на нашу думку, є одним із недоліків чинного законодавства, оскільки обмежує можливість кредиторів у захисті своїх прав. Для забезпечення більш ефективного механізму зменшення фінансового навантаження на неплатоспроможну особу доцільно надати кредиторам право ініціювати відповідну процедуру, а також передбачити механізми зниження витрат боржника на її проведення. Додаткову складність становить висока вартість процедури банкрутства, яка, навпаки, посилює фінансову неспроможність особи, суперечачи основній меті інституту банкрутства – створенню умов для відновлення платоспроможності добросовісного боржника.

Згідно з чинною редакцією статті 115 КУзПБ, для подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи достатньо наявності лише однієї з передбачених підстав. Водночас, Р. Поляков вважає, що доступ до цієї процедури слід ускладнити. Він пропонує зробити обов'язковою умовою для відкриття провадження одночасну наявність всіх чотирьох підстав, зазначених у частині 2 статті 115 КУзПБ (у редакції на той час). На його думку, існуючі умови для початку справи про неплатоспроможність фізичних осіб є «легшими», ніж аналогічні вимоги для відкриття провадження у справах про банкрутство юридичних осіб [5].

Аналізуючи третю підставу для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, слід зазначити, що поняття «загроза неплатоспроможності» вже має усталену присутність у вітчизняному правовому полі. Вперше воно було закріплене у частині п'ятій статті 11 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка передбачала обов'язок боржника звернутися до суду із заявою про відкриття провадження у разі наявності такої загрози. Під загрозою неплатоспроможності розумілася ситуація, за якої задоволення вимог окремих кредиторів ставить під загрозу можливість виконання зобов'язань перед іншими [6].

Водночас, чинна редакція Кодексу України з процедур банкрутства не містить нормативного визначення терміну «загроза неплатоспроможності», що слід розглядати як прогалину законодавчого регулювання, оскільки це створює правову невизначеність і вимагає уточнення конкретних обставин, що свідчать про таку загрозу. Л. Д. Руденко і М. Д. Жительний пропонують трактувати «загрозу неплатоспроможності» як сукупність документально підтверджених правових підстав, що свідчать про неможливість боржника виконати свої фінансові зобов'язання або здійснювати регулярні платежі протягом двох наступних місяців [7, с. 51].

Виключне право на звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність належить лише самому боржнику. Ця норма є значним обмеженням, оскільки кредитори позбавлені можливості ініціювати таку процедуру. Такий підхід суперечить заявленій меті законодавства щодо ефективного зменшення фінансового тягаря для боржників. Відсутність у кредиторів права ініціювати провадження про неплатоспроможність розглядається як недолік, що потребує змін.

Для вдосконалення процедури необхідно надати кредиторам право ініціювати провадження про неплатоспроможність, а також зменшити витрати

боржника на проведення процедури банкрутства, оскільки висока вартість створює додатковий фінансовий тягар і суперечить самій суті цього інституту. Крім того, умови для звернення до суду повинні бути чітко визначені законом, а їх невиконання має бути обов'язковою підставою для відмови у відкритті провадження.

Статтю 116 КУзПБ передбачено, що заява про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність подається лише боржником, визначено відомості, які мають у ній зазначатись, а також перелік документів, що додаються до заяви [1].

Згідно з останнім пунктом частини четвертої статті 115 Кодексу України з процедур банкрутства, до заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи мають бути додані документи, що підтверджують наявність відповідних підстав. При цьому Кодекс не містить вичерпного переліку таких документів, залишаючи їх визначення на розсуд заявника та господарського суду. На практиці це породжує численні випадки залишення заяв без руху саме через відсутність належних підтверджуючих матеріалів. Окремі суди також застосовують вимоги Господарського процесуального кодексу України щодо необхідності подання заявником підтвердження про відсутність інших позовів до того самого боржника з тотожним предметом і підставами, хоча КУзПБ прямо такої вимоги не передбачає. Умови правового режиму воєнного стану, запровадженого на всій території України з 24 лютого 2022 року, істотно ускладнюють процес збору необхідних документів. Зокрема, боржники часто стикаються з труднощами щодо отримання трудових книжок, договорів, які стали джерелом заборгованості, а також копій документів, що підтверджують право власності на майно [8, с. 22]. Такі обставини негативно впливають на доступність процедури банкрутства для фізичних осіб у період збройної агресії з боку російської федерації та вимагають системного аналізу правозастосовної практики з метою вдосконалення нормативного регулювання та забезпечення реального доступу до механізмів фінансового оздоровлення.

Заслужує на окрему увагу пункт 12 частини 3 статті 116 КУзПБ, відповідно до якого боржник – фізична особа зобов'язаний авансувати винагороду керуючому реструктуризацією. Подібний підхід передбачено і щодо ініціатора справи про банкрутство юридичних осіб (ч.ч. 2, 4 ст. 34 КУзПБ). Водночас для юридичних осіб законодавець установив додаткову імперативну умову: заява може бути подана лише за наявності у боржника майна, достатнього для покриття всіх витрат, пов'язаних із провадженням у справі, якщо інше не передбачено Кодексом (ч. 6 ст. 34 КУзПБ). У цьому контексті Р. Б. Поляков обґрунтовує доцільність поширен-

ня зазначеної вимоги і на фізичних осіб – ініціаторів процедур неплатоспроможності. Такий підхід, на його думку, міг би забезпечити належну компенсацію судових витрат, зокрема винагороди арбітражного керуючого (включно з процедурою погашення боргів), судового збору, сплаченого кредиторами, та витрат на професійну правничу допомогу [9, с. 179].

Попри те, що чинне законодавство не містить прямої вимоги щодо сплати судового збору при поданні заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, аналіз судової практики свідчить про наявність випадків, коли господарські суди залишали такі заяви без руху через неподання доказів сплати збору. Так, Господарський суд Харківської області ухвалою від 27.04.2020 у справі №922/1213/20 дійшов висновку про необхідність сплати судового збору у розмірі 21 020 грн, що зумовило зупинення провадження до моменту виконання цієї вимоги боржником [10]. Водночас Східний апеляційний господарський суд у постанові від 04.02.2020 у справі №917/2088/19 визнав безпідставним повернення заяви судом першої інстанції у зв'язку з відсутністю доказів сплати судового збору, наголосивши на особливостях провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб та необхідності врахування положень статті 116 КУзПБ [11].

Наведена колізія свідчить про наявність правової невизначеності у питанні сплати судового збору при відкритті провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Це, у свою чергу, актуалізує потребу уніфікації судової практики та гармонізації її із положеннями КУзПБ, що забезпечить однаковість правозастосування та належну реалізацію мети інституту банкрутства фізичних осіб.

Як слушно зазначають В. Радзивілюк та Р. Поляков, у процедурі банкрутства існує специфіка застосування процесуальних норм: за загальним правилом заява, яка не відповідає вимогам статті 34 КУзПБ, не підлягає залишенню без руху чи поверненню, за винятком випадків, прямо визначених законом. Частина 3 статті 37 КУзПБ передбачає можливість залишення заяви без руху виключно з підстав, визначених у статті 174 Господарського процесуального кодексу України з урахуванням особливостей, встановлених самим Кодексом. Водночас стаття 38 КУзПБ містить вичерпний перелік підстав для повернення заяви, серед яких: підписання її неуповноваженою особою (або відсутність підпису), відкликання заяви до відкриття провадження та подання заявником ідентичної заяви до розгляду попередньої. А оскільки інших підстав для повернення заяви, окрім передбачених зазначеною статтею 38, не передбачено, то відсутність

доказів (сплати збору, авансування винагороди арбітражному керуючому, підтвердження неплатоспроможності тощо) не може слугувати підставою для її повернення чи залишення без руху. У справах щодо фізичних осіб (статті 113, 117 КУзПБ) це створює правову невизначеність, адже суди зобов'язані застосовувати норми, розроблені для юридичних осіб [12, с. 151].

Відповідно до статей 119-120 КУзПБ, відкриття провадження у справі про неплатоспроможність передбачає перевірку судом наявності підстав для його ініціювання, введення мораторію на задоволення вимог кредиторів, призначення керуючого реструктуризацією та застосування заходів забезпечення, включаючи арешт майна, обмеження корпоративних прав та публікацію відомостей про справу на веб-порталі судової влади. Наслідками є припинення нарахування штрафів і відсотків, визнання строку виконання всіх зобов'язань таким, що настав, а також здійснення розпорядження майном виключно у порядку, передбаченому Кодексом [1].

Водночас суд може тимчасово обмежити боржника у праві виїзду за кордон, якщо його дії створюють перешкоди процедурі банкрутства. Попри прагнення забезпечити ефективність процесу, ця норма викликає сумніви щодо дотримання принципів рівності та пропорційності, оскільки поширюється лише на фізичних осіб. Тому застосування такого заходу має ґрунтуватися виключно на доведених фактах ухилення боржника від виконання процесуальних обов'язків, що дозволить збалансувати права кредиторів і боржника.

І. А. Бутирська звертає увагу на характер заборони виїзду боржника за кордон під час провадження у справі про неплатоспроможність. Дискусійним є питання, чи має ця заборона абсолютний характер, як впливає зі ст. 118 КУзПБ, чи ж, згідно з формулюванням ст. 120 КУзПБ («тимчасова заборона без дозволу суду»), вона передбачає можливість отримання судового дозволу. Дослідниця слушно підкреслює, що навіть у разі накладення такого обмеження боржник зберігає право звернутися до суду з клопотанням про надання дозволу на виїзд [4, с. 92].

Знову ж таки, в умовах сучасної збройної агресії з боку російської федерації актуальність цієї норми набуває дискусійного характеру, з огляду на такі фактори:

- обмеження на виїзд чоловіків уже діють відповідно до загальних правил воєнного стану, що робить додаткову заборону для боржників надлишковою;

- жінки, які проживають у зонах активних бойових дій, можуть бути змушені виїжджати за кордон, щоб забезпечити безпеку собі та своїм дітям. У цьому контексті застосування механізму

обмеження виїзду виглядає суперечливим з гуманітарної та правової точки зору;

- боржники, які вже перебувають за кордоном, технічно не можуть бути обмежені в пересуванні, що ставить питання про ефективність застосування такої санкції в їхньому випадку [8, с. 30].

Зазначене вище підтверджує необхідність перегляду правозастосовної практики щодо заборони виїзду боржників у період воєнного стану. Можливо, правова система потребує більш гнучкого підходу, який би дозволяв розмежовувати випадки застосування цієї норми залежно від реальних обставин боржника.

Згідно зі статтею 121 КУзПБ мораторій на задоволення вимог кредиторів вводиться строком на 120 днів з моменту відкриття провадження у справі про неплатоспроможність. Цей строк є важливим інструментом для забезпечення балансу між інтересами боржника та кредиторів. Він дозволяє боржнику отримати необхідний час для стабілізації фінансового стану, водночас не створюючи надмірних ризиків для кредиторів, оскільки його дія є обмеженою та винятковою. Установлення саме такого строку видається компромісним рішенням законодавця: він є достатнім для підготовки плану реструктуризації, але не настільки тривалим, щоб порушити права кредиторів на своєчасне відновлення платоспроможності боржника [1].

Разом із тим, в умовах воєнного стану та зростання економічної нестабільності постає питання про доцільність перегляду гнучкості застосування цього строку. З одного боку, його подовження могло б надати боржникам додатковий захист і більше часу для відновлення, з іншого – надмірне продовження мораторію здатне створити дисбаланс у відносинах із кредиторами та знизити довіру до механізму банкрутства. Тому оптимальним видається підхід, за якого суди мали б інструменти для індивідуального коригування тривалості мораторію залежно від обставин конкретної справи.

Варто наголосити на впливі процедури відкриття провадження у справі про банкрутство на правовий статус боржника. Як зазначає суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду В. С. Погребняк, КУзПБ уперше закріпив розширене розуміння терміна «боржник», включивши до цього кола не лише юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, а й звичайних громадян, які опинилися у стані неплатоспроможності [13, с. 27]. Подібну позицію підтримала й Велика Палата Верховного Суду у постанові від 21.09.2021 у справі №905/2030/19 (905/1159/20), підкресливши, що КУзПБ у порівнянні з попереднім процесуальним законом розширив свою дію щодо суб'єктів, які підпадають під його регулювання (неплатоспроможних фізичних осіб), що зумовило розгляд у господар-

ському суді спорів про неплатоспроможність фізичних осіб, незалежно від того, чи займаються вони підприємницькою діяльністю [14].

Згідно зі статтею 117 КУзПБ фізична особа набуває статусу боржника з моменту прийняття судом заяви про відкриття провадження. На цій стадії боржник отримує процесуальні права та обов'язки, пов'язані з веденням справи у суді. Юридичне значення статусу боржника-фізичної особи остаточно формується після відкриття провадження у справі про неплатоспроможність (статті 119-120 КУзПБ) і не є сталим: він змінюється залежно від обраної судової процедури, що дозволяє адаптувати механізми врегулювання боргів до конкретного фінансового стану боржника та забезпечити ефективність застосованих заходів [1]. Отже, правовий статус боржника у процедурі банкрутства формується поетапно – від матеріально-правового визнання його неспроможності до процесуально-правового закріплення у судовому провадженні.

Додатково можна приділити увагу питанню зупинення провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Кодекс України з процедур банкрутства передбачає таку можливість виключно в контексті транскордонного банкрутства, а саме відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 106 КУзПБ господарський суд може зупинити провадження або процесуальні дії щодо активів боржника після визнання іноземної процедури банкрутства, за умови забезпечення інтересів кредиторів в Україні. В інших випадках Кодекс такої можливості не містить. Водночас, п. 3 ч. 1 ст. 227 ГПК України зобов'язує суд зупиняти провадження, якщо одна зі сторін або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги, проходить службу в Збройних Силах України або інших військових формуваннях, переведених на воєнний стан чи залучених до антитерористичної операції. Тобто, у разі проходження боржником військової служби господарський суд теоретично міг би зупиняти провадження про неплатоспроможність на підставі статті 227 ГПК України, хоча КУзПБ прямо цього не передбачає. Крім того, ч. 17 ст. 39 КУзПБ визначає, що справи про банкрутство юридичних осіб не підлягають зупиненню, але щодо фізичних осіб такої прямої заборони немає [8, с. 31].

Таким чином, з урахуванням необхідності особистої участі боржника у процедурі неплатоспроможності (зокрема під час інвентаризації), вважаємо за доцільне законодавчо передбачити право суду зупиняти провадження у справі про банкрутство фізичної особи на період воєнного стану у випадках проходження боржником військової служби або його перебування за кордоном. Такий підхід дозволить би врахувати об'єктивні обмеження боржника, уникнути порушень процесуальних строків

та забезпечити більш справедливе та реалістичне врегулювання процедури банкрутства у надзвичайних умовах.

Дослідження правового регулювання відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб засвідчило складність і багатогранність цього інституту. Кодекс України з процедур банкрутства запровадив новаторський підхід, поширивши процедури банкрутства не лише на юридичних осіб, а й на звичайних громадян, що дало можливість врегулювати боргові зобов'язання фізичних осіб у судовому порядку. Водночас практика його застосування виявила низку проблем, серед яких: дискусійний характер заборони на виїзд боржника за кордон, питання балансу між правами боржника та інтересами кредиторів, необхідність забезпечення пропорційності застосованих обмежень, а також відсутність законодавчо визначених механізмів зупинення провадження у випадках особливих обставин, зокрема під час проходження боржником військової служби в умовах воєнного стану чи перебування за межами України.

Вирішення зазначених проблем потребує удосконалення правозастосовної практики та внесення змін до законодавства з метою забезпечення більшої гнучкості процедур, захисту прав боржників і кредиторів, а також адаптації інституту неплатоспроможності до сучасних викликів, у тому числі воєнного стану. Такий підхід сприятиме формуванню ефективної та справедливої системи банкрутства фізичних осіб в Україні, що відповідатиме як економічним реаліям, так і стандартам захисту прав людини.

Література

1. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 12.09.2025).
2. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 28.05.2020 у справі №910/2522/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89593588> (дата звернення: 12.09.2025).
3. Васьковський О. Здійснення господарськими судами подальшого розгляду справ про банкрутство відповідно до прикінцевих та перехідних положень Кодексу України з процедур банкрутства. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Vaskovskyj.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).
4. Бутирська І. А. Банкрутство фізичних осіб: проблеми теорії та практики. Економіка та право. 2021. № 1. С. 89–95.
5. Поляков Р. Банкрутство фізичних осіб – «новий» інститут віком понад 2 тисячі років. Закон і бізнес: веб-сайт. URL: https://zib.com.ua/ua/140297-bankrutstvo_fizichnih_osib_noviy_institut_vikom_ponad_2_tis.html (дата звернення: 12.09.2025).
6. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від

14.05.1992 №2343-ХІІ. Відомості Верховної Ради України, 1992. №31. С. 440.

7. Руденко Л. Д., Жительний М. Д. Підстави відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Правові горизонти. 2020. Вип. 24 (37). С. 47–52.

8. Неплатоспроможність фізичних осіб в умовах воєнного стану: аналітичний звіт. Проект ЄС «Право-Justice». URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/683/eb8/879/683eb8879921d194194285.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).

9. Поляков Р. Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження: дис. ... докт. філософії: 081 «Право». Запоріжжя. 2022. 275 с.

10. Ухвала Господарського суду Харківської області від 27.04.2020 у справі №922/1213/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88954194#> (дата звернення: 12.09.2025).

11. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 04.02.2020 у справі №917/2088/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87418429> (дата звернення: 12.09.2025).

12. Радзивілюк В., Поляков Р. Проблеми застосування господарсько-процесуальних норм у процедурі банкрутства (неплатоспроможності). *Право України*. 2020. № 7. С. 147–158.

13. Погребняк В. Боржник за кодексом України з процедур банкрутства. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства: зб. наук. ст. / за заг. ред. д-ра юрид. наук судді Верховного Суду С. В. Жукова. Київ: Алерта, 2019. С. 26–33.

14. Постанова Верховного Суду від 21.09.2021 у справі №905/2030/19 (905/1159/20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100359355> (дата звернення: 12.09.2025).

Анотація

Сольський В. С., Тимошенко О. А. Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи: актуальні проблеми правозастосування. – Стаття.

У статті розглядаються ключові питання відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб в Україні згідно Кодексу України з процедур банкрутства. На відміну від попереднього законодавства, Кодекс суттєво розширив коло суб'єктів, які можуть бути учасниками процедур неплатоспроможності, включивши до них звичайних громадян, що не займаються підприємницькою діяльністю. Це розширення створило як нові можливості для звільнення від боргів, так і практичні труднощі, зокрема щодо правового статусу боржників, застосування процесуальних гарантій та реалізації прав кредиторів.

У статті здійснено детальний аналіз основних наслідків відкриття провадження, серед яких – запровадження мораторію на задоволення вимог кредиторів, зупинення фінансових санкцій, обмеження майнових і корпоративних прав боржника, а також визначення ролі арбітражного керуючого. Особливу увагу приділено дискусійному питанню тимчасових обмежень на виїзд боржника за кордон, які, хоча й спрямовані на забезпечення ефективності процедури, можуть суперечити фундаментальним правам і принципу пропорційності.

Дослідження також висвітлює специфічні проблеми, що виникають в умовах воєнного стану в Україні.

Зокрема, застосування обмежень на виїзд перетинається із загальними правилами пересування під час воєнного стану, що робить їх надлишковими або, у певних випадках, суперечливими. Додаткові труднощі виникають у ситуаціях, коли боржники проходять військову службу у Збройних Силах України чи перебувають за кордоном, що ставить під сумнів реалістичність продовження процедур неплатоспроможності в таких обставинах. У зв'язку з цим автори обґрунтовують необхідність гнучкішого підходу законодавця, який би дозволив судам зупинити провадження або адаптувати процесуальні вимоги задля забезпечення справедливості та ефективності.

Авторами наголошується, що чинне законодавство щодо регулювання неплатоспроможності, попри його прогресивність, потребує цільових змін з урахуванням реалій воєнного стану. Основними пріоритетами подальшого розвитку українського законодавства у сфері банкрутства визначаються: підвищення правової значеності, захист фундаментальних прав боржника та забезпечення збалансованого механізму задоволення вимог кредиторів у реаліях воєнного часу.

Ключові слова: процедура банкрутства, відкриття провадження, воєнний стан, неплатоспроможність, кредитор, боржник, правовий статус боржника.

Summary

Solskyi V. S., Tymoshenko O. A. Initiation of insolvency proceedings for individuals: current issues of legal practice. – Article.

The article addresses the key issues of initiation of insolvency proceedings for individuals in Ukraine according to the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. Unlike the previous legislation, the Code has significantly broadened the scope of subjects eligible for insolvency procedures, including ordinary individuals who are not engaged in entrepreneurial activity. This extension has created both opportunities for debt relief and practical challenges, particularly regarding the legal status of debtors, the application of procedural safeguards, and the enforcement of creditors' rights.

The paper provides a detailed analysis of the main consequences of opening insolvency proceedings, such as the introduction of a moratorium on creditors' claims, the suspension of financial sanctions, restrictions on the debtor's property and corporate rights, and the role of the insolvency practitioner. Special attention is devoted to the controversial issue of temporary travel restrictions imposed on individual debtors, which, although aimed at ensuring the efficiency of proceedings, may contradict fundamental rights and the principle of proportionality.

The study also highlights the specific problems arising during martial law in Ukraine. In particular, the application of travel restrictions overlaps with the general rules of wartime mobility limitations, creating redundancy or, in certain cases, raising humanitarian concerns. Moreover, the participation of debtors who serve in the Armed Forces of Ukraine or reside abroad raises questions about the feasibility of continuing insolvency proceedings under such extraordinary conditions. In this regard, the author argues for a more flexible legislative approach, allowing courts to suspend proceedings or adapt procedural requirements in order to ensure fairness and effectiveness.

The conclusions emphasize that the current insolvency framework, although progressive in scope, requires targeted amendments to address the realities of martial law. Enhancing legal certainty, safeguarding the debtor's fundamental rights, and ensuring a balanced mechanism

for satisfying creditors' claims are identified as the main priorities for the further development of Ukrainian insolvency legislation in the realities of wartime.

Key words: bankruptcy procedure, initiation of proceeding, martial law, debtor's legal status, insolvency, creditor, debtor, debtor's legal status.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.7
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.10>

О. С. Яворська
orcid.org/0000-0002-4092-7690
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права
Львівського національного університету Імені Івана Франка,

ВНЕСЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ДО СТАТУТНОГО/ СКЛАДЕНОГО КАПІТАЛУ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

Інтелектуальна власність у її вартісному виразі давно стала вагомим чинником у майновій основі ведення підприємницької діяльності. Майнові права інтелектуальної власності широко використовуються у підприємстві, зокрема і як внесок до статутних/складених капіталів господарських товариств. Порівняно з іншими видами майнових прав (речовими та зобов'язальними) для інтелектуальних прав притаманні низка особливостей, що позначається і на процедурі їх внесення до статутних/складених капіталів.

Насамперед, є особливості щодо набуття (виникнення) цих прав. Авторські/суміжні права виникають із самого факту створення твору, виконання, сповіщення передачі організації мовлення тощо і не потребують жодної формалізації чи офіційного їх підтвердження. Права ж на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, компонування напівпровідникових виробів) виникають на підставі юридичних складів, що включають не тільки факт створення відповідних об'єктів, а й публічне оформлення прав на них – отримання у встановленому порядку правоохоронних документів (свідоцтв і патентів). Такі документи мають як правостановлююче, так і правопідтверджуюче значення. Відповідно, і права на ці об'єкти інтелектуальної власності чинні за умови, що суб'єкт у встановленому порядку отримав правоохоронні документи та сплачує щорічний збір за підтримання їх чинності.

Відтак, авторські/суміжні права можуть підтверджуватися свідоцтвом, яке може отримати відповідний суб'єкт за бажанням. Права на об'єкти промислової власності підтверджуються виключно патентами чи свідоцтвами, які мають бути чинними.

Принагідно варто звернути увагу на термінологічні розбіжності спеціального законодавства у сфері інтелектуальної власності. У різних законах вживані різні поняття: в Законі «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [1] вживаний термін «володілець патенту»; в Законі «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» [2] – власник прав на зареєстроване компонування; в Законі «Про охорону прав на знаки для товарів

і послуг» [3] – власник свідоцтва. Видається, що такі конструкції юридично неграмотні та можуть нести потенційну можливість для різних зловживань. В речовому праві право суб'єктивне і річ, щодо якої існує таке право, – невіддільні, тому саме по собі суб'єктивне право не може бути об'єктом права власності. Правоохоронні документи, як речі матеріального світу, є об'єктом права власності. Як же розглядати їх як об'єкт володіння, то виникає низка питань про правову природу та підставу володіння, його зміст, межі тощо. У спеціальних законах термінологічний апарат має бути уніфікованим. Видається, що юридично коректним та правильним є поняття «власник патенту, свідоцтва».

Права на окремі об'єкти інтелектуальної власності, такі як комерційна таємниця, ноу-хау не засвідчуються жодними документами. Їх використання може окреслюватися виключно договором.

Слід урахувати, що усі майнові права інтелектуальної власності є чинними в часі. Так, строки чинності майнових авторських прав визначені нормами ст. 31 Закону «Про авторське право і суміжні права» [4] і складають, за загальним правилом, 70 років, що обчислюються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора. Строки чинності суміжних прав визначені нормами ст. 45 Закону «Про авторське право і суміжні права» і складають 50 років на виконання, фонограму, відеограму, передачу організації мовлення, що обчислюються, відповідно з 1 січня року, що слідує за роком здійснення виконання, вироблення фонограми, відеограми, першої трансляції програми організації мовлення. Спеціальними Законами визначені строки чинності правоохоронних документів (свідоцтв та патентів) на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, компонування напівпровідникових виробів тощо. Права на ці об'єкти, що їх об'єднують родовим поняттям «промислова власність», чинні за умови підтримання чинності самих правоохоронних документів.

Також слід урахувати і той факт, що окремі права інтелектуальної власності є необоротоздатними в силу прямої законодавчої вказівки: майнові права інтелектуальної власності на комерційне найменування (ст. 490 ЦК України [5]), географічне

зазначення (ст. 17 Закону «Про правову охорону географічних зазначень» [6]). Принагідно варто зауважити, що елементи користування комерційним найменуванням мають місце за договором комерційної концесії. Предмет договору визначений у ст. 1116 ЦК України. Хоч у цій статті прямо не зазначено про права користувача на комерційне найменування праволодильця, але зі змісту норм ст. 1121 ЦК України випливає, що користувач з урахуванням характеру та особливостей здійснюваної ним діяльності, зобов'язаний використовувати торговельну марку та інші позначення праволодильця визначеним у договорі способом. Поняття «інші позначення», що вживається у цій статті, якраз і охоплює комерційне найменування праволодильця, під яким користувач здійснює діяльність на підставі договору.

Попри відсутність прямої законодавчої заборони, практично неможливим виглядає внесення до статутних/складених капіталів майнових прав на комерційну таємницю чи ноу-хау, оскільки при внесення майнових прав має бути проведена їх оцінка, а, отже, буде розкрито таємницю (секрет виробництва) як такі.

Отже, у разі внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутних/складених капіталів господарських товариств, слід урахувати зазначені особливості.

Відповідно до чинного законодавства обов'язкове формування статутного капіталу у визначеному розмірі встановлено у разі створення акціонерного товариства. Згідно ст. 10 Закону «Про акціонерні товариства» [7] (далі – Закон «Про АТ») заснування АТ здійснюється у чітко прописані етапи. Дії, що порушують встановлену Законом процедуру заснування акціонерного товариства, є підставою для прийняття Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) рішення про відмову в реєстрації звіту про результати емісії акцій. У разі прийняття такого рішення НКЦПФР звертається до суду з позовом про ліквідацію акціонерного товариства. Згідно ст. 16 Закону «Про АТ» мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства становить 200 розмірів мінімальної заробітної плати, виходячи із розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день створення (реєстрації) акціонерного товариства.

Оскільки для формування статутного капіталу АТ здійснюється емісія акцій та їх приватне розміщення серед засновників, то і оплата акцій має бути проведена до моменту державної реєстрації товариства як юридичної особи (п. 7 ч. 5. ст. 10 Закону «Про АТ»). Порядок та способи оплати акцій при заснування АТ, а також при збільшенні статутного капіталу шляхом додаткової емісії, урегульовано нормами ст. 25 Закону «Про АТ». Отже, згідно ч. 1 ст. 25 у разі розміщення акціонерним товариством

цінних паперів їх оплата здійснюється грошовими коштами, а також іншим майном, якщо така можливість передбачена рішенням про емісію відповідних цінних паперів.

Натомість розмір статутного капіталу товариств з обмеженою/додатковою відповідальністю, розмір частки учасника віднесено до локального регулювання. Саме ж формування статутного капіталу для цих товариств не розглядається як умова їх державної реєстрації, фактично умова створення товариства як такого. Згідно ст. 13 Закону «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [8] вкладом учасника можуть бути гроші, цінні папери, інше майно, якщо інше не встановлено законом.

Як слідує із Закону «Про господарські товариства» [9], у повних та командитних товариствах може формуватися складений капітал. Його розмір, порядок формування визначається локальними актами (засновницьким договором) цих товариств. Щодо повних товариств, то у Законі взагалі відсутні норми щодо формування складеного капіталу, але йдеться про частки учасників, зокрема: відступлення частки (ст. 69 Закону); про розрахунок у разі виходу учасника (ст. 71 Закону); звернення стягнення на частку (ст. 73 Закону). Що саме вносять засновники у разі заснування повного товариства (майно, майнові права) законодавець не регламентує, з огляду на специфіку повного товариства, відповідальність за його зобов'язаннями, яка поширюється на приватне майно учасників. Щодо командитних товариств, ситуація аналогічна. Єдина норма, що визначає «наповнення» вкладу – норма ст. 78 Закону: Вступ вкладника до командитного товариства. Згідно цієї норми вкладник може вступити до командитного товариства шляхом внесення грошових або матеріальних вкладів.

Згідно ст. 190 ЦК України майном вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Редакція цієї норми юридично некоректна. Видається, що майно не можна вважати особливим об'єктом цивільних прав. Майно – звиклий об'єкт цивільного обороту. Визнавати майнові права та обов'язки майном теж юридично неправильно. Адже це різні поняття за своєю суттю, підставами набуття, способами здійснення, змістом, порядком обігу тощо. Редакція ст. 190 ЦК України неодноразово піддавалася справедливій критиці у різних наукових дослідженнях.

Майнові права прийнято поділяти на речові та зобов'язальні за підставами їх виникнення та характером. Особливе місце посідають майнові права інтелектуальної власності (авторські права, права на об'єкти промислової власності тощо). Відповідно такі права теж можуть бути внесені до статутного чи складеного капіталу. Як засвідчує практика до статутних/складених капіталів вносять майнові права

на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, інші.

Відтак, для внесення майнових прав до статутного капіталу АТ (у разі заснування товариства чи при збільшенні статутного капіталу шляхом додаткової емісії), при їх внесенні до статутного капіталу ТОВ/ТДВ, складеного капіталу повного, командитного товариств варто з'ясувати механізм їх внесення. Закон «Про АТ» та Закон «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» встановлюють, що майно, майнові права повинні мати грошову оцінку. Згідно ч. 3 ст. 25 Закону «Про АТ» у разі якщо майно (у тому числі вимоги до товариства, які виникли до емісії цінних паперів) вноситься як плата за цінні папери, вартість такого майна повинна відповідати його ринковій вартості, визначеній відповідно до ст. 9 цього Закону. Затвердження результатів оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства здійснюється на установчих зборах всіма засновниками товариства (ст. 11 Закону «Про АТ»). Аналогічне положення закріплено і у ст. 13 Закону «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» – вклад у негрошовій формі повинен мати грошову оцінку, що затверджується одноставним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства. При створенні товариства така оцінка визначається рішенням засновників про створення товариства.

Зазвичай, характеризуючи процедуру внесення майнових прав до статутного/складеного капіталу товариства, відзначають необхідність належного підтвердження прав засновника (учасника), що має намір внести такі права, необхідність їх оцінки та складення акту здачі-приймання. Однак залишається відкритим питання про те, на чию користь вносяться майнові права у разі заснування товариства. Якщо товариство уже створене та зареєстроване як юридична особа, загальні збори приймають рішення про збільшення статутного капіталу шляхом додаткової емісії акцій для АТ чи додаткових вкладів учасників для ТОВ/ТДВ, тоді зрозуміло, що майнові права відчужуються на користь товариства – юридичної особи як суб'єкта права.

Інша справа, якщо йдеться про заснування товариства і на цьому етапі для формування статутного капіталу вносяться майнові права. Сам факт внесення майна, майнових прав до статутного/складеного капіталу товариства є юридичним фактом, що припиняє відповідне право у його носія (суб'єкта, що передає право) і одночасно веде до набуття такого права товариством як юридичною особою. Але на стадії створення товариства воно як юридична особа ще не зареєстроване. Відтак, кому передаються права як внесок до статутного/складеного капіталу?

Судова практика сформулила чітку позицію щодо майнових прав інтелектуальної власності,

викладену у Постанові Пленуму ВГС України від 17 жовтня 2012 року «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» [10]. Згідно п. 5.1. Постанови, у разі внесення майнового права до статутного капіталу юридичної особи, окрім зазначення про це в установчому договорі, необхідне укладення окремого договору про передання виключного права, а у випадках, передбачених законом, – також і державна реєстрація такого окремого договору (на сьогодні така реєстрація може здійснюватися тільки за бажанням сторін).

Такий підхід є вірним та ґрунтується на чинних законодавчих нормах. Згідно ч. 2 ст. 1107 ЦК України правочин щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності укладається у письмовій (електронній) формі, за винятком випадків, визначених законом. Правовим наслідком недодержання письмової форми правочину є його нікчемність.

Варто зауважити, що динаміку майнових прав інтелектуальної власності, відповідно і їх комерціалізацію, забезпечують низка договорів, правочинів, невичерпний перелік яких визначений у ст. 1107 ЦК України. Тобто, обіг таких прав здійснюється на підставі спеціальних договорів, правочинів, що є правовою підставою передання таких прав у користування, їх відчуження тощо. Відтак, і у разі внесення майнових прав інтелектуальної власності у статутний/складений капітал має укладатися у письмовій формі договір про передання виключних майнових прав. Сторонами такого договору є суб'єкт відповідних прав і господарське товариство як їх набувач. Передання майнових прав інтелектуальної власності у статутний/складений капітал, що рівнозначно їх відчуженню на користь юридичної особи, на інших правових підставах є незаконним.

Видається, що і у разі внесення до статутного/складеного капіталу господарських товариств майнових прав (не тільки інтелектуальної власності) має укладатися окремий договір про їх відчуження на користь юридичної особи. У такому договорі варто чітко визначити зміст майнового права, зазначити документи, якими таке право засвідчується, оцінку майнових прав та інші істотні умови на розсуд учасників. Інакше, оцінене і внесене до статутного/складеного капіталу майнове право до реєстрації юридичної особи образно «зависає». Його правовий режим невизначений. Воно відчужене, але на чию користь, оскільки юридична особа, до статутного/складеного капіталу якої вноситься право, ще не зареєстрована. Тому при заснуванні господарських товариств, особливо це актуально у разі заснування акціонерного товариства (саме для них імперативно урегульовано етапи створення, мінімальний розмір статутного капіталу та правові

наслідки їх порушення), неможливо внести майнові права до статутного/складеного капіталу, оскільки відсутній суб'єкт права, на користь якого майнові права відчужуються.

У разі внесення до статутного/складеного капіталу майнових прав інтелектуальної власності слід враховувати низку особливостей. Оскільки їх оцінка здійснюється засновниками за одноставним рішенням, то можуть мати місце факти її завищення заради штучного завищення розміру самого статутного/складеного капіталу. Засновники мають усвідомлювати відповідальність бізнесу і прагнути до реальної наповненості свого капіталу, що сприяє формуванню ділової репутації на ринку, викликає довіру клієнтів, зрештою утворює принципи добросовісності у веденні підприємницької діяльності.

У разі внесення до статутного/складеного капіталу майнових прав на об'єкти промислової власності варто враховувати доцільність їх використання у контексті діяльності товариства. Якщо вносяться майнові права, наприклад, на винахід, промисловий зразок, то наскільки ефективними буде їх використання у діяльності товариства. Якщо вносяться майнові права на торговельну марку, то чи зможе товариство маркувати свої товари такою маркою, оскільки торговельні марки можуть проставлятися на види товарів, робіт, послуг згідно свідоцтва на визначені товари, роботи, послуги відповідно до МКТП (Міжнародної класифікації товарів і послуг для реєстрації знаків). З 1 січня 2025 року Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ) запроваджено версію 2025 року 12-ї редакції Міжнародної класифікації товарів і послуг для реєстрації знаків. Зрештою, господарське товариство як суб'єкт відповідних прав, може укласти договори, видавати ліцензії на користування відповідними правами іншим суб'єктам на ринку.

Варто враховувати, що господарське товариство, ставши суб'єктом прав, які передані йому у статутний/складений капітал, набуває і обов'язки, що випливають з патентів, свідоцтв, якщо йдеться про об'єкти промислової власності. Зокрема, згідно ст. 29 Закону «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» володілець патенту повинен сплачувати відповідні збори за підтримання чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід (корисну модель) і добросовісно користуватися правами, що випливають з державної реєстрації винаходу (корисної моделі). Правові наслідки недобросовісного використання винаходу, корисної моделі визначені нормами ст. 30 цього ж Закону і полягають у можливості видачі на підставі рішення суду чи КМ України примусової ліцензії за законодавчо визначених умов.

Такі ж обов'язки закріплені нормами ст. 18 Закону «Про охорону прав на компоновання напівпровідникових виробів». У разі їх недотримання

настають аналогічні правові наслідки як і у разі недобросовісного використання прав на винахід, корисну модель.

Норми аналогічного змісту закріплені у ст. 23 Закону «Про охорону прав на промислові зразки» [11], хоч у цьому Законі прямо не зазначено про обов'язок підтримання чинності свідоцтва на промисловий зразок.

Обов'язок зі сплати збору за підтримання чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин закріплено у ст. 42 Закону «Про охорону прав на сорти рослин» [12]. Нормами ст. 43 цього ж Закону встановлені правові наслідки невикористання або використання у незначних обсягах сорту рослин (можливість видачі примусової ліцензії за рішенням суду чи КМ України).

Висновки. Внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного/складеного капіталу господарських товариств може здійснюватися виключно на підставі письмового договору про їх відчуження на користь господарського товариства як юридичної особи. Відтак, у разі заснування акціонерного товариства внесення майнових прав інтелектуальної власності до його статутного капіталу неможливе.

У разі внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного/складеного капіталу господарських товариств слід урахувати: 1) документальне підтвердження таких прав (окрім авторських/суміжних прав, оскільки їх державна реєстрація не є обов'язковою і здійснюється виключно за бажанням автора/суб'єкта суміжних прав) – наявність патентів та свідоцтв, що є чинними на момент внесення відповідних прав; 2) оборотоздатність відповідних прав – права на комерційне найменування та географічне зазначення не можуть бути внесені до статутного/складеного капіталів; права на комерційну таємницю, ноу-хау об'єктивно не можуть бути внесені з огляду на необхідність розкриття секретності при їх оцінці; 3) набуваючи відповідних прав господарське товариство як юридична особа стає і носієм відповідних обов'язків з підтримання чинності правоохоронних документів та добросовісного використання правами.

Література

1. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>
2. Про охорону прав на компоновання напівпровідникових виробів: Закон України від 05.11.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80#top>
3. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>
4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

5. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

6. Про правову охорону географічних позначень: Закон України від 16.06.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text>

7. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>

8. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>

9. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>

10. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму ВРС України від 17.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB#top>

11. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#top>

12. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21.04.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text>

Анотація

Яворська О. С. Внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного/складеного капіталу господарських товариств. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу теоретико-прикладних проблем правового регулювання внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного/складеного капіталів господарських товариств. Досліджено особливості майнових прав інтелектуальної власності, підстави та порядок їх внесення до статутного/складеного капіталів, з огляду на оборотоздатність цих прав, їх оцінку. Встановлено, що в силу прямої законодавчої вказівки окремі майнові права інтелектуальної власності, як необоротоздатні, не можуть бути внесені до статутного/складеного капіталів (права на комерційне найменування та географічне позначення). Попри відсутність прямої нормативної заборони, об'єктивно неможливо внести до статутного/складеного капіталів майнові права на комерційну таємницю чи ноу-хау, з огляду на необхідність розкриття їх секретності при оцінці цих прав.

Встановлено, що вимога про формування статутного капіталу акціонерного товариства розглядається як умова його створення, тоді як формування статутного/складеного капіталу інших господарських товариств віднесено до локального регулювання і не розцінюється як умова заснування, реєстрації товариства як юридичної особи. Внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного/складеного капіталів господарських товариств може здійснюватися шляхом їх відчуження на користь уже зареєстрованого товариства як юридичної особи на підставі окремого договору про

відчуження таких прав, що укладається у письмовій формі.

Набуваючи майнових прав інтелектуальної власності господарське товариство як юридична особа стає і носієм відповідних обов'язків з підтримання чинності правоохоронних документів. Господарське товариство має обов'язок добросовісно використовувати набуті права. Правовими наслідками його порушення є обов'язок видати примусову ліцензію на підставі рішення суду чи Кабінету Міністрів України за законодавчо встановлених умов.

Ключові слова: господарське товариство, акціонерне товариство, статутний/складений капітал, інтелектуальна власність, майнові права інтелектуальної власності, оцінка прав, договір про передання виключних прав, патент, свідоцтво.

Summary

Yavorska O. S. Contribution of intellectual property rights to the authorized/shared capital of business companies. – Article.

The article is devoted to the analysis of theoretical and applied problems of legal regulation concerning the contribution of intellectual property rights to the authorized/share capital of business companies. The study examines the specific features of intellectual property rights, as well as the grounds and procedure for their contribution to authorized/share capital, taking into account their marketability and valuation. It is established that, by virtue of explicit legislative provisions, certain intellectual property rights, as non-transferable, cannot be contributed to authorized/share capital (in particular, rights to a trade name and to a geographical indication). Despite the absence of a direct statutory prohibition, it is objectively impossible to contribute proprietary rights in respect of trade secrets or know-how to authorized/share capital, given the necessity of disclosing their secrecy in the course of valuation.

It is further determined that the requirement to form the authorized capital of a joint-stock company is regarded as a prerequisite for its establishment, whereas the formation of the authorized/share capital of other types of business companies falls within the sphere of local regulation and is not treated as a condition for incorporation and registration as a legal entity. The contribution of intellectual property rights to the authorized/share capital of business companies may be effected through the alienation of such rights in favor of an already registered company as a legal entity, on the basis of a separate written agreement of alienation.

By acquiring intellectual property rights, a business company as a legal entity also assumes the corresponding obligations related to the maintenance of the validity of protective titles. The company is obliged to use the acquired rights in good faith. The legal consequence of a violation of this obligation is the duty to grant a compulsory license pursuant to a court decision or a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine under conditions established by law.

Key words: business company, joint-stock company, authorized/share capital, intellectual property, proprietary intellectual property rights, valuation of rights, agreement on the transfer of exclusive rights, patent, certificate.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.11>*О. О. Казімірова**orcid.org/0009-0003-9185-8933**аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВИДИ НЕТИПОВИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ

Постановка проблеми. Види нетипових форм зайнятості характеризується значною динамічністю та відносністю. Історична ретроспектива свідчить, що в першій половині ХХ століття трудове право обмежувало визначення нетипових форм зайнятості лише тимчасовою зайнятістю (що включала строкові трудові договори, короткострокову та сезонну роботу), неповним робочим часом та надомною працею. Проте в умовах сьогодення, кількість та різноманіття форм нетипової зайнятості збільшились більш ніж удвічі.

В сучасних умовах країни Європейського Союзу активно реформують сферу трудових відносин, прагнучи адаптувати її до нових економічних і соціальних реалій. Осучаснення трудових відносин здійснюється через реформування законодавства, розширення застосування гнучких форм зайнятості, цифровізацію процедур укладання та обліку договорів, а також установа базових соціальних гарантій для всіх категорій працівників, включаючи самозайнятих. Такі кроки дозволяють урядам досягати кількох стратегічних цілей:

- скорочення масштабів тіньової економіки;
- легалізація незадекларованої праці;
- розширення соціального захисту населення;
- підвищення гнучкості ринку праці;
- посилення конкурентоспроможності національної економіки.

Таким чином, нетипові форми зайнятості вже не сприймаються як другорядне явище, а поступово закріплюються в законодавстві та стають невід'ємною частиною сучасної системи організації праці.

Метою статті є обґрунтування необхідності систематизації різних видів нетипових форм зайнятості з метою глибшого розуміння їхньої природи, специфіки та ролі в сучасних трудових правовідносинах. Така класифікація дозволяє не лише визначити ключові різновиди нетипової зайнятості, але й виявити їх спільні характеристики, відмінності та вплив на трансформацію ринку праці.

Актуальність теми полягає в потребі комплексно розглянути основні групи нетипових форм праці, що дає змогу забезпечити наукове підґрунтя для подальшого аналізу їх правового регулювання, а також вироблення рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого забезпечення у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж класифікувати нетипові форми зайнятості, доцільно звернутися до тлумачення самого поняття «форма», поданого у словникових джерелах. Зокрема, воно розглядається у кількох значеннях:

- 1) тип, будова, спосіб організації чого-небудь;
- 2) зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаного з його сутністю, змістом;
- 3) спосіб існування змісту, його внутрішньої структури, організації і зовнішнього виразу;
- 4) спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії;
- 5) суворо встановлений порядок у будь-якій справі [1].

Отже, поняття «форма» відображає тип, спосіб організації та функціонування певного явища. У контексті трудових відносин під «формою зайнятості» доцільно розуміти усталений спосіб організації праці та зовнішній прояв її змісту. Виходячи з цього підходу, виникає потреба в окремому аналізі нетипових форм зайнятості, що набувають поширення в умовах зростаючої гнучкості ринку праці.

У звіті Комітету з питань зайнятості та соціальних питань Європейського парламенту «Вплив нових форм праці на трудові відносини та еволюцію трудового права в Європейському Союзі» (червень 2008 року) представлено комплексну класифікацію нетипових форм зайнятості, яка дає змогу глибше зрозуміти їхню структуру.

1. Нові та старі форми праці. Цей підхід визначає, що деякі види зайнятості, як позмінна робота чи самозайнятість, існували й раніше, однак їхня динаміка та масштаби постійно змінюються відповідно до сучасних економічних реалій. Незадекларована праця (неформальна зайнятість) також належить до цієї категорії, оскільки, попри її давню

історію, її форми та поширеність еволюціонують [2, с. 4].

У своїх наукових працях О.Л. Стасюк, Ю.М. Гусев та Ю.М. Скрипюк акцентують увагу на проблемі відсутності нормативно закріпленого визначення понять «незадекларована праця» та «неформальна зайнятість» [3, с. 141]. Водночас дослідники підкреслюють, що у повідомленні Європейської Комісії № 628 від 24.10.2007 року «Посилення боротьби з недекларованою зайнятістю» термін «неформальна зайнятість» трактується як діяльність, пов'язана з ухиленням від сплати податків та/або від виконання зобов'язань у сфері соціального захисту працівників. При цьому наголошується, що зазначене явище охоплює широкий спектр некримінальної діяльності – від незадекларованого надання побутових послуг до підпільної праці нелегальних мігрантів [4].

У своєму дослідженні Н.В. Павленко зазначає, що неформальна зайнятість є складовою частиною тіньової економіки, а точніше – її неформального сектору. Вчена підкреслює, що саме через відсутність офіційного оформлення трудових відносин та належного обліку такої діяльності вона не відображається в офіційній статистиці, проте фактично займає вагоме місце в економічних процесах.

Таким чином, неформальна зайнятість виступає однією з ключових ознак тіньової економіки, адже поєднує у собі як вимушену адаптацію населення до економічних умов, так і ухилення суб'єктів господарювання від виконання правових та соціальних зобов'язань [5, с. 132].

Розвиваючи таку проблематику, Р.І. Шабанов звертає увагу на поняття «тіньове безробіття» або «приховане безробіття», яка проявляється у формі неформальної зайнятості, що може мати місце як у неформальному секторі економіки, так і на неофіційних робочих місцях у межах формального сектору [6, с. 263].

Також дослідник вважає, що «тіньове безробіття» може бути дотичне до неповної зайнятості, аргументуючи це тим, що серед термінології Міжнародної організації праці (далі – МОП) є таке поняття як «вимушена неповна зайнятість». Така зайнятість стосується осіб, які офіційно не залучені до повного обсягу виробничої діяльності підприємства через організаційні чи економічні причини, наприклад, числяться у штаті на умовах часткової зайнятості або перебувають у примусових відпустках, проте фактично можуть повноцінно виконувати роботу на умовах повного робочого дня. [6, с. 266].

Отже, з наведеного аналізу випливає, що неформальна зайнятість (незадекларована праця або вимушена часткова зайнятість) можуть бути віднесені до нетипових форм зайнятості. Така зайнятість одночасно відображає як адаптацію рин-

ку праці до сучасних економічних викликів, так і прагнення роботодавців зменшити витрати на оплату праці, соціальне страхування та оподаткування. Для працівників такі форми зайнятості нерідко виступають фактично «останнім шансом» збереження мінімального рівня добробуту, хоч це і створює для них ситуацію вразливості й соціальної незахищеності.

2. За типами договорів та організацією праці. Ця класифікація акцентує увагу на правовому статусі працівників. Сьогодні особлива увага приділяється визначенню самозайнятості та позиковій праці, оскільки їхня кількість зростає в багатьох країнах ЄС.

У переважній більшості правових систем світу існує «бінарний розрив» між зайнятістю та самозайнятістю, причому «зайнятість» слугує основою для регулювання праці. Хоча «сіра зона» між цими двома правовими категоріями завжди існувала. Видається доцільним спочатку розглянути поняття «самозайнятість», а згодом – «сірої зони».

Організація економічного співробітництва та розвитку визначає самозайнятість як роботу на власному підприємстві, коли винагорода безпосередньо залежить від доходу, отриманого від виробництва продукції чи надання послуг. При цьому самозайнятість охоплює види діяльності, де винагорода безпосередньо пов'язана з прибутком (або потенційним прибутком), у тому числі тоді, коли власне споживання продукції розглядається як складова цього прибутку. Особи, зайняті у такій сфері, самостійно приймають або делегують ключові операційні рішення, несучи повну відповідальність за функціонування та добробут свого підприємства [7].

На думку професора В.В. Онікієнко, «самозайнятими вважаються повністю незалежні особи, які самі собі створюють робочі місця в тій чи іншій сфері діяльності у відповідності з чинними правовими нормами та діями, які не заборонені» [8, с. 32].

Академік Е.М. Лібанова вважає самозайнятими тих хто працює на свій власний кошт, самостійно організовує свою роботу, володіє засобами виробництва і несе відповідальність за вироблену продукцію (якість, ціну, збут, тощо) [9, с. 95].

Варто відзначити, що в пп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України від 02.12.2010 року № 2755 (далі – ПКУ) закріплено поняття «самозайнятої особи», як «платника податку, яка є фізичною особою-підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності». Кодекс також передбачає перелік категорій осіб, які відносяться до самозайнятих, при умові, що така особа не є працівником або фізич-

ною особою-підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб [10].

До цієї категорії відносять, зокрема: осіб, які займаються науковою, літературною, артистичною, художньою, освітньою або викладацькою діяльністю; лікарів, адвокатів, приватних нотаріусів і виконавців; арбітражних керуючих; аудиторів та бухгалтерів; оцінювачів, інженерів і архітекторів; а також осіб, які здійснюють релігійну чи місіонерську діяльність та інші подібні види незалежної професійної діяльності [10].

Українська ІТ-компанія Opendata повідомила, що за даними Державної податкової служби самозайняті громадяни за перші п'ять місяців 2025 року сплатили до бюджету 292,29 млн грн податків. Це на 33% більше, ніж за той самий період 2024 року. Це свідчить про активізацію економічної діяльності у сфері індивідуальної підприємницької діяльності та підтверджує зростання ролі самозайнятих як важливого сегмента ринку праці.

Компанія також звертає увагу, що станом на початок червня 2025 року в Україні було зареєстровано 28,3 тис. самозайнятих фахівців. Найбільше їх працює у Києві – 4,2 тис. осіб, у Дніпропетровській області – 2,5 тис., а в Одеській – 2,4 тис. [11].

Після розгляду поняття «самозайнятість» доцільно перейти до характеристики так званої «сірої зони» у сфері трудових відносин. У Рекомендації МОП № 198 від 2006 року вводяться поняття «замасковані трудові відносини» або «прихована зайнятість», які виникають у випадках, коли роботодавець намагається приховати фактичний статус працівника, оформлюючи відносини як співпрацю з підрядником чи постачальником послуг [12].

Окремо МОП у своєму звіті «Нестандартна зайнятість у світі: розуміння викликів, формування перспектив» від 2016 року виокремлює явище «залежної самозайнятості», яке передбачає надання працівниками послуг для підприємства за цивільно-правовими договорами, але за умов істотної залежності від одного або кількох клієнтів і під контролем щодо способу виконання роботи. Саме така форма праці й утворює «сіру зону» між зайнятістю та самозайнятістю. Водночас межі між залежною самозайнятістю та прихованими трудовими відносинами залишаються розмитими, що ускладнює їхнє правове розмежування [13].

Показовим прикладом залежної самозайнятості в Україні виступає ІТ-сфера, де роботодавці переважно залучають фахівців для виконання окремих проєктів або тимчасових завдань. Як було розглянуто вище, залежна самозайнятість здебільшого виникає на основі цивільно-правових договорів, коли фахівець виступає як фізична особа-підприємець і надає послуги роботодавцю в ролі замовника.

Подібна модель співпраці є вигідною для роботодавця, оскільки дозволяє уникати значного

податкового навантаження та обов'язкових соціальних внесків. Водночас працівник у таких прихованих трудових відносинах позбавлений належного правового захисту, оскільки не користується повним обсягом гарантій і прав, передбачених трудовим законодавством.

З огляду на це держава визнала, що ІТ-сферу необхідно врегулювати у нормативному порядку, що в результаті зумовило інтеграцію держави до гіг-економіки та започаткувало нову нетипову форму зайнятості – гіг-контракт.

С.М. Тарасюк відносить гіг-спеціалістів до категорії осіб, які не бажають здійснювати свою діяльність, як фізичні особи-підприємці, проте з іншого боку не бажають вступати у трудові відносини, щоб не втрачати потенційних замовників. Також науковець додає, що ймовірно феномен гіг-контракту зумовлений не пріоритетом довготривалості відносин між замовником та виконавцем послуг, а навпаки націлений на підвищення рівня конкурентоздатності створенню комфортних умов для ІТ-спеціалістів, які на сьогодні відносяться до категорії швидкоплинних кадрів [14 с. 135-136].

Згідно ч. 7 ст. 17 Закону України «Про стимулювання цифрової політики в Україні» від 15.07. 2021 року №1667-ІХ зазначено, що укладення та виконання гіг-контракту не є здійсненням підприємницької чи іншої господарської діяльності гіг-спеціаліста [15].

На думку Ю.О. Саєнко, такою нормою законодавець акцентує увагу на тому, що гіг-контракт є саме способом реалізації права на працю, а не права на підприємницьку діяльність. Проте разом із тим законодавець у ч.8 ст. 17 Закону зазначає, що укладення гіг-контракту не підставою виникнення трудових відносин [16, с. 89].

У цьому контексті варто звернути увагу на позицію Д.О. Новікова та О.М. Лук'янчикова, які зазначають, що положення Закону фактично є очевидним відтворенням норм трудового законодавства. Водночас вони підкреслюють, що такі норми здебільшого погіршують становище працівників у порівнянні з чинним правовим регулюванням, обмежуючи обсяг та зміст наданих їм прав і свобод [17 с. 140].

За даними Американського інституту дослідження громадської думки The Gallup Organization, у звіті «Гіг-економіка та альтернативні схеми роботи» 2018 року прогнозується зростання кількості гіг-працівників. Адже соціологічні опитування, проведені організацією, свідчать, що гіг-спеціалісти демонструють вищий рівень задоволеності балансом між роботою та особистим життям, користуються більшою гнучкістю й автономією, отримують змістовніший зворотний зв'язок і мають ширші можливості для творчої самореалізації. За всіма цими показниками вони

суттєво перевищують традиційних найманих працівників [18].

Отже, з вищевикладеного можна зробити висновок, що гіг-контракт являє собою сучасний різновид цивільно-правової угоди про виконання робіт чи надання послуг, який поєднує елементи як трудових, так і цивільно-правових відносин, утворюючи змішану форму правового регулювання. Що в свою чергу є підставою вважати його однією з форм нетипової форми зайнятості.

Варто відмітити, що розвиток цифрових технологій та глобалізаційні процеси сприяли поширенню ще однієї форми нетипової зайнятості – дистанційної роботи, яка з кожним роком все більше трансформується у типову форму зайнятості, тому що стає невід'ємною частиною організації праці для багатьох роботодавців.

О.Ю. Гулевич виділяє п'ять ключових форм дистанційної зайнятості:

1. Розподілена зайнятість. Ця модель поєднує роботу з дому та у приміщеннях, що належать роботодавцю. Характерною рисою є те, що більшість трудових відносин регулюється колективним договором.

2. Надомна робота. Вона охоплює одноманітні, рутинні операції, які не потребують високого рівня кваліфікації. Оплата праці зазвичай здійснюється за досягнутий кінцевий результат, а не за відпрацьований час.

3. Позаштатна дистанційна робота. Цей вид ґрунтується на надомній праці, але виконується позаштатними спеціалістами (фрилансерами) на договірній основі.

4. Мобільна дистанційна робота. Вона передбачає застосування новітніх технологій у традиційних мобільних професіях, таких як робота торгових представників або інспекторів.

5. Робота у спеціалізованому офісі. Цей вид роботи виконується у спеціально обладнаному просторі з використанням телекомунікаційного зв'язку, що поєднує поняття «телеробота» та «теледоступ».

Зазначені перші чотири види дистанційної зайнятості можна класифікувати як індивідуалізовані форми віддаленої роботи. На відміну від них, п'ятий вид (робота у спеціалізованому офісі) передбачає наявність спільного робочого простору для всього колективу, що суттєво відрізняє його від інших моделей, де працівники переважно працюють ізольовано [19, с. 12].

У своєму дослідженні, проведеному в 2010 році, О.Ю. Гулевич передбачала зростання популярності дистанційної роботи. Вона наголошувала, що така модель позитивно вплине на продуктивність, оскільки дозволить мінімізувати відволікання, спричинені міжособистісними взаємодіями у переповнених офісах [19 с. 13].

Ці прогнози справді підтвердилися, так як сучасні дослідження демонструють, що гнучкі форми зайнятості є не тимчасовим трендом, а ключовим елементом нової економічної реальності. За даними аналітичної консалтингової компанії Global Workplace Analytics, віддалена робота перестала бути лише додатковою опцією. Вона стає фундаментом сучасної трудової діяльності, оскільки більшість працівників у розвинених країнах сьогодні віддають перевагу гнучкому графіку [20]. Таким чином, ідеї, висловлені понад десятиліття тому, сьогодні є домінуючою тенденцією на ринку праці.

Серед різновидів нетипових форм зайнятості особливого значення набувають послуги посередництва у сфері трудових правовідносин. Їхня специфіка полягає у формуванні тристоронньої моделі взаємодії між суб'єктами. Відповідні правовідносини врегульовані Конвенцією МОП № 181 про приватні агентства зайнятості від 19.06.1997 року. Згідно з її положеннями, під поняттям «приватне агентство зайнятості» розуміється «фізична або юридична особа, яка надає послуги з підбору потенційного персоналу або надає послуги з найму своїх працівників з наміром надання їх у розпорядження третій стороні» [21].

Україна все ще не ратифікувала Конвенцію, проте законодавство України також регулює діяльність тимчасові агенства зайнятості або, як ще їх називають аутстаферів. Статтею 36 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 року № 5067-V передбачено діяльність суб'єктів господарювання:

1. які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні;

2. які наймають працівників для подальшого виконання ними роботи в іншого роботодавця [22].

Також варто зазначити, що Європейський фонд поліпшення умов життя та праці у звіті «Нові форми зайнятості» від 2020 року, виокремлює такий вид нетипової форми зайнятості як спільне використання працівників. Вважаючи структуру таких трудових відносин схожою на тимчасову агентську роботу, проте відмінність полягає в тому, що роботодавці об'єднуються з метою розподілу персоналом між компаніями-учасниками, не маючи на меті отримувати за це прибуток [23].

Отже, на підставі вищевикладеного можна виділити наступні види нетипових форм зайнятості:

1. Агенства з працевлаштування. Фізичні або юридичні особи, що надають лише послуги з посередництва у працевлаштуванні заінтересованим у цьому особам, проте не здійснюють самого працевлаштування.

2. Аутстафінг. Співробітник офіційно оформлений у штат компанії-постачальника послуг (аутстафінгової компанії), але фактично виконує функції

працівника іншої компанії (замовника послуг).

3. Спільне використання працівників. Роботодавець, не будучи агенцією з тимчасового працевлаштування, відряджає своїх працівників на обмежений період часу для роботи в іншій компанії, без змін у трудовому договорі та з розумінням того, що після відрядження працівники знову приступають до виконання своїх попередніх обов'язків у компанії, яка їх відряджає.

Враховуючи різноманіття проявів нетипових форм зайнятості, їх систематизація набуває особливого значення для цілісного розуміння сучасних тенденцій у сфері праці. Такий поділ дозволяє не лише чіткіше окреслити специфіку кожного різновиду, але й простежити їхні спільні риси та відмінності, а також оцінити вплив на розвиток трудових відносин загалом.

Саме тому видається доцільним виокремити такі основні групи нетипової зайнятості:

1. Неформальна зайнятість – включає незадекларовану працю та приховане безробіття;
2. Неповна зайнятість – охоплює часткову та вимушену неповну зайнятість;
3. Самозайнятість, яка включає приховану самозайнятість;
4. Гіг-контракти як особлива форма цивільно-правових угод із змішаною формою правового регулювання (трудового та цивільного законодавства).
5. Дистанційна робота, яка поділяється на розподілену зайнятість, надомну роботу, позаштатну дистанційну роботу, мобільну дистанційну роботу, роботу в спеціалізованому офісі.
6. Посередницькі послуги у сфері трудового права – зокрема діяльність агентств з тимчасового працевлаштування, аутстафінг, спільне використання працівників тощо.

Література

1. Тлумачення із «Словника української мови» Формма. Портал української мови та культури «Словник» : URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=форма> (дата звернення: 29.08.2025).
2. The impact of new forms of labour on industrial relations and the evolution of labour law in the European Union : study / European Parliament, Committee on Employment and Social Affairs (EMPL). Brussels : Policy Department Economic and Scientific Policy, Directorate-General for Internal Policies, 2008. 323 с.
3. Стасюк О.Л., Гусев Ю.М., Скрипюк Ю.М. Міжнародно-правове регулювання нетипових форм зайнятості. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2025. № 87, ч. 2. С 137-144.
4. European Commission. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Stepping up the fight against undeclared work». Brussels, 2007. of the European Communities. European Commission, 2007. : URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52007DC0628> (дата звернення: 29.08.2025).
5. Павленко Н.В. Неформальна зайнятість населення України. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства, 2019. Вип. 202 «Економічні науки». С. 131-148.
6. Шабанов Р.І. Доктрина зайнятості як складова соціального захисту населення від безробіття : дис. д.ю.н. : 418.2 Харків, 2015. 320 с.
7. Self-employment jobs. United Nations Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA). URL: <https://www.unescwa.org/sd-glossary/self-employment-jobs> (Дата звернення: 29.08.2025)
8. Онікієнко В.В. Самозайнятість населення: процес формування та деякі проблеми. *Зайнятість та ринок праці*. Випуск 3. К., НУ ЗПП, С. 31-34
9. Лібанова Е.М. Ринок праці (соціально-демографічні аспекти). К., Бріг. 1996, 132 с.
10. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
11. Майже 300 млн грн податку вже сплатили самозайняті у 2025 році Опендатабот. : URL: <https://opendatabot.ua/analytics/self-employed> (дата звернення: 29.08.2025)
12. Міжнародна організація праці. Employment Relationship Recommendation, 2006 (№ 198) : URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORML-EX-PUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312535 (дата звернення: 29.08.2025)
13. Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects. International Labour Office. Geneva: ILO, 2016. 480 p.
14. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
15. Тарасюк С.М. Особливості застосування гіг-контрактів резидентами правового режиму Дія Сіті. Юридичний вісник. 2022. Вип. 2 (63). С. 133-142
16. Саєнко Ю.О. Способи реалізації права на працю в правовому режимі Дія Сіті. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО»*. 2023. Вип. 37. С. 86-93.
17. Новіков Д.О., Лук'янчиков О.М. Правові проблеми регулювання праці гіг-спеціалістів в умовах євроінтеграції. *Основні напрямки захисту прав громадян України на працю та соціальний захист в умовах євроінтеграції. XI Міжнародна науково-практична конференція: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, Право, 2021. С. 138-141.
18. What Workplace Leaders Can Learn From the Real Gig Economy? Gallup. : URL: <https://www.gallup.com/workplace/240929/workplace-leaders-learn-real-gig-economy.aspx> (дата звернення: 29.08.2025).
19. Гулевич О.Ю. Трансформація зайнятості у сфері послуг під впливом розвитку інформаційних технологій. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 2. С. 10-13.
20. Work-at-Home After Covid-19 – Our Forecast. Global Workplace Analytics. : URL: <https://global-workplaceanalytics.com/work-at-home-after-covid-19-our-forecast> (дата звернення: 29.08.2025).
21. Про приватні агентства зайнятості: Конвенція МОП № 181 від 19.06.1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005#Text
22. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 року № 5067-VI. Голос України. 2017. № 153-154.
23. Eurofound (2020), New forms of employment: 2020 update, New forms of employment series, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Анотація

Казімирова О. О. Види нетипових форм зайнятості. – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз, необхідність проведення якого була зумовлена існуванням значного кола видів нетипових форм зайнятості та їх стрімкий розвиток серед трудових правовідносин. Авторка досліджує підходи до визначення та виокремлення різних видів нетипових форм зайнятості, які були зумовлені цифровізацією організації трудових правовідносин, розвитком економіки та посиленням гнучкості ринку праці. Теоретичну платформу становлять аналіз тлумачень поняття «форма», огляд наукових позицій вітчизняних авторів та міжнародні джерела (документи Європейського парламенту, рекомендації та звіти Міжнародної організації праці, дослідження Європейського фонду поліпшення умов життя та праці та інші). Методологія роботи поєднує порівняльно-правовий аналіз, систематизацію нормативно-правових актів та огляд емпіричних даних (статистичні й аналітичні матеріали).

За результатами опрацювання представлених у юридичній доктрині класифікацій, у статті запропоновано висновок про доцільність виділення таких видів нетипових форм зайнятості, що включає: неформальну зайнятість (незадекларована праця, приховане безробіття); неповну зайнятість (часткова та вимушена неповна зайнятість); самозайнятість і її залежні форми; гіг-контракти як змішані цивільно-правові угоди; дистанційну роботу (розподілена зайнятість, надомна та мобільна дистанційна робота, робота у спеціалізованому офісі); а також посередницькі послуги (агентства тимчасового працевлаштування, аутстафінг, спільне використання працівників). Під час дослідження виявлено, що багато з перелічених форм створюють «сіру зону» між найманою працею й самозайнятістю, що породжує виклики щодо кваліфікації трудових відносин, застосування соціальних гарантій і податкового регулювання.

За результатами дослідження обґрунтовано, що ключове значення для розуміння природи нетипових форм зайнятості має їх класифікація та систематизація за спільними критеріями. Такий підхід дозволяє виявити різноманіття форм нестандартної праці, визначити їхні відмінності та визначити співвідношення понять, а також простежити їхній вплив на трансформації, які відбуваються в системі трудових відносин. Практичне значення статті полягає у створенні наукового підґрунтя для подальшого вдосконалення правового регулювання та розробки ефективних державних стратегій, спрямованих на належне врегулювання нетипових форм зайнятості та забезпечення балансу інтересів працівників і роботодавців.

Ключові слова: нетипові форми зайнятості, неформальна праця, приховане безробіття, самозайнятість, залежна самозайнятість, гіг-контракт, дистанційна робота, надомна праця, посередництво у трудових відносинах, агентства тимчасового працевлаштування, аутстафінг, трудове право, соціальний захист, ринок праці, класифікація нетипових форм зайнятості, види нетипових форм зайнятості.

Summary

Kazimirova O. O. Types of non-standard forms of employment. – Article.

The article presents a comprehensive analysis, the necessity of which is determined by the existence of a wide range of non-standard forms of employment and their rapid development within labour relations. The author explores approaches to the definition and differentiation of various types of non-standard employment, which have been driven by the digitalisation of labour relations, economic development, and the increasing flexibility of the labour market. The theoretical framework is based on an analysis of the notion of “form,” a review of scholarly positions of domestic authors, and international sources (documents of the European Parliament, recommendations and reports of the International Labour Organization, studies of the European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, among others). The methodology combines comparative legal analysis, systematisation of legal acts, and an overview of empirical data (statistical and analytical materials).

Based on the examination of classifications presented in legal doctrine, the article proposes distinguishing the following types of non-standard employment: informal employment (undeclared work, hidden unemployment); part-time employment (voluntary and involuntary part-time work); self-employment and its dependent forms; gig contracts as hybrid civil-law agreements; remote work (distributed employment, home-based and mobile remote work, work in specialised offices); as well as labour intermediation services (temporary employment agencies, outstaffing, shared use of workers). The study reveals that many of these forms create a “grey area” between wage employment and self-employment, posing challenges regarding the qualification of labour relations, the application of social guarantees, and tax regulation.

The findings of the research substantiate that the classification and systematisation of non-standard forms of employment according to common criteria are crucial for understanding their nature. This approach makes it possible to identify the diversity of atypical work, determine their differences and correlations, and trace their influence on the transformations taking place within the labour relations system. The practical significance of the article lies in providing a scientific foundation for further improvement of labour regulation and for the development of effective state strategies aimed at ensuring proper regulation of non-standard forms of employment and achieving a balance of interests between employees and employers.

Key words: non-standard forms of employment, informal work, hidden unemployment, self-employment, dependent self-employment, gig contract, remote work, home-based work, labour intermediation, temporary employment agencies, outstaffing, labour law, social protection, labour market, classification of non-standard employment, types of non-standard employment.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.962.4:340.134(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.12>

А. І. Берlach
orcid.org/0000-0003-0986-4764
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ ТА МНОЖИННІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Конституційна реформа правосуддя 2016 року запровадила модель адвокатської монополії на представництво в судах, що мало на меті підвищити якість правничої допомоги та забезпечити професіоналізацію судового представництва. Однак практика застосування оновленого законодавства виявила низку проблем, пов'язаних з відсутністю чіткого правового регулювання ситуацій конфлікту інтересів при представництві та неврегульованістю питань множинності представників.

Частина четверта статті 57 КАС України встановлює, що одна особа може бути представником декількох позивачів або відповідачів «за умови відсутності конфлікту інтересів між ними», а частина друга статті 58 [1] забороняє бути представником особі, яка представляла іншу особу, «інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя». Однак законодавець не визначає змісту цих понять, що створює правову невизначеність. Залишається незрозумілим: чи є ці поняття тотожними, які критерії визначення конфлікту/суперечності інтересів, чи обмежується конфлікт лише прямою суперечністю позовних вимог, чи має ширше тлумачення.

Водночас варто наголосити, що норми КАС України [1] взагалі не регулюють зворотню ситуацію – коли одну сторону представляють одночасно кілька адвокатів. Саме тому, вітчизняна практика засвідчує випадки, коли від імені одного суб'єкта владних повноважень діють 5-7 представників, що створює організаційні проблеми, ризики неузгодженості правових позицій та ускладнює розподіл судових витрат.

Стан дослідження. Проблематика представництва в адміністративному судочинстві була предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених, зокрема: В.М. Бевзенка [2], М.І. Смоковича та О.Р. Радишевської [3], В.С. Шевчука [4]. Зокрема, професор В.М. Бевзенко [2] акцентує увагу на про-

блемах процесуальної суб'єктності у адміністративному процесі. М.І. Смокович разом із співавторами у монографії «Адміністративне судочинство України: питання теорії і практики» (2025) [3] досліджують широке коло проблем адміністративного процесу. У свою чергу, В.С. Шевчук у своєму дисертаційному дослідженні (2023) [4] аналізує функціональні засади діяльності адвоката в адміністративному судочинстві.

Як бачимо, проблема конфлікту інтересів та множинності представників в адміністративному судочинстві України не була предметом окремого наукового дослідження. Відтак наукові праці містять лише фрагментарні згадки про ці проблеми без глибокого аналізу їх взаємозв'язку та системного обґрунтування шляхів вирішення. Варто додати, що відсутні також дослідження судової практики Верховного Суду з цих питань, а також не проводився порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду регулювання конфлікту інтересів та множинності представників.

Метою дослідження є на основі аналізу доктринальних підходів, норм законодавства та судової практики виявити недоліки правового регулювання конфлікту інтересів та множинності представників в адміністративному судочинстві України, обґрунтувати авторське визначення конфлікту інтересів та запропонувати конкретні зміни до КАС України для усунення виявлених прогалин.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, хочемо наголосити, що КАС України [1] оперує двома термінами (категоріями), які мають принципове значення для правового регулювання представництва, – «конфлікт інтересів» (частина четверта статті 57) та «суперечність інтересів» (частина друга статті 58). Однак законодавець не визначає їх співвідношення та зміст, і як результат, створює системну прогалину у правовому регулюванні інституту представництва.

Варто наголосити, що використання різних термінів без їх нормативного визначення порушує фундаментальний принцип юридичної визначеності, який є складовою принципу верховенства права. Більше того, відсутність легального визначення породжує низку питань як теоретичного, так і практичного характеру. Саме тому, залишається незрозумілим, чи є поняття «конфлікт інтересів» та «суперечність інтересів» синонімічними, чи законодавець мав намір розмежувати їх за обсягом або змістом. Адже якщо це різні поняття, то які саме ознаки дозволяють розмежувати конфлікт від суперечності, і які правові наслідки має таке розмежування для представника та його довірителів.

Що стосується змістовного наповнення цих понять, то законодавець, на жаль, не надає жодних критеріїв для їх встановлення. Обидва поняття є оціночними категоріями, що передбачає необхідність суб'єктивної оцінки конкретної ситуації. Однак відсутність нормативно визначених критеріїв такої оцінки призводить до того, що адміністративні суди змушені самостійно визначати наявність або відсутність конфлікту інтересів, спираючись виключно на власне розуміння цих понять. Така ситуація неминує призводити до формування різної, а подекуди й суперечливої судової практики, що суперечить принципу єдності судової практики та створює правову невизначеність для учасників судового процесу.

Особливого значення набуває питання про те, що саме слід розуміти під «інтересами» у контексті аналізованих нами норм. Чи обмежуються інтереси виключно позовними вимогами, які формально заявлені в адміністративному позові, чи це поняття охоплює ширше коло елементів – правову позицію сторони, її очікування щодо результату судового розгляду, бажану тактику захисту, потенційні майбутні відносини між довірителями? Відсутність відповіді на це питання у законодавстві, на нашу думку, створює простір для різного тлумачення та застосування норм про конфлікт інтересів.

Більше того, аналіз правових норм статей 57 та 58 КАС України [1] свідчить про відсутність системності у регулюванні конфлікту інтересів. Стаття 57 встановлює заборону одній особі бути представником декількох позивачів або відповідачів «за умови відсутності конфлікту інтересів між ними», тобто закон вимагає від представника перевірити відсутність конфлікту до прийняття доручення. Натомість стаття 58 забороняє бути представником особі, яка раніше представляла іншу особу, «інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя», що стосується послідовного представництва. Однак використання різних термінологічних конструкцій («конфлікт інтересів між ними» проти «інтереси суперечать інтересам») без будь-яких роз'яснень щодо їх співвідношення

свідчить про недостатню законодавчу техніку та потребує доктринального тлумачення або законодавчого уточнення.

Що стосується доктринальних підходів до розуміння конфлікту інтересів, то зазначимо, що у науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо змісту та обсягу поняття «конфлікт інтересів» при представництві. Можна виокремити три основні доктринальні підходи, які різняться за критеріями визначення конфлікту та його межами.

Вузький підхід обмежує конфлікт інтересів виключно ситуаціями прямої суперечності позовних вимог довірителів. Згідно з цим підходом, конфлікт має місце лише тоді, коли задоволення вимог одного довірителя автоматично означає відмову у задоволенні вимог іншого. Класичним прикладом є ситуація, коли один довіритель вимагає визнати рішення суб'єкта владних повноважень протиправним, а інший довіритель того ж представника заінтересований у залишенні цього рішення в силі. Недоліком такого підходу є його надмірна формалізованість – він не враховує ситуацій потенційного конфлікту, який може виникнути у процесі розгляду справи навіть за відсутності прямої суперечності вимог на момент звернення до суду.

Широкий підхід, навпаки, включає до конфлікту інтересів будь-які ситуації можливої розбіжності інтересів довірителів, зокрема різні очікування від результату судового розгляду, різні пріоритети у виборі тактики захисту, різні підходи до доцільності апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції. Проблемою цього підходу є його надмірна широта – за такого тлумачення практично будь-яке спільне представництво може бути визнане конфліктним, що фактично унеможливує застосування положень частини четвертої статті 57 КАС України [1].

І нарешті функціональний підхід, який ми обґрунтовуємо як найбільш збалансований для адміністративного судочинства України, визначає конфлікт інтересів через можливість належного виконання представником своїх професійних обов'язків перед усіма довірителями. Відповідно до цього підходу, конфлікт інтересів має місце тоді, коли представник не може одночасно належним чином захищати інтереси всіх довірителів внаслідок об'єктивної розбіжності їх позицій, очікувань або процесуальних потреб. Цей підхід, на нашу думку, дозволяє уникнути як формалізму вузького тлумачення, так і надмірної широти, фокусуючись на реальній можливості ефективного представництва та враховуючи етичний вимір професійної діяльності адвоката. Саме функціональний підхід відповідає специфіці адміністративного судочинства, де часто йдеться про захист публічного інтересу, який може не збігатися з приватними інтере-

сами окремих довірителів, навіть якщо формально їхні позовні вимоги є однаковими.

Проведений нами аналіз практики Верховного Суду в адміністративних справах засвідчує критичну відсутність постанов, які б системно стосувалися питання конфлікту інтересів при одночасному представництві кількох позивачів або відповідачів одним адвокатом. У Єдиному державному реєстрі судових рішень відсутні постанови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, де б суд застосовував чіткі критерії визначення конфлікту інтересів представника або формував усталені правові позиції з цього питання.

Така відсутність судової практики сама по собі підтверджує недостатність правового регулювання та масштаб проблеми правової невизначеності. Зважаючи на це, суди нижчих інстанцій змушені самостійно тлумачити поняття конфлікту інтересів без чітких орієнтирів від Верховного Суду, що призводить до формування різної практики залежно від розуміння окремих суддів. У одних випадках суди обмежуються вузьким тлумаченням, перевіряючи виключно пряму суперечність позовних вимог, і якщо вимоги не є взаємовиключними, конфлікт інтересів не вбачається. В інших справах суди застосовують ширший підхід, досліджуючи потенційну можливість розбіжності інтересів у майбутньому, що є більш виваженим, оскільки конфлікт може виникнути вже у процесі розгляду справи при встановленні нових обставин або при частковому задоволенні позову.

Варто наголосити, що навіть у оглядових матеріалах Верховного Суду про представництво в судах [5] питання конфлікту інтересів розглядається лише побіжно, без формулювання чітких критеріїв. Більше того, відсутність правових позицій Верховного Суду з цього питання створює правову невизначеність для адвокатів при прийнятті доручення, ризику оскарження судових рішень на підставі неналежного представництва та можливість зловживань через свідоме ігнорування потенційного конфлікту. Така ситуація підтверджує необхідність законодавчого визначення поняття конфлікту інтересів та критеріїв його встановлення, оскільки судова практика самостійно не спроможна виробити усталені підходи за відсутності нормативної основи.

Принагідно варто наголосити, що досвід європейських країн, на противагу нашій вітчизняній дійсності, демонструє необхідність чіткого законодавчого визначення конфлікту інтересів та підтверджує обґрунтованість функціонального підходу до його розуміння. Так зокрема німецьке законодавство (§ 43a Bundesrechtsanwaltsordnung [6]) встановлює, що адвокат не може представляти кількох осіб, якщо існує ризик, що інтереси однієї особи будуть принесені в жертву інтересам іншої.

Німецька доктрина тлумачить це правило широко – конфлікт визначається не через суперечність позовних вимог, а через ризик неналежного виконання обов'язків.

Близьким є зміст й французького права (Article 4 Règlement Intérieur National de la profession d'avocat [7]), яке забороняє адвокату представляти двох або більше клієнтів, якщо їх інтереси є суперечливими або можуть стати такими, акцентуючи на потенційності конфлікту. Подібний превентивний підхід проглядається також у польському законодавстві (Kodeks Etyki Radcy Prawnego [8]), яке встановлює обов'язок адвоката відмовитися від представництва при виникненні навіть потенційного конфлікту інтересів.

Як бачимо, європейські правопорядки визначають конфлікт інтересів не через пряму суперечність позицій на момент укладення договору про надання правничої допомоги, а через ризик неналежного виконання професійних обов'язків та потенційну можливість конфлікту в майбутньому, що підтверджує доцільність запровадження функціонального підходу в українському законодавстві.

На основі проведеного аналізу нормативного регулювання, доктринальних підходів та зарубіжного досвіду, нам видається за доцільне запропонувати авторське визначення конфлікту інтересів для адміністративного судочинства в Україні. Так на нашу думку, конфлікт інтересів у представництві – це ситуація, за якої представник сторони, внаслідок необхідності одночасно діяти в інтересах двох або більше довірителів не може належним чином виконувати свої професійні обов'язки перед кожним з них, змушений обирати пріоритетність інтересів одного довірителя над іншим або перебуває у ситуації, коли дії на користь одного довірителя можуть негативно вплинути на права або інтереси іншого довірителя.

Як нам видається, запропоноване визначення ґрунтується на чотирьох взаємопов'язаних критеріях визначення конфлікту інтересів. Формальний критерій передбачає наявність прямої суперечності позовних вимог або процесуальних позицій довірителів, що становить мінімальний рівень конфлікту. Функціональний критерій означає об'єктивну неможливість представника одночасно належним чином виконувати обов'язки перед усіма довірителями через розбіжність їх правових позицій, тактики захисту або очікуваних результатів. Потенційний критерій охоплює ймовірність виникнення розбіжності інтересів у процесі розгляду справи з урахуванням характеру спору, складу сторін та предмета спору. І нарешті, етичний критерій стосується виникнення ситуації, коли представник повинен обирати між інтересами різних довірителів або коли захист одного може зашкодити іншому.

Варто наголосити, що конфлікт інтересів має визначатися не одномоментно на стадії укладення договору про надання правничої допомоги, а динамічно – упродовж усього судового провадження. Представник зобов'язаний постійно моніторити можливість виникнення конфлікту та у разі його виникнення або навіть ймовірності виникнення негайно повідомити довірителів та суд. Такий превентивний підхід, на наше переконання, відповідає етичним стандартам адвокатської діяльності та забезпечує належний захист прав усіх довірителів.

Розглянемо більш детально особливості конфлікту інтересів в адміністративному судочинстві. На нашу думку, видається за необхідне зазначити, що специфіка адміністративного судочинства зумовлює особливі прояви конфлікту інтересів, які відрізняють його від інших видів судочинства та потребують окремого дослідження. Насамперед, у адміністративних справах однією стороною завжди є суб'єкт владних повноважень, що створює асиметрію публічно-правових відносин. Якщо адвокат представляє кількох приватних осіб проти одного органу влади, навіть при однакових позовних вимогах можуть існувати різні пріоритети та очікування довірителів. Практика засвідчує, що один довіритель може бути зацікавлений у швидкому вирішенні справи навіть за умови часткового задоволення позову, тоді як інший наполягає на детальному дослідженні всіх обставин справи та повному задоволенні вимог. І як наслідок, такі розбіжності у процесуальній тактиці створюють для представника ситуацію конфлікту, яка не є очевидною при формальному аналізі позовних вимог.

Варто також наголосити, що часто в публічно-правових спорах захищається публічний інтерес, який може не збігатися з приватним інтересом окремих довірителів. Як приклад, при оскарженні нормативного акта одні позивачі можуть бути зацікавлені у його повному скасуванні, інші – у визнанні окремих положень нечинними, треті – у певному тлумаченні норм без визнання їх нечинними. Представник у такій ситуації опиняється перед складною дилемою: чию саме позицію відстоювати активніше, якщо суд запропонує компроміс або часткове задоволення позову.

Більше того, принцип офіційного з'ясування всіх обставин справи (стаття 9 КАС України [1]) означає, що суд може виявити конфлікт інтересів навіть якщо він не був очевидним на початку розгляду. Окрім цього, суд, виконуючи обов'язок з'ясувати всі обставини справи, може встановити, що інтереси довірителів насправді розходяться, що їхні очікування від результату є різними, або що задоволення позову одного довірителя може негативно вплинути на права іншого, а відтак така особливість адміністративного судочинства вимагає

від представника особливої уважності при оцінці потенційного конфлікту інтересів.

Не менш важливим питанням у вітчизняному адміністративному судочинстві є законодавча неврегульованість множинності представників. Як уже нами наголошувалось, КАС України [1] детально регулює ситуацію, коли один представник діє від імені кількох осіб (стаття 57), однак жодним чином не обмежує кількість представників однієї сторони. Частина друга статті 55 КАС України [1] лише встановлює, що особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника, з чого випливає, що кількість представників законодавчо не обмежена.

Практика вітчизняного адміністративного судочинства засвідчує випадки, коли від імені одного суб'єкта владних повноважень одночасно діють п'ять-сім адвокатів з різних адвокатських об'єднань. Така ситуація не є поодиноким, особливо у справах вищих державних органів або у справах значної складності чи з великим обсягом матеріалів. Однак законодавець не передбачив відповідей на низку критичних питань: чи існує межа кількості представників однієї сторони; кому саме із множинних представників мають направлятися процесуальні документи; як координувати дії різних представників сторін для уникнення неузгодженості процесуальних позицій; як оцінювати розумність витрат на оплату послуг множинних представників при розподілі судових витрат.

Як бачимо, відсутність правового регулювання цього питання створює правову невизначеність та призводить до практичних проблем, які негативно впливають на ефективність адміністративного судочинства та принцип процесуальної економії. Розглянемо їх більш детально.

Насамперед виникають організаційні проблеми, пов'язані з повідомленням учасників про судові засідання. Стаття 130 КАС України [1] встановлює, що учасники справи повідомляються про судові засідання, але не уточнює, чи потрібно повідомляти кожного представника окремо при їх множинності. На практиці це призводить до необґрунтованого збільшення часу на розсилку повідомлень, спорів про належне повідомлення сторони та заявлення клопотань про відкладення через неповідомлення окремих представників, навіть якщо інші представники були належним чином повідомлені.

Що стосується узгодженості процесуальних дій, то множинність представників створює ризики процесуальної неузгодженості, коли один представник подає клопотання про відкладення, а інший заявляє про готовність до розгляду справи; коли різні представники надають різні пояснення щодо одних і тих же обставин або один представник визнає певні факти, а інший їх заперечує. Судова практика містить приклади, коли суди сти-

калися з ситуаціями взаємовиключних клопотань від різних представників однієї сторони, що змушувало суди з'ясовувати, яка позиція є офіційною, що суперечить принципу процесуальної економії.

В останні часи особливої актуальності набуває проблема розподілу витрат на правничу допомогу. Норми статті 134 КАС України [1] встановлюють розподіл таких витрат, але не визначають конкретні критерії оцінки розумності залучення множинних представників. Верховний Суд у низці постанов зазначав про необхідність оцінки розумності витрат [9], однак чіткі критерії відсутні, що призводить до різної судової практики та непередбачуваності результатів розподілу витрат. Відтак залишається незрозумілим, чи є розумним залучення п'яти адвокатів у справі про незначну суму, чи можна стягнути витрати на всіх представників у простій справі, як визначити достатню кількість представників для конкретної справи.

Більше того, КАС України [1] не передбачає обов'язку визначити головного представника для координації дій множинних представників і як результат, суд не знає, кому саме направляти процесуальні документи, незрозуміло, чия позиція є пріоритетною при розбіжностях, виникають затримки через необхідність узгодження позицій між представниками, а також можливі зловживання, коли один представник не інформує інших про вчинені процесуальні дії.

На протипагу вітчизняній юридичній дійсності, європейські країни визнають необхідність врегулювання множинності представників через встановлення обмежень або процедур координації. Німецьке законодавство (§ 79 Zivilprozessordnung [10]) встановлює обов'язок сторони, яка має кількох представників, визначити одного як головного для отримання судових повідомлень, а у разі невизначення суд призначає головного представника самостійно. Французьке право (Article 117 Code de proc dure civile [11]) обмежує кількість представників – сторона може мати не більше двох адвокатів одночасно, крім випадків особливої складності за рішенням суду. Польський Kodeks post rowania suwilnego [12] встановлює презумпцію головного представника: всі судові повідомлення направляються представнику, який першим подав документи у справі, якщо сторона не визначила іншого. Таким чином, на відміну від України, європейські правопорядки не залишають питання множинності представників повністю неврегульованим, що забезпечує організаційну та процесуальну чіткість.

Що стосується питання про доцільність встановлення обмежень множинності представників, то воно, на наше переконання, потребує збалансованого підходу з урахуванням як аргументів на користь обмежень, так і можливих застережень. Розглянемо більш детально аргументи на користь

встановлення обмежень, які, на нашу думку, є переконливими. Так обмеження множинності сприяє процесуальній економії часу через його скорочення на організаційні питання та прискорення розгляду справ, забезпечує уникнення неузгодженості процесуальних дій різних представників, створює передбачуваність розподілу судових витрат, гарантує ефективну комунікацію між судом та стороною через визначеного співрозмовника, а також запобігає зловживанням правами через штучне ускладнення процесу.

Що стосується можливих застережень, то вони стосуються передусім конституційного права на вільний вибір захисника (стаття 59 Конституції України [13]), об'єктивної необхідності у залученні кількох спеціалізованих адвокатів у особливо складних справах, потреб великих корпорацій у залученні кількох юридичних фірм, а також специфіки справ з міжнародним елементом, які можуть вимагати участі адвокатів різних юрисдикцій.

Варто при цьому наголосити, що обмеження множинності не порушує свободу вибору захисника, оскільки особа залишається вільною у виборі конкретного представника. Обмеження стосується лише кількості одночасно діючих представників у конкретній справі, а не права мати представника взагалі. При цьому закон може передбачати виняток для особливо складних справ за мотивованим рішенням суду, що забезпечує необхідну гнучкість правового регулювання та враховує об'єктивні потреби сторін у множинному представництві у виняткових випадках, як це передбачено також Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [14].

Ще хотілося б наголосити на системному взаємозв'язку проблем конфлікту інтересів та множинності представників, адже вказані проблеми не є ізольованими, а мають системний характер та тісний взаємозв'язок, що зумовлює необхідність їх комплексного вирішення. Так множинність представників може приховувати конфлікт інтересів всередині однієї процесуальної сторони. Якщо юридична особа має п'ять представників, які насправді представляють інтереси різних підрозділів або груп всередині організації з різними пріоритетами, то це може свідчити про прихований конфлікт інтересів, який не декларується офіційно, але фактично існує. Відсутність обмежень множинності ускладнює виявлення такого конфлікту, оскільки складніше відстежити узгодженість позицій множинних представників та з'ясувати, чи не представляють вони іноді протилежні інтереси різних груп всередині однієї юридичної особи.

Що стосується спільної природи цих проблем, то обидві вони стосуються пошуку балансу між процесуальними правами сторін та ефективністю правосуддя, адже надто ліберальний підхід, який

дозволяє будь-яку множинність та не встановлює чітких критеріїв конфлікту інтересів, створює організаційний хаос та можливості для зловживань процесуальними правами. Водночас надто жорсткий підхід з суворою заборонаю може порушувати конституційне право на захист. Обидві проблеми потребують чіткого нормативного врегулювання із визначенням критеріїв, обмежень та процедур, оскільки відсутність такого регулювання порушує принцип правової визначеності та створює непередбачувану судову практику.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі **висновки**.

КАС України містить критичну прогалину – відсутність визначення понять «конфлікт інтересів» та «суперечність інтересів», що створює правову невизначеність та призводить до неоднакової судової практики. Аналіз доктринальних підходів та зарубіжного досвіду засвідчує, що функціональний підхід до розуміння конфлікту інтересів через неможливість належного виконання представником обов'язків перед усіма довірцями є найбільш збалансованим для адміністративного судочинства. На цій основі запропоновано авторське визначення конфлікту інтересів через сукупність чотирьох критеріїв: формального, функціонального, потенційного та етичного.

Окрім зазначеного вище, виявлено ще одну проблему – відсутність у КАС України будь-яких обмежень щодо кількості представників однієї сторони, що призводить до організаційних проблем, неузгодженості правових позицій та ускладнення розподілу витрат. Порівняльно-правовий аналіз засвідчив, що європейські країни встановлюють обмеження або процедури координації множинних представників, що підтверджує необхідність подібного регулювання в Україні. Для усунення виявлених недоліків пропонуємо внести зміни до КАС України:

1. Доповнити статтю 57 КАС України частиною п'ятою такого змісту:

«Конфліктом інтересів у розумінні цього Кодексу є ситуація, за якої представник внаслідок необхідності одночасно діяти в інтересах двох або більше довірцелів: не може належним чином виконувати свої професійні обов'язки перед кожним з них; змушений обирати пріоритетність інтересів одного довірцеля над іншим; перебуває у ситуації, коли дії на користь одного довірцеля можуть негативно вплинути на права або інтереси іншого довірцеля.

Конфлікт інтересів оцінюється представником самостійно при прийнятті доручення на представництво та упродовж усього судового провадження. У разі виникнення конфлікту інтересів у процесі розгляду справи представник зобов'язаний негайно повідомити про це довірцелів та суд і припини-

ти представництво принаймні одного з довірцелів, інтереси якого конфліктують з іншим.»

2. Доповнити статтю 57 КАС України частиною шостою такого змісту:

«Сторона, третя особа може мати одночасно не більше трьох представників, повноваження яких підтвержені для участі у конкретній справі. За вмотивованим клопотанням сторони суд може дозволити участь більшої кількості представників, якщо це обґрунтовано: особливою складністю справи, що потребує залучення адвокатів різних спеціалізацій; значним обсягом матеріалів справи, який об'єктивно неможливо опрацювати обмеженою кількістю представників; міжнародним характером справи, що вимагає участі адвокатів різних юрисдикцій; іншими виключними обставинами, які роблять необхідним залучення додаткових представників.

Суд відмовляє у задоволенні клопотання, якщо сторона не обґрунтувала необхідність залучення більшої кількості представників або якщо суд вважає, що залучення додаткових представників призведе до необґрунтованого затягування розгляду справи чи ускладнення судового процесу.»

3. Доповнити статтю 57 КАС України частиною сьомою такого змісту:

«У разі наявності двох або більше представників сторона зобов'язана протягом п'яти робочих днів з моменту підтвердження повноважень другого представника повідомити суд у письмовій формі про визначення головного представника для: отримання всіх процесуальних документів та судових повідомлень; здійснення комунікації з судом з організаційних питань; координації дій усіх представників сторони.

За відсутності такого повідомлення головним представником вважається той представник, який першим подав процесуальні документи у справі. Головний представник не має пріоритету у здійсненні процесуальних прав та обов'язків порівняно з іншими представниками, однак є єдиним адресатом для направлення судових повідомлень, якщо інше не визначено судом.

У разі виникнення розбіжностей між позиціями різних представників однієї сторони суд може зобов'язати сторону узгодити єдину процесуальну позицію або визначити, чия позиція є офіційною. За неможливості досягнення узгодженості суд може обмежити можливість участі окремих представників або запропонувати стороні визначити одного представника для участі у конкретній процесуальній дії.»

4. Доповнити частину третю статті 134 КАС України абзацом такого змісту:

«При визначенні розміру витрат на правничу допомогу у разі участі у справі двох або більше представників однієї сторони суд оцінює розум-

ність та необхідність залучення кількох представників з урахуванням: складності справи та обсягу процесуальних дій; обсягу фактично наданих послуг кожним представником та відсутності їх дублювання; спеціалізації представників та необхідності залучення експертів у різних галузях права; розміру предмета спору та економічної доцільності витрат на правничу допомогу; практики розподілу витрат у подібних справах.

У разі встановлення, що залучення множинних представників було необґрунтованим або призвело до дублювання процесуальних дій, суд може стягнути витрати на правничу допомогу лише частково, у розмірі, який суд визнає розумним та обґрунтованим для належного захисту прав сторони.»

5. Доповнити статтю 126 КАС України частиною такого змісту:

«У разі наявності у сторони кількох представників процесуальні документи вважаються врученими стороні з моменту їх вручення головному представнику або, за його відсутності, будь-якому з представників. Інші представники не можуть посылатися на невручення їм процесуальних документів як на підставу для відкладення розгляду справи або вчинення інших процесуальних дій, якщо документи були належним чином вручені головному представнику.»

На нашу думку, реалізація запропонованих змін сприятиме забезпеченню правової визначеності у питаннях конфлікту інтересів, уніфікації судової практики, запобіганню організаційним проблемам, підвищенню ефективності судового розгляду, створенню передбачуваної практики розподілу витрат та посиленню гарантій належного представництва інтересів учасників адміністративного судочинства.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
2. Бевзенко В.М. Суб'єкти владних повноважень у адміністративному процесі України. Журнал східноєвропейського права. 2014. URL: <http://easternlaw.com.ua>
3. Смокович М.І., Радішевська О.Р., Кравчук В.М., Богашева Н.В. Адміністративне судочинство України: питання теорії і практики: монографія. Київ: Компанія ВАПТЕ, 2025. 626 с.
4. Шевчук В.С. Функціональні засади діяльності адвоката в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023.
5. Представництво у суді: підтвердження повноважень адвоката у господарському, цивільному й адміністративному судочинстві: оглядовий матеріал. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Gudima_predstavn_u_sudi.pdf
6. Bundesrechtsanwaltsordnung (Federal Lawyers' Act, Germany). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/brao/>

7. Règlement Intérieur National de la profession d'avocat (France). URL: <https://www.enb.avocat.fr>

8. Kodeks Etyki Radcy Prawnego (Poland). URL: <https://kirp.pl>

9. ВП ВС висловилося щодо змісту детального опису робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом у межах надання правової допомоги. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1359862/>

10. Zivilprozessordnung (Civil Procedure Code, Germany). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>

11. Code de procédure civile (Civil Procedure Code, France). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr>

12. Kodeks postępowania cywilnego (Civil Procedure Code, Poland). URL: <https://isap.sejm.gov.pl>

13. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

Анотація

Берлач А. І. Конфлікт інтересів та множинність представників в адміністративному судочинстві України: проблеми правового регулювання. – Стаття.

У статті досліджуються проблеми правового регулювання конфлікту інтересів та множинності представників в адміністративному судочинстві України. Актуальність зумовлена конституційною реформою правосуддя 2016 року, яка запровадила адвокатську монополію на представництво, однак не забезпечила чіткого регулювання ситуацій конфлікту інтересів. Проведено аналіз норм Кодексу адміністративного судочинства України, практики Верховного Суду та доктринальних підходів до розуміння конфлікту інтересів. Виявлено критичну прогалину – відсутність визначення понять «конфлікт інтересів» та «суперечність інтересів», що створює правову невизначеність. Встановлено, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень відсутні постанови Верховного Суду, які б формували усталені правові позиції щодо критеріїв визначення конфлікту інтересів представника. Проаналізовано три доктринальні підходи: вузький, широкий та функціональний. Обґрунтовано, що функціональний підхід є найбільш збалансованим для адміністративного судочинства, що підтверджується зарубіжним досвідом Німеччини, Франції та Польщі. Запропоновано авторське визначення конфлікту інтересів на основі чотирьох критеріїв: формального, функціонального, потенційного та етичного. Розкрито особливості конфлікту інтересів в адміністративному судочинстві. Виявлено нову проблему – відсутність обмежень кількості представників однієї сторони, що призводить до організаційних проблем, процесуальної неузгодженості та ускладнення розподілу судових витрат. Аргументовано необхідність встановлення обмежень множинності представників та введення інституту головного представника. Сформульовано конкретні пропозиції змін до КАС України: законодавче визначення конфлікту інтересів; встановлення максимальної кількості представників; запровадження інституту головного представника; визначення критеріїв оцінки розумності витрат. Реалізація запропонованих змін сприятиме забезпеченню правової визначеності та підвищенню ефективності адміністративного судочинства.

Ключові слова: конфлікт інтересів, множинність представників, адміністративне судочинство, представництво адвокатом, процесуальна етика.

Summary

***Berlach A. I. Conflict of interest and plurality of representatives in administrative proceedings of Ukraine: problems of legal regulation.* – Article.**

The article examines the problems of legal regulation of conflict of interest and plurality of representatives in administrative proceedings of Ukraine. The relevance is determined by the constitutional reform of justice in 2016, which introduced a lawyers' monopoly on representation but failed to provide clear regulation of conflict of interest situations. An analysis of the norms of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the case law of the Supreme Court, and doctrinal approaches to understanding conflict of interest has been conducted. A critical gap has been identified – the absence of definitions of the concepts «conflict of interest» and «contradiction of interests,» which creates legal uncertainty. It has been established that the Unified State Register of Court Decisions contains no rulings of the Supreme Court that would form established legal positions on the criteria for determining a representative's conflict of interest. Three doctrinal approaches have been analyzed: narrow, broad, and functional. It has been substantiated that the functional approach is the most balanced for administrative

proceedings, which is confirmed by the foreign experience of Germany, France, and Poland. An original definition of conflict of interest based on four criteria has been proposed: formal, functional, potential, and ethical. The specific features of conflict of interest in administrative proceedings have been revealed. A new problem has been identified – the absence of limitations on the number of representatives of one party, which leads to organizational problems, procedural inconsistency, and complications in the allocation of court costs. The necessity of establishing limitations on the plurality of representatives and introducing the institution of a lead representative has been argued. Specific proposals for amendments to the Code of Administrative Procedure of Ukraine have been formulated: legislative definition of conflict of interest; establishment of the maximum number of representatives; introduction of the institution of lead representative; determination of criteria for assessing the reasonableness of costs. Implementation of the proposed amendments will contribute to ensuring legal certainty and improving the efficiency of administrative proceedings.

Key words: conflict of interest, plurality of representatives, administrative proceedings, lawyer representation, procedural ethics.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9:351.84:061.2(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.13>

П. В. Горінов
orcid.org/0000-0002-8294-2784
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений працівник соціальної сфери України
директор
Навчально-наукового інституту права та політології,
професор кафедри приватного права та галузевих юридичних дисциплін
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ У ГАЛУЗІ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

Вступ. У правовій системі України підзаконні нормативно-правові акти займають своє невід'ємне місце, оскільки забезпечують конкретизацію положень рамкових законів та їхню адаптацію до умов реального функціонування публічного адміністрування. Саме через ці акти законодавчі наміри трансформуються у вторинні норми права, зокрема у сфері молодіжної політики, що безпосередньо стосується соціального розвитку. Молодіжна політика вимагає гнучкого, швидкого і водночас юридично обґрунтованого публічного адміністрування, що досягається саме через правотворчу діяльність адміністративних органів. Прийняття таких актів дозволяє своєчасно реагувати на соціальні запити молодого покоління, визначати інституційні моделі участі молоді у державному житті, а також закладати правові підстави для програм підтримки.

У структурі нормотворчості публічної адміністрації підзаконні акти виконують декілька важливих функцій, зокрема регулятивну, організаційно-координаційну, роз'яснювальну та правореалізаційну. Вони мають широке охоплення від актів Президента України до локальних рішень виконавчих комітетів місцевих рад. За своїм юридичним статусом вони є правовими актами, що видаються на підставі законів і не повинні їм суперечити. Водночас такі акти мають властивість деталізувати законодавчі норми, що дозволяє пристосовувати державну політику до умов певного регіону або конкретної соціальної групи. Саме тому у сфері молодіжної політики вони виступають засобом гнучкої правової реакції на виклики сучасного суспільного розвитку.

Серед основних проблем, які виявляються у процесі аналізу підзаконної нормотворчості у молодіжній сфері, варто виокремити нестабільність правової бази, відсутність єдиних технічних стандартів нормопроекування та недотримання вимог офіційного оприлюднення актів. Часто адміністративні органи ухвалюють акти без належного погодження з іншими суб'єктами правотворення або без достатньої підготовки правового

обґрунтування. Це призводить до виникнення колізій між документами, зниження довіри до рішень влади та неефективного витрачання публічних ресурсів.

Актуальність дослідження підзаконних нормативно-правових актів у галузі молодіжної політики зумовлена необхідністю забезпечення ефективного норм адміністративного права стосовно реалізації державної політики в умовах демократизації та децентралізації. У контексті сучасних викликів, таких як війна та вимушена міграція молоді потребує державної підтримки через дієві правові інструменти. Підзаконні нормативно-правові акти дозволяють швидко адаптувати загальнонаціональні політичні пріоритети до потреб конкретних територіальних громад та формують умови для участі молоді в публічному адмініструванні.

Огляд останніх досліджень. До наукових викликів адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні свою увагу у різних аспектах досліджень зосереджували вчені Л. Авраменко, В. Андрущенко, Д. Андреева, Д. Бараненко, А. Берлач, Я. Біляев, О. Блиндюк, Є. Бородін, В. Галунько, Є. Гетьман, П. Горінов, Ю. Гришина, І. Грицай, О. Гуміна, П. Діхтєвський, Н. Драпушко, Р. Драпушко, В. Жук, О. Ільюк, Л. Малюга, О. Петришин, Є. Пряхіна, Г. Смокова, В. Фелика, М. Цвік, В. Чернишова та ін. У своїх працях вони висвітлювали нормативно-правові основи, організаційні механізми, інституційні складові, участь молоді в ухваленні рішень та інші важливі аспекти публічного адміністрування в молодіжній сфері. Проте, поза межами їх наукового аналізу залишилися низка важливих адміністративно-правових та соціальних проблем інституційної підтримки молоді, зокрема в умовах воєнного стану.

Метою статті є розкриття правової природи та функціонального призначення підзаконних нормативно-правових актів адміністративних органів у сфері молодіжної політики, аналіз їх ролі у реалізації державних пріоритетів в умовах

демократизації та децентралізації, а також визначення напрямів удосконалення їх правового регулювання та застосування.

Виклад основних положень. В тлумачному словнику української мови поняття «акт» багатозначне слово, ядром якого є ідея завершеного, впорядкованого прояву волі чи події: у першому значенні – це одинична, цілісна дія; у другому – структурна частина драматичного твору; у третьому – матеріалізоване письмове волевиявлення або засвідчення факту; у четвертому – урочисті підсумкові збори. Спільним для всіх відтінків є акцент на завершеності та фіксації певного стану речей [1]. У контексті нашого наукового аналізу доречним є саме третє значення, адже воно ототожнює «акт» з офіційним документом, який породжує, змінює чи підтверджує права й обов'язки та має визначену форму і реквізити.

У теорії права підзаконні нормативно-правові акти в Україні визнаються важливою складовою правової системи, оскільки дозволяють деталізувати положення законів і забезпечують оперативне регулювання суспільних відносин. Вони видаються уповноваженими суб'єктами на основі законів, не повинні їм суперечити та реалізуються у різних формах: указів, постанов, наказів, розпоряджень, рішень тощо. Така форма нормативного регулювання обумовлена потребою в гнучкому та швидкому реагуванні на зміни у публічному адмініструванні, соціально-економічній ситуації та управлінських завданнях. Акти мають різні рівні дії, як загальнодержавні, відомчі, так і місцеві чи локальні; видаються як одноособово, так і колегіально. Їхня правотворча природа може бути як самостійною, так і делегованою, що обумовлює правову підпорядкованість у межах публічного адміністрування [2, с. 286–291].

В юридичній літературі підзаконні нормативно-правові акти виділяються як ключові інструменти правотворчості, оскільки забезпечують деталізацію, конкретизацію та адаптацію правових приписів до змінюваних умов суспільних відносин. Ці акти видаються адміністративними органами на основі Конституції України, законів і чинних міжнародних договорів України. Вони спрямовані на практичне втілення законодавчої волі, при цьому не можуть суперечити актам вищої юридичної сили. Ухвалюватися у формах, передбачених Конституцією або законом, що забезпечує правову визначеність та унеможливорює делегування виключних повноважень законодавця. Такі акти можуть набувати форми положень, порядків, інструкцій, правил тощо та часто затверджують інші правові документи як невід'ємні складові. Особливої ваги вони набувають через динамічність адміністративно-правових відносин і відсутність єдиного кодифікованого акта в галузі.

Модельні підзаконні акти встановлюють типові підходи до правового регулювання. Підзаконні акти поділяються за суб'єктами видання: органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, керівниками організацій, що виконують делеговані функції [3, с. 93–95].

Звертаючись до доктринального аналізу нашу увагу привернула думка Є. Гетьмана, в якій розглянуто підзаконний нормативно-правовий акта як особливий інструмент правового регулювання, що виконує правотворчу роль. Деталізовано на ознаках і функціях підзаконних актів, поділяючи їх на загальні та спеціальні. До останніх належать підзаконність, спрощена процедура прийняття, конкретизуючий характер норм, спеціальна технічна формулювань («на підставі закону» тощо). Водночас, підзаконні акти є поліфункціональними, вони виконують регулятивну, управлінську, роз'яснювальну, установчу, правореалізаційну функції. Підзаконні нормативно-правові акти є важливою ланкою в ієрархії джерел права і мають потребу в чіткішому правовому регулюванні. Також класифікуються види підзаконних актів за формами (постанови, накази, розпорядження тощо), що затверджують та визначають роль положень, інструкцій і правил як вторинних джерел регулювання [4].

Д. Бараненко пропонує системний огляд підзаконних нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади як результат їхньої нормотворчої діяльності. Наголошується, що в науці та практиці аксіоматичним є поділ джерел права на закони і підзаконні акти, однак класифікаційні підходи залишаються невпорядкованими. Він пропонує власне визначення підзаконного акта, підкреслюючи його похідний, але не менш обов'язковий характер порівняно з законом. Деталізуються ознаки таких актів, згрупувавши їх за критеріями створення, форми, змісту, регулятивних властивостей і наступних правових наслідків. Особливу увагу приділено процедурним аспектам, зокрема порядку ухвалення наказів і рішень міністерств розглядається як ключ до їхньої легітимності та якості. Аналізується функціональне призначення підзаконних актів, виокремлюючи правотворчу функцію. Підкреслюється, що регулятивна функція проявляється як у первинному встановленні норм, так і у вторинному деталізовані законодавчих приписів [5].

Підзаконні нормативно-правові акти у галузі молодіжної політики в Україні видаються різними адміністративними органами, зокрема Президентом та Кабінетом Міністрів України, які ухвалюють укази й постанови для уточнення та реалізації законів України, насамперед щодо формування державної політики, зокрема у сфері молоді та спорту. Міністерство молоді та спорту

України як центральний орган виконавчої влади видає накази, спрямовані на впровадження молодіжної політики. Міністерство освіти і науки України підзаконними нормативно-правовими актами регулює питання молоді у сфері освіти. Обласні та районні державні адміністрації, приймаючи розпорядження, уточнюють потреби молоді з урахуванням регіональних особливостей. Органи місцевого самоврядування (міські, селищні, сільські ради) ухвалюють рішення виконавчих органів для підтримки молодіжних ініціатив, реалізації місцевих програм та розвитку спортивної інфраструктури.

Наприклад, Указ Президента України від 6 жовтня 1999 року № 1284/99 «Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій» є підзаконним нормативно-правовим актом стратегічного характеру. Указ визначає комплекс заходів, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища молоді, розширення її участі в державотворенні, розвиток молодіжних ініціатив та активізацію діяльності органів влади у цій сфері. Документ передбачає запровадження пільгового кредитування молоді на освіту та житло, підтримку оздоровчої інфраструктури, розроблення галузевих програм, а також системну підтримку діяльності молодіжних організацій. Значна увага приділена міжвідомчій координації, фінансовому забезпеченню молодіжної політики в бюджетах усіх рівнів та створенню інституційних структур. Указ зобов'язує центральні та місцеві органи виконавчої влади до розроблення і реалізації конкретних програм, визначає джерела фінансування та встановлює контрольні строки реалізації [6].

Наказ Міністерства молоді та спорту України від 20 травня 2025 року № 3067 затверджує План роботи Міністерства з виконання Плану заходів на 2025–2026 роки, спрямованих на реалізацію Національної стратегії із створення безбар'єрного простору до 2030 року. Підставою для видання акта є відповідні постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, що деталізують завдання центральних органів виконавчої влади. Наказ передбачає обов'язок структурних підрозділів міністерства здійснювати звітність про реалізацію заходів і забезпечити подання інформаційних довідок. Також визначається необхідність комунікаційного супроводу реалізації Стратегії через офіційні ресурси Мінмолодьспорту. Окремо регламентовано терміни внесення даних до Системи стратегічного планування, моніторингу та оцінки результатів. Управлінню стратегічного планування доручено публічне оприлюднення результатів виконання. Контроль за виконанням наказу здійснюється особисто Міністром. Документ

має підзаконний нормативно-правовий характер і спрямований на забезпечення інтеграції молодіжної політики в міжгалузевий вимір безбар'єрності [7].

Наказ Міністерства освіти і науки України від 15 листопада 2007 року № 1010 затверджує Примірне положення про студентське самоврядування, що є підзаконним нормативно-правовим актом, прийнятим на виконання Закону України «Про вищу освіту» та Указу Президента. Основною метою цього документа є правове врегулювання порядку створення та функціонування органів студентського самоврядування у закладах вищої освіти. Положення визначає, що студентське самоврядування є формою участі студентів у процесі управління навчальним закладом через виборні органи, які представляють інтереси студентської спільноти. Документ встановлює вимоги до створення таких органів, визначає їх повноваження, а також механізми взаємодії з адміністрацією. Окрему увагу приділено ролі конференцій студентів та голови виконавчого органу, які організують діяльність студентського самоврядування. Положення також містить вимоги до звітності, відкритості та демократичності у прийнятті рішень. Положення детально регламентує права й обов'язки як органів студентського самоврядування, так і адміністрацій навчальних закладів. Органи самоврядування мають право на отримання інформації, участь у прийнятті рішень та представлення інтересів студентів у колегіальних органах [8].

Положення про молодіжну раду при Львівській обласній державній адміністрації, затверджене розпорядженням голови ОДА, визначає цей орган як консультативно-дорадчий інститут для залучення молоді до реалізації державної молодіжної політики в регіоні. Основна мета документа полягає у створенні умов для участі молоді в ухваленні управлінських рішень, розробленні програм, контролі за виконанням актів та формуванні пріоритетів молодіжного розвитку. Положення містить нормативно визначені принципи діяльності ради, зокрема відкритість, інклюзивність, гласність, що відображає наближення регіонального управління до європейських стандартів участі молоді. Молодіжна рада має право брати участь у розробленні проєктів розпоряджень, подавати обов'язкові для розгляду пропозиції, оцінювати ефективність дій влади та ініціювати консультації з громадськістю. Документ також закріплює правила формування складу ради, механізм її обрання, повноваження голови та процедури засідань. Положення деталізує внутрішні процедури функціонування молодіжної ради: її річне планування, регламент голосування, підстави для дострокового припинення повноважень,

механізм звітності та принцип відкритого доступу до рішень [9].

Рішення виконавчого комітету Кропивницької міської ради від 26 січня 2021 р. № 47 погоджує проект рішення міської ради про затвердження Міської програми «Молодь» на 2021–2023 роки і делегує управлінню молоді та спорту обов'язок винести документ на сесію. Акт ухвалено на підставі ст. 143 Конституції України та ст. 52 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», тому він має підзаконний характер і діє в межах територіальної громади. Рішення встановлює внутрішню процедуру розгляду програми, визначає відповідального заступника міського голови і покладає контроль за виконанням на профільні комісії. Документ містить обов'язкові для виконання норми організаційно-процедурного характеру та є підзаконним нормативно-правовим актом місцевого рівня. Його правотворчий ефект полягає у запуску механізму затвердження програми та визначенні кола виконавців, що безпосередньо впливає на реалізацію молодіжної політики міста [10].

Висновки. Отже, підзаконний акт ухвалюється компетентним адміністративним органом, що має повноваження стосовно підзаконної правотворчості, для деталізації та практичної реалізації норм вищої юридичної сили. Його легітимність забезпечує чітко визначена процедура опрацювання й оприлюднення, що включає юридичну експертизу, погодження з іншими органами та офіційну публікацію. За формою це можуть бути укази, постанови, рішення чи накази, що містять загальнообов'язкові приписи, які забезпечують єдність правозастосування в конкретній сфері. Такі документи мають регулятивну дію неодноразового характеру і охоплюють невизначене коло осіб, що дозволяє адаптувати державну політику до різноманітних соціальних груп. Вони здатні конкретизувати вже чинні приписи, усуваючи прогалини в законодавстві або узагальнюючи практику. Наслідком є поява, зміна або припинення правовідносин, що забезпечує реальну дієвість норм права в суспільному житті.

Суб'єкти видання підзаконних нормативно-правових актів охоплюють усі рівні публічної адміністрації. На загальнодержавному рівні це документи Глави Держави, Уряду України та центральних органів виконавчої влади, що визначають базові підходи до формування політик, включаючи молодіжну. На регіональному рівні відповідні рішення ухвалюють голови обласних і районних адміністрацій, адаптуючи національні програми до потреб конкретних територій. У межах територіальних громад акти приймають виконавчі комітети або сесії рад, які безпосередньо

впливають на реалізацію місцевих ініціатив і ресурсний розподіл.

Підзаконні нормативно-правові акти профільного міністерства виконує координаційну функцію у щоденній реалізації молодіжної політики, переводячи абстрактні цілі у вимірювані дії. Він перетворює урядові доручення на конкретний план роботи з показниками, відповідальними виконавцями та графіками звітності, забезпечуючи структурованість управлінських рішень. Встановлює збір статистики через електронні системи моніторингу і зобов'язує підрозділи до інформаційної відкритості, що підвищує публічну підзвітність. МОН регламентує порядок створення та діяльності студентського самоврядування. Документ фіксує демократичні процедури виборів і звітності та визначає права й обов'язки студентських органів. Він вимагає від адміністрацій навчальних закладів створення належних умов для роботи самоврядування та участі представників студентів у колегіальних органах. Акцент поставлено на відкритості засідань і регулярному інформуванні спільноти. Передбачено розвиток співпраці з іноземними студентськими організаціями. Регіональні й місцеві підзаконні нормативно-правові акти забезпечують участь молоді у виробленні рішень на місцях. Положення про консультативну раду при обласній адміністрації закріплює принципи відкритості, інклюзивності та прозорості та надає молоді право ініціювати пропозиції і контролювати їх розгляд. Місцевий виконавчий орган, погоджуючи програму підтримки молоді, запускає бюджетний процес і визначає відповідальних за реалізацію заходів.

Отже, підзаконний нормативно-правовий акт виступає правотворчим документом, який ухвалюється компетентним органом публічної адміністрації з метою деталізації та реалізації норм актів вищої юридичної сили, має загальнообов'язковий характер, регулює невизначене коло відносин і забезпечує функціонування державної політики у конкретній сфері, зокрема молодіжній. Такі акти мають різні форми: укази, постанови, накази, та рішення і видаються на всіх рівнях: від загальнодержавного до місцевого. Вони виконують як стратегічну, так і організаційно-процедурну функцію, адже формують пріоритети, визначають механізми фінансування, встановлюють інституційні структури, координують дії виконавців та контролюють їхню підзвітність.

Література

1. Акт. Словник української мови: у 11 т. Т. 1: А–Б. Київ: Наукова думка, 1970. С. 34–35. URL: <https://sum.in.ua/s/akt>
2. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів]. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За

ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: *Право*, 2009. 584 с.

3. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручника. В. Галуцько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : *Видавництво «Юридика»*, 2025. 700 с.

4. Гетьман Є. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види // Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2 (77). С. 92–100. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-92-100.pdf

5. Бараненко Д. Підзаконний нормативно-правовий акт як результат нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади // Knowledge, Education, Law, Management. 2020. № 4 (32), vol. 2. Р. 8-14. DOI: 10.51647/kelm.2020.4.2.2.

6. Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій: Указ Президента України від 06 жовтня 1999 № 1284. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1284/99>

7. Про затвердження Плану роботи Міністерства молоді та спорту України із виконання плану заходів на 2025–2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: наказ Міністерства молоді та спорту України від 20 травня 2025 р. № 3067. *Офіційний вебпортал Міністерства молоді та спорту України*. URL: <https://mms.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennia-planu-roboty-ministerstva-molodi-ta-sportu-ukrainy-iz-vykonannia-planu-zakhodiv-na-20252026-roky-z-realizatsii-natsionalnoi-stratehii-iz-stvorennia-bezbariernoho-prostoru-v>

8. Про затвердження Примірного положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України : Наказ; МОН України від 15 листопада 2007 № 1010. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1010290-07>

9. Про утворення молодіжної ради при Львівській обласній державній адміністрації: *Розпорядження начальника Львівської обласної військової адміністрації від 21 лютого 2025 року № 158/0/5-25ВА*. URL: <https://loda.gov.ua/documents/129752>

10. Про погодження проекту рішення Кропивницької міської ради «Про затвердження Міської програми «Молодь» на 2021–2023 роки». *Рішення виконавчого комітету Кропивницької міської ради від 26 січня 2021 р. № 47*. URL: https://kr-rada.gov.ua/uploads/documents/30697-pr_rish_47_26-01-2021_1.pdf

Анотація

Горінов П. В. Нормативно-правові акти адміністративних органів у галузі молодіжної політики. – Стаття.

У статті розкрито правову природу підзаконних нормативно-правових актів, виданих адміністративними органами в галузі молодіжної політики. Висвітлено сутність поняття «акт» у лінгвістичному, правовому та функціональному аспектах, а також проаналізовано теоретичні підходи до класифікації таких документів за суб'єктами видання, формами й юридичною силою. Зазначено, що підзаконні нормативно-правові акти виступають ключовим інструментом публічної адміністрації в реалізації молодіжної політики на всіх рівнях публічного адміністрування (від загальнодержавного до

місцевого). Обґрунтовано, що ці акти є правотворчими, оскільки вони конкретизують приписи законів до моменту правозастосування. Виявлено, що підзаконні нормативно-правові акти відіграють багатофункціональну роль: регулятивну, управлінську, координаційну, правореалізаційну та роз'яснювальну. Вони дозволяють швидко адаптувати державну політику до соціальних змін, ураховують потреби конкретних територіальних громад і сприяють залученню молоді до процесів прийняття рішень. Наведено приклади реальних документів, зокрема указів, наказів і рішень, що регламентують організаційно-фінансові та інституційні аспекти молодіжної політики. Проаналізовано Указ Президента України як підзаконний нормативно-правовий акт щодо уточнення адміністративно-правових норм стосовно підтримки молодіжних ініціатив. Координаційний наказ профільного міністерства, положення про студентське самоврядування, а також акти обласного та місцевого рівнів щодо створення молодіжних рад і програм. Підкреслено необхідність чіткого законодавчого врегулювання таких актів, а також удосконалення процедур їх ухвалення, публікації та контролю за виконанням. Наголошено, що підзаконні акти в галузі молодіжної політики є невід'ємною частиною адміністративно-правового забезпечення, спрямованого на реалізацію пріоритетів державної молодіжної політики в умовах демократизації та децентралізації управління, і мають стати підґрунтям для подальших досліджень ефективності публічного адміністрування у молодіжній сфері.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, державна політика, деталізація, демократизація, інституційність, координація, місцеве самоврядування, молодіжна політика, нормативне регулювання, нормативно-правовий акт, оприлюднення, правотворчість, публічне адміністрування, реалізація, регулятивна функція.

Summary

Horinov P. V. Regulatory and legal acts of administrative bodies in the field of youth policy. – Article.

The article reveals the legal nature of subordinate regulatory legal acts issued by administrative bodies in the field of youth policy. It highlights the essence of the concept of "act" in linguistic, legal, and functional aspects, and analyzes theoretical approaches to the classification of such documents by issuing entities, forms, and legal force. It is noted that subordinate regulatory legal acts serve as key instruments of public administration in implementing youth policy at all levels of public governance from national to local. It is substantiated that these acts are law-making in nature, as they specify the provisions of laws up to the point of application. It is found that subordinate regulatory legal acts perform multiple functions: regulatory, managerial, coordinating, law-implementing, and interpretative. They enable the rapid adaptation of state policy to social changes, consider the needs of specific territorial communities, and promote youth involvement in decision-making processes. Examples of actual documents are provided, including presidential decrees, ministerial orders, and decisions regulating organizational, financial, and institutional aspects of youth policy. The Presidential Decree of Ukraine is analyzed in detail as a notable example of a subordinate regulatory act that clarifies administrative legal norms related to supporting youth initiatives. Also considered are the coordinating order of the relevant ministry, provisions on student self-government, and acts of regional and local authorities on the establishment

of youth councils and programs. The necessity of clearer legislative regulation of such acts is emphasized, along with the improvement of procedures for their adoption, publication, and enforcement control. It is stressed that subordinate acts in the field of youth policy are an integral part of the administrative and legal framework aimed at realizing the priorities of state youth policy under conditions of democratization and decentralization of

governance. They should serve as a foundation for further research into the effectiveness of public administration in the youth sector.

Key words: administrative and legal, coordination, decentralization, democratization, detail, governance, implementation, institutionalization, legal regulation, local self-government, normative legal act, publicity, public administration, regulatory function, youth policy.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.76: 339.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.14>**Ч. Ч. Левандовський***orcid.org/0009-0005-7419-9205**доктор філософії (PhD) в галузі знань 08 «Право»,
адвокат*

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО «М'ЯКОГО ПРАВА» (SOFT LAW) В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМАХ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

Сучасний розвиток системи публічних закупівель України характеризується інтенсивним процесом гармонізації з міжнародними стандартами та вимогами європейського права. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу взаємодії міжнародного та національного права у формуванні адміністративно-правових механізмів публічних закупівель. Особливої ваги набуває це питання в контексті виконання Україною зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС та членства в Угоді СОТ про державні закупівлі.

Водночас, попри формальне закріплення окремих міжнародно-правових стандартів у національному законодавстві, на практиці виникають труднощі з їх належною імплементацією та застосуванням. Залишається недостатньо дослідженою роль «м'якого» міжнародного права, зокрема рекомендацій, принципів та керівних положень міжнародних організацій, у процесі формування правозастосовної практики в сфері публічних закупівель в Україні.

Наявна адміністративно-правова модель регулювання публічних закупівель потребує подальшого вдосконалення з урахуванням як обов'язкових норм міжнародного права, так і актів «м'якого права», що формують європейські підходи до прозорості, доброчесності та ефективності у сфері державних закупівель.

Таким чином, існує потреба у науковому обґрунтуванні оптимального балансу між міжнародно-правовими та національно-правовими інструментами регулювання, а також у визначенні їх ролі в побудові ефективного адміністративно-правового механізму публічних закупівель, який би відповідав як внутрішнім реформаторським завданням, так і міжнародним зобов'язанням України.

Стан дослідження проблеми. Вплив європейського права на національне законодавство України у сфері публічних закупівель досліджували В.К. Малолітнева, Т.І. Швидка, А.О. Олефір та інші. [1; 2; 3]. В.К. Малолітнева, у своїй монографії «Господарсько-правовий інститут публічних закупівель» серед інших питань, здійснила також фрагментарне дослідження цієї проблематики.

У ході цього дослідження було враховано, в тому числі результати наукової роботи Швид-

кої Т.І. «Шлях Європейського Союзу в регулюванні публічних закупівель». Дана стаття містить ґрунтовний аналіз особливостей європейського підходу до регулювання публічних закупівель, що дозволило розширити теоретичні основи дослідження та врахувати актуальні тенденції гармонізації законодавства України з нормативно-правовою базою Європейського Союзу.

Питанням європеїзації адміністративного права України присвячені праці О.Р. Радишевської, особливе місце серед яких займає фундаментальне дисертаційне дослідження «Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики» [4].

Проте питання співвідношення та взаємодії міжнародного та національного права в контексті адміністративно-правових механізмів публічних закупівель потребує подальшого дослідження, зокрема в частині аналізу ефективності імплементації міжнародних норм та їх впливу на національну правову систему.

Мета статті полягає у комплексному аналізі ролі міжнародного «м'якого права» (soft law) в адміністративно-правових механізмах публічних закупівель в Україні, визначенні особливостей їх взаємодії та розробці пропозицій щодо підвищення ефективності правового регулювання у цій сфері.

Наукова новизна. Результати дослідження формують нове розуміння механізмів взаємодії міжнародного та національного права у сфері публічних закупівель, а також визначають шляхи оптимізації правового регулювання з урахуванням європейських стандартів та національних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи концептуальні основи впливу м'якого права на адміністративно-правові механізми публічних закупівель, необхідно передусім визначити сутність цього правового явища. М'яке право (soft law) в доктринальному розумінні являє собою сукупність правових актів, які не мають обов'язкової юридичної сили, проте здійснюють значний вплив на формування правових норм та практику їх застосування [5, с. 87]. У контексті публічних закупівель м'яке право виступає важливим інструментом гармонізації національних правових систем з міжнародними стандартами та найкращими практиками.

Потрібно зауважити, що особливістю м'якого права є його гнучкість та адаптивність до мінливих умов суспільного розвитку. На відміну від жорстких правових норм, м'яке право дозволяє поступову адаптацію правових систем без кардинального перегляду законодавчої бази. Це особливо актуально для сфери публічних закупівель, де технологічний прогрес та євроінтеграційні процеси вимагають постійного оновлення підходів до регулювання.

З огляду на це, функціональність м'якого права в публічних закупівлях проявляється через три основні напрями: методологічний (формування підходів до тлумачення правових норм), регулятивний (створення додаткових стандартів поведінки) та інтеграційний (забезпечення сумісності національних та міжнародних правових систем).

Аналізуючи міжнародний досвід застосування інструментів м'якого права, слід виокремити кілька ключових джерел, що формують сучасні стандарти публічних закупівель. Насамперед це типовий закон ЮНСІТРАЛ про публічні закупівлі 2011 року, який хоча і не має обов'язкової юридичної сили, проте широко використовується країнами як основа для національного законодавства [6]. Документ містить детальні рекомендації щодо організації процедур закупівель, забезпечення прозорості та запобігання корупції.

Важливим міжнародним актом м'якого права є і принципи ОЕСР щодо забезпечення цілісності в публічних закупівлях, які встановлюють стандарти етичної поведінки та управління ризиками. Ці принципи особливо актуальні для України в контексті боротьби з корупцією та підвищення ефективності використання бюджетних коштів [7].

Необхідно також звернути увагу на роль принципів ООН з бізнесу та прав людини, які встановлюють вимоги щодо врахування соціальних та екологічних критеріїв у процедурах закупівель. Ці документи формують концептуальну основу для впровадження принципів сталого розвитку в систему державних закупівель [8].

Розглядаючи національну систему м'якого права в сфері публічних закупівель, потрібно зауважити, що вона формується переважно через діяльність спеціалізованих державних органів та професійних асоціацій. Центральне місце в цій системі займають методичні рекомендації Міністерства економіки України, які деталізують процедури застосування Закону України «Про публічні закупівлі» [9].

Важливим елементом національного м'якого права є роз'яснення Державної аудиторської служби України щодо типових порушень та способів їх запобігання. Ці документи, хоча і не мають нормативного характеру, суттєво впливають на практику

проведення закупівель та формування правосвідомості учасників процесу.

Слід також відзначити роль професійних стандартів, розроблених Асоціацією спеціалістів з публічних закупівель України, які встановлюють вимоги до кваліфікації фахівців та етичні норми їхньої діяльності. Ці стандарти поступово інтегруються в систему підготовки кадрів та атестації працівників. Зокрема, у межах грантового проекту «Розвиток потенціалу українських фахівців у сфері закупівель», що реалізується з 17 грудня 2024 р. за підтримки ЄБРР, створено програму подвійного дипломування з Університетом Тор Вергата (Рим, Італія) – «Управління міжнародними публічними закупівлями». Ця програма орієнтована на практичне впровадження етичних та сталих принципів, формування доброчесності та нетерпимості до корупції в діяльності фахівців із закупівель, що сприяє подальшій імплементації професійних стандартів у систему підготовки та атестації кадрів у сфері публічних закупівель [10; 11].

З огляду на специфіку воєнного стану, особливого значення набули практичні рекомендації щодо проведення закупівель в умовах надзвичайних ситуацій, розроблені на основі міжнародного досвіду та адаптовані до українських реалій.

Проводячи порівняльний аналіз міжнародних та національних інструментів м'якого права, можна виявити як спільні риси, так і суттєві відмінності в підходах до регулювання публічних закупівель. Насамперед, міжнародні стандарти характеризуються більшою системністю та комплексністю, охоплюючи всі аспекти закупівельного процесу від планування до оцінки результатів.

Потрібно зауважити, що міжнародні документи м'якого права, як правило, мають більш загальний характер та орієнтовані на універсальність застосування. Натомість національні акти м'якого права відзначаються конкретністю та практичною спрямованістю, враховуючи специфіку національної правової системи та економічних умов.

З огляду на це, важливою відмінністю є ступінь деталізації процедурних вимог. Якщо міжнародні стандарти формують переважно принципи та загальні підходи, то національні документи містять конкретні алгоритми дій та приклади їх застосування. Це особливо помітно при порівнянні типового закону ЮНСІТРАЛ та методичних рекомендацій українських відомств.

Отже, суттєва різниця спостерігається в механізмах забезпечення дотримання положень м'якого права. Міжнародні стандарти покладаються переважно на добровільне виконання та репутаційні стимули, тоді як національні документи часто підкріплюються адміністративними заходами впливу.

Аналізуючи процес впровадження міжнародних стандартів м'якого права в українську систе-

му публічних закупівель, необхідно виділити ряд системних проблем, що перешкоджають ефективній імplementації. Насамперед це недостатня узгодженість між різними рівнями правового регулювання, коли положення міжнародних актів не знаходять адекватного відображення в національному законодавстві.

Потрібно зауважити, що значною перешкодою є брак кваліфікованих кадрів, здатних забезпечити якісну адаптацію міжнародних стандартів до національних умов. Це призводить до формального копіювання зарубіжних підходів без урахування специфіки української правової системи та економічних реалій.

З огляду на це, серйозною проблемою є відсутність системного підходу до моніторингу ефективності впровадження міжнародних стандартів. Без належної оцінки результатів імplementації неможливо своєчасно виявляти недоліки та корегувати підходи до адаптації зарубіжного досвіду.

Тому важливим фактором, що ускладнює впровадження міжнародних стандартів, є культурні та ментальні відмінності в розумінні ролі держави та громадського контролю в процесі публічних закупівель. Це вимагає не лише формального прийняття нових норм, але й зміни правової культури та свідомості учасників процесу [12, с. 201].

Розглядаючи роль м'якого права в процесах цифровізації системи публічних закупівель, слід підкреслити його особливе значення для впровадження інноваційних технологій. Міжнародні стандарти, зокрема рекомендації ОЕСР щодо цифрових урядів, формують концептуальну основу для модернізації електронних систем закупівель [13].

Потрібно зауважити, що м'яке право виступає важливим інструментом подолання технологічного розриву між країнами. Через обмін найкращими практиками та стандартами міжнародні організації сприяють прискореному впровадженню передових рішень у сфері електронних закупівель.

З огляду на це, особливого значення набувають стандарти інтероперабельності, які забезпечують сумісність різних електронних систем закупівель. Це особливо актуально для України в контексті інтеграції з європейськими системами та участі в міжнародних закупівельних процедурах.

Можна доповнити, що м'яке право відіграє ключову роль у формуванні етичних стандартів використання штучного інтелекту та аналітики великих даних у публічних закупівлях. Міжнародні рекомендації допомагають збалансувати ефективність автоматизованих рішень з вимогами прозорості та справедливості.

Аналізуючи перспективи розвитку системи м'якого права в контексті євроінтеграційних прагнень України, необхідно відзначити зростаючу роль європейських стандартів у формуванні на-

ціональної політики публічних закупівель. Процес адаптації до *acquis communautaire* вимагає не лише формального приведення законодавства у відповідність, але й глибокої трансформації правової культури.

Потрібно зауважити, що особливого значення набуває гармонізація українських стандартів з європейськими принципами зелених та соціально відповідальних закупівель. Це відкриває нові можливості для впровадження критеріїв сталого розвитку та соціальної відповідальності в національну систему публічних закупівель [14].

Враховуючи це, важливим напрямом є розвиток транскордонного співробітництва у сфері публічних закупівель. Участь українських організацій у європейських закупівельних процедурах вимагає адаптації до європейських стандартів та практик, що стимулює подальший розвиток національного м'якого права.

Розглядаючи специфіку функціонування м'якого права в умовах воєнного стану, необхідно підкреслити його особливу роль у забезпеченні гнучкості та адаптивності системи публічних закупівель. Міжнародні рекомендації щодо проведення закупівель в умовах надзвичайних ситуацій дозволяють балансувати вимоги оперативності з принципами прозорості та підзвітності.

Потрібно зауважити, що в умовах воєнного стану особливого значення набувають стандарти міжнародної гуманітарної допомоги та координації донорських програм. М'яке право у цій сфері забезпечує узгодження зусиль різних міжнародних організацій та ефективний розподіл ресурсів.

Тому важливим є розробка спеціалізованих стандартів для постконфліктного відновлення, які враховують специфіку відбудови інфраструктури та соціальних послуг. Ці стандарти мають забезпечити максимальну прозорість використання коштів міжнародної допомоги та ефективність відновлювальних програм.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що м'яке право відіграє важливу та багатоаспектну роль у формуванні та функціонуванні адміністративно-правових механізмів публічних закупівель в Україні. Воно виступає як інструмент гармонізації національних стандартів з міжнародними вимогами, забезпечуючи поступову адаптацію правової системи до європейських норм без кардинального перегляду законодавчої бази.

Порівняльний аналіз міжнародного та національного м'якого права виявив комплементарний характер їх взаємодії, де міжнародні стандарти формують концептуальну основу, а національні документи забезпечують практичну імplementацію з урахуванням специфіки правової системи та економічних умов України.

Дослідження підтвердило, що основними проблемами ефективного використання потенціалу м'якого права є недостатня узгодженість між різними рівнями правового регулювання, брак кваліфікованих кадрів та відсутність системного підходу до моніторингу результатів впровадження міжнародних стандартів.

Особливого значення м'яке право набуває в контексті цифровізації публічних закупівель, де воно сприяє впровадженню інноваційних технологій, забезпеченню інтероперабельності систем та формуванню етичних стандартів використання штучного інтелекту.

В умовах воєнного стану та перспектив постконфліктного відновлення м'яке право демонструє свою особливу цінність як інструмент забезпечення гнучкості та адаптивності системи публічних закупівель, дозволяючи ефективно реагувати на надзвичайні обставини без компрометації основних принципів прозорості та підзвітності.

Євроінтеграційні процеси відкривають нові перспективи для розвитку українського м'якого права у сфері публічних закупівель, зокрема через впровадження принципів зелених та соціально відповідальних закупівель, розвиток транскордонного співробітництва та систем взаємного визнання кваліфікацій.

Подальші дослідження мають зосередитися на розробці конкретних механізмів імплементації міжнародних стандартів м'якого права в українську правову систему, а також на створенні ефективних інструментів моніторингу та оцінки результативності таких механізмів в умовах динамічних соціально-економічних змін.

Література

1. Малолітнева В.К. Господарсько-правовий інститут публічних закупівель: монографія. Київ: ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України», 2020. 412 с. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/69/Malolitneva_mono_2020.pdf
2. Швидка Т. І., Халецька К. К. Шлях Європейського Союзу в регулюванні публічних закупівель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 157–160. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338293>
3. Олефір А.О. Проблеми публічних закупівель кризь призму європейського досвіду. Теорія і практика правознавства. 2017. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_7
4. Радишевська О. Р. Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики : дисертація д-ра юрид. наук. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2021. 555 с.
5. Енциклопедія міжнародного права : У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Академперіодика, 2014. 920 с.
6. Модельний закон ЮНСІТРАЛ про державні закупівлі 2011 року. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/procurement/modellaw/public_procurement

7. Recommendation of the Council on Public Procurement. Legal Instruments. 2015. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0411>

8. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини. Нью-Йорк: Організація Об'єднаних Націй, 2011. URL: https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf

9. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 9, ст.89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/922-19>

10. Про затвердження професійного стандарту «Фахівець з публічних закупівель»: затв. наказом Міністерства економіки України від 14.09.2023 № 13580. URL: <https://me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4f80c65b-a263-4b25-827f-7c4a8b6c97c6&isSpecial=true&showMenuTree=true>

11. Розвиток потенціалу українських фахівців у сфері закупівель. Міжнародна діяльність. 2024. URL: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=49303&uk>

12. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права. Київ: Логос, 2014. 456 с. URL: <https://jurkna.ua/contents/evropeyskiy-administrativniy-prostir-i-princip-verkhovenstva-prava.pdf>

13. Рекомендація ОЕСР щодо стратегій цифрового урядування. Париж : Видавництво ОЕСР, 2020. URL: <https://www.oecd.org/governance/digital-government/>

14. Зелені публічні закупівлі: керівні принципи Європейської комісії. Брюссель: Видавниче бюро Європейського Союзу, 2016. URL: https://ec.europa.eu/environment/gpp/index_en.htm

Анотація

Левандовський Ч. Ч. Роль міжнародного «м'якого права» (soft law) в адміністративно-правових механізмах публічних закупівель в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена комплексному дослідженню ролі міжнародного м'якого права у формуванні та функціонуванні адміністративно-правових механізмів публічних закупівель в Україні. Автор аналізує особливості взаємодії між міжнародно-правовими стандартами та національними нормативними актами у контексті гармонізації української системи публічних закупівель з європейськими вимогами та міжнародними найкращими практиками.

Дослідження розкриває концептуальні основи м'якого права (soft law) як сукупності правових актів, які, не маючи обов'язкової юридичної сили, здійснюють значний вплив на формування правових норм та практику їх застосування. Особлива увага приділяється функціональності м'якого права в публічних закупівлях через три основні напрями: методологічний, регулятивний та інтеграційний.

У статті проведено ґрунтовний аналіз міжнародних джерел м'якого права, включаючи типовий закон ЮНСІТРАЛ, принципи ОЕСР щодо забезпечення цілісності в публічних закупівлях, а також принципи ООН з бізнесу та прав людини. Досліджено національну систему м'якого права, що формується через діяльність спеціалізованих державних органів, методичні рекомендації Міністерства економіки України, роз'яснення фахових асоціацій тощо.

Порівняльний аналіз міжнародних та національних інструментів м'якого права виявив їх комплементарний характер взаємодії, де міжнародні стандарти формують концептуальну основу з більшою системністю та універ-

сальністю, тоді як національні акти характеризуються конкретністю та практичною спрямованістю з урахуванням специфіки національної правової системи.

Окремо розглянуто проблеми впровадження міжнародних стандартів м'якого права в українську систему, включаючи недостатню узгодженість між різними рівнями правового регулювання, брак кваліфікованих кадрів та відсутність системного підходу до моніторингу ефективності імплементації.

Значну увагу приділено ролі м'якого права в процесах цифровізації публічних закупівель, формуванні етичних стандартів використання штучного інтелекту та забезпеченні інтероперабельності електронних систем. Досліджено специфіку функціонування м'якого права в умовах воєнного стану, де воно демонструє особливу цінність як інструмент забезпечення гнучкості та адаптивності системи.

Дослідження підтверджує багатоаспектну роль м'якого права як ефективного інструменту гармонізації національних стандартів з міжнародними вимогами, що забезпечує поступову адаптацію правової системи без кардинального перегляду законодавчої бази.

Ключові слова: м'яке право, публічні закупівлі, адміністративно-правові механізми, міжнародне право, національне право, євроінтеграція, гармонізація законодавства, цифровізація, електронні закупівлі, воєнний стан, європейські стандарти, правове регулювання.

Summary

Levandovskiyi Ch. Ch. The Role of International Soft Law in the Administrative and Legal Mechanisms of Public Procurement in Ukraine. – Article.

The article is devoted to a comprehensive study of the role of international soft law in the formation and functioning of administrative and legal mechanisms of public procurement in Ukraine. The author analyzes the peculiarities of the interaction between international legal standards and national normative acts in the context of harmonizing the Ukrainian public procurement system with European requirements and international best practices.

The study reveals the conceptual foundations of soft law as a set of legal instruments which, although lacking binding legal force, exert a significant influence on the formation of legal norms and the practice of

their application. Special attention is given to the functionality of soft law in public procurement through three main directions: methodological, regulatory, and integrative.

The article presents a thorough analysis of international sources of soft law, including the UNCITRAL, OECD Principles for Enhancing Integrity in Public Procurement, as well as the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. The national system of soft law is examined, which is being shaped through the activities of specialized state bodies, methodological recommendations of the Ministry of Economy of Ukraine, clarifications by professional associations, and others.

A comparative analysis of international and national soft law instruments has revealed their complementary nature of interaction, where international standards provide a conceptual framework with greater systematization and universality, while national acts are characterized by specificity and practical orientation, taking into account the peculiarities of the national legal system.

Separate attention is paid to the challenges of implementing international soft law standards into the Ukrainian system, including the insufficient coordination between different levels of legal regulation, the lack of qualified personnel, and the absence of a systematic approach to monitoring the effectiveness of implementation.

Significant emphasis is placed on the role of soft law in the processes of digitalization of public procurement, the formation of ethical standards for the use of artificial intelligence, and ensuring the interoperability of electronic systems. The article explores the specifics of soft law functioning under martial law conditions, where it demonstrates particular value as a tool for ensuring flexibility and adaptability of the system.

The study confirms the multifaceted role of soft law as an effective instrument for harmonizing national standards with international requirements, enabling the gradual adaptation of the legal system without a radical revision of the legislative framework.

Key words: soft law, public procurement, administrative-legal mechanisms, international law, national law, European integration, legislative harmonization, digitalization, electronic procurement, martial law, European standards, legal regulation.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.92
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.15>

М. М. Сливка
orcid.org/0000-0003-2679-1632
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРИМИРЕННЯ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ВІДМОВА СУДУ У ЗАТВЕРДЖЕННІ УМОВ ПРИМИРЕННЯ

Постановка проблеми. У адміністративному судочинстві України примирення сторін є ефективним інструментом врегулювання спорів, що дозволяє уникнути тривалого розгляду справи. Однак суди часто відмовляють у затвердженні умов примирення, посилаючись на статтю 190 КАС України. Проблема полягає в тому, що сторони не завжди дотримуються формальних вимог (наприклад, відсутність чіткої згоди чи підпису), умови примирення можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єктів владних повноважень, а також створювати загрозу правам та інтересам третіх осіб, зокрема в сферах техногенної та пожежної безпеки. Це призводить до продовження судового розгляду, нівелюючи переваги примирення, і вимагає глибокого аналізу судової практики для розуміння причин відмов та запобігання зловживанням.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз судової практики адміністративних судів України щодо відмови у затвердженні умов примирення сторін, з метою виділення ключових випадків, причин та правових підстав таких відмов на основі статті 190 КАС України та спеціального законодавства. Дослідження спрямоване на систематизацію проблемних аспектів (формальні порушення, суперечність закону, порушення інтересів третіх осіб) для надання рекомендацій сторонам щодо ефективного використання механізму примирення та забезпечення захисту публічних інтересів.

Стан опрацювання проблематики. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві України є об'єктом активних наукових розвідок численних вітчизняних дослідників, які аналізують його теоретичні засади, процесуальні особливості, зарубіжний досвід та перспективи вдосконалення в контексті євроінтеграції. Цей інститут розглядається як ефективний механізм альтернативного врегулювання публічно-правових спорів, що базується на взаємних поступках сторін, сприяє економії ресурсів суду та учасників процесу, а також забезпечує швидке та добровільне вирішення конфліктів без порушення закону чи інтересів третіх осіб. Зокрема, значний внесок у вивчення теми зробили такі на-

уковці, як О. Д. Сидельников, І. Л. Желтобрюх, О. М. Балашов, Н. О. Васильченко, В. В. Гриценко, І. О. Корецький, Н. С. Кучерук, Н. А. Мазаракі, Р. Ф. Мустафін, А. С. Новосад, А. Г. Пишна, М. Я. Поліщук та ін.

Виклад основного матеріалу. Основна норма права, яка регулює коло випадків, коли суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні умов примирення, передбачена частиною 6 статті 190 Кодексу адміністративного судочинства, де зазначено: «Суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні умов примирення і продовжує судовий розгляд, якщо:

- 1) умови примирення суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб або є невиконуваними; або
- 2) одну зі сторін примирення представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє» [1].

Далі пропонуємо проаналізувати конкретні випадки, коли суди відмовляють у затвердженні умов примирення, які були визначені сторонами спору.

1. Відсутність письмової згоди однієї зі сторін або невідповідність заяви вимогам КАС України.

У деяких справах суди відмовляють у затвердженні примирення через формальні порушення процедури. Наприклад, в ухвалі Житомирського окружного адміністративного суду від 16 січня 2025 року (справа № 240/21555/24) за позовом військовослужбовця до військової частини про визнання протиправною відмову у звільненні та зобов'язання вчинити дії, суд відмовив у затвердженні умов примирення. Причина: відповідач не надав письмової згоди з умовами примирення, як того вимагає стаття 190 КАС України. Представник позивача подав заяву з посиланням на витяг з наказу про звільнення, але суд не визнав це згодою відповідача. Заява про примирення повинна бути у формі єдиного документа, підписаного обома сторонами, або окремих документів з чіткою згодою. Відсутність такої згоди робить заяву недійсною, що призводить до відмови та продовження розгляду справи.

У даній ухвалі суд зазначив наступне: «Проте, в межах даної справи відповідачем не надано пись-

мової згоди з умовами примирення. Суд не може вважати витяг з наказу Командувача ІНФОРМАЦІЯ_2 №170-РС від 11.11.2024 року згодою з умовами примирення.

Таким чином, заява про примирення сторін не відповідає вимогам статті 190 КАС України.

За наведених обставин судом не можуть бути затверджені умови примирення сторін у справі» [2].

2. Суперечність умов примирення закону або невиконуваність через відсутність компетенції суб'єкта владних повноважень.

Суди часто відмовляють, якщо умови примирення виходять за межі повноважень суб'єкта владних повноважень або суперечать нормам закону. Яскравий приклад – ухвала Житомирського окружного адміністративного суду від 23 травня 2023 року (справа № 240/11342/22) за позовом колишнього секретаря міської ради до міського голови та міської ради про визнання протиправними рішення та розпорядження про звільнення, поновлення на посаді та стягнення зарплати. Сторони запропонували умови, за якими відповідач визнавав позов і скасовував свої акти (рішення сесії ради та розпорядження голови). Суд відмовив, оскільки міський голова не має повноважень скасовувати розпорядження як акти індивідуальної дії, а рішення ради є нормативними актами, оскарження яких регулюється спеціальними нормами (статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та статті 264 КАС України). Такі умови визнані суперечливими закону та невиконуваними, що відповідає пункту 1 частини 6 статті 190 КАС України.

У наведеній ухвалі суд дійшов наступного висновку: «Суд, вважає, що умови примирення сторін, що запропоновані позивачем і відповідачем, суперечать закону, є невиконуваними, так як серед повноважень міського голови закон не передбачає можливості скасовувати свої розпорядження, що є актами індивідуальної дії.

За наведених обставин судом не можуть бути затверджені умови примирення сторін у справі» [3].

3. Відсутність правових підстав для примирення в конкретній сфері регулювання.

У справах, пов'язаних з державним наглядом у сфері техногенної та пожежної безпеки, суди відмовляють, якщо примирення не передбачене спеціальним законодавством. В ухвалі Миколаївського окружного адміністративного суду від 20 червня 2022 року (справа № 400/7126/21) за позовом ГУ ДСНС в Одеській області до ТОВ «Мардарівське ХПП» про застосування заходів реагування (зупинення експлуатації), суд відмовив у затвердженні умов примирення. Причина: нормами Кодексу цивільного захисту України не передбачена можливість примирення в таких спорах. Крім того, позивач (суб'єкт владних повноважень) не

надав доказів повноважень першого заступника начальника ГУ ДСНС підписувати угоду. Це підкреслює, що примирення можливе лише в межах, не заборонених спеціальними законами, інакше воно суперечить пункту 1 частини 6 статті 190 КАС України.

З цього приводу в ухвалі суду зазначено таке: «Суд вважає, що необхідне відмовити у затвердженні умов примирення, оскільки нормами Кодексу цивільного захисту України не передбачена така можливість. Також позивач не надав суду докази, що підтверджують повноваження у першого заступника начальника ГУ ДСНС України в Одеській області підписувати такі умови примирення, як у суб'єкта владних повноважень» [4].

4. Порухення прав та інтересів третіх осіб через неусунені загрози.

Найпоширеніша причина відмови – порушення інтересів третіх осіб, зокрема загроза життю та здоров'ю людей. В ухвалі Рівненського окружного адміністративного суду від 09 грудня 2021 року (справа № 460/5420/21) за позовом ГУ ДСНС у Рівненській області до ТОВ «Морган Феніче» про застосування заходів реагування (зупинення роботи), суд відмовив у затвердженні примирення. Хоча відповідач усунув частину порушень пожежної безпеки, залишилися грубі недоліки (відсутність автоматичної пожежної сигналізації, протипожежних дверей), що створюють загрозу для працівників та відвідувачів. Суд наголосив, що умови примирення порушують охоронювані законом інтереси третіх осіб, що є підставою для відмови за пунктом 1 частини 6 статті 190 КАС України.

В ухвалі суд виснував наступне: «Суд, вважає, що умови примирення сторін, що запропоновані позивачем і відповідачем, порушують охоронювані законом інтереси третіх осіб – громадян України, працівників підприємства та відвідувачів приміщень, що належать відповідачу, оскільки приміщення перебуває у стані, що загрожує життю і здоров'ю людей, про що свідчить ряд неусунутих порушень, виявлених згідно акта №49 про результати планового заходу державного нагляду щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки.

За наведених обставин судом не можуть бути затверджені умови примирення сторін у справі» [5].

Аналогічно в ухвалі Житомирського окружного адміністративного суду від 13 травня 2021 року (справа № 240/5618/21) за позовом ГУ ДСНС у Рівненській області до ТОВ «ОІЛ ГАЗ» про зупинення роботи АЗС, суд відмовив через неусунені 23 порушення (відсутність систем оповіщення, страхування, автоматичної сигналізації тощо). Це загрожує життю та здоров'ю користувачів АЗС, порушуючи інтереси третіх осіб.

У наведеній ухвалі суд прийшов до таких висновків: «Суд, вважає, що умови примирення сторін, що запропоновані позивачем і відповідачем, порушують охоронювані законом інтереси третіх осіб – громадян України та інших осіб, які користуються послугами АЗС, що належить відповідачу, оскільки АЗС перебуває у стані, що загрожує життю і здоров'ю людей, про що свідчить ряд неусунутих порушень, виявлених згідно акта від 16 березня 2021 року №13 про результати планового заходу державного нагляду щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки.

За наведених обставин судом не можуть бути затверджені умови примирення сторін у справі» [6].

В ухвалі Рівненського окружного адміністративного суду від 15 вересня 2021 року (справа №460/5027/21) суд підкреслив наступне: «У силу норм глави 14 Кодексу цивільного захисту населення України звернення органу державного нагляду до адміністративного суду щодо застосування заходів реагування, зокрема, з підстав недотримання вимог пожежної безпеки, спрямоване на попередження створення загрози життю та/або здоров'ю людей, унеможливлення створення загрози безпеці населення.

Суд вважає, що затвердження умов примирення сторін на запропонованих умовах порушуватиме вимоги закону та фактично нівелюватиме мету застосування заходів реагування – попередження створення загрози безпеці населення.

Відповідно до ч.6 ст.190 Кодексу адміністративного судочинства України, суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні умов примирення і продовжує судовий розгляд, якщо:

1) умови примирення суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб або є невиконуваними; або

2) одну зі сторін примирення представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Враховуючи викладене, суд вважає, що добровільно прийнятті сторонами умови примирення сторін суперечать закону, а тому підстави для їх затвердження та закриття провадження у справі відсутні» [7].

В якості окремого прикладу зазначимо ухвалу, коли суд відмовив у закритті провадження на підставі заяви відповідача, але затвердив примирення, що є окремою і самостійною підставою для закриття провадження.

В ухвалі Запорізького окружного адміністративного суду від 08 грудня 2023 року (справа № 280/8775/23) за позовом прокуратури в інтересах держави до ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат» про зобов'язання привести захисну споруду в готовність, суд спочатку відмовив у за-

критті провадження на підставі п. 8 ч. 1 ст. 238 КАС України (відповідач не є суб'єктом владних повноважень), але затвердив умови примирення. Підстави: умови не суперечать закону, є виконуваними, не порушують інтересів третіх осіб, і сторони усунули порушення. Це ілюструє, що примирення можливе, якщо всі вимоги ст. 190 КАС України дотримані [8].

Висновки. Аналіз судової практики показує, що суди відмовляють у затвердженні умов примирення в адміністративному судочинстві переважно через: 1) формальні порушення (відсутність згоди); 2) суперечність закону або невиконуваність (відсутність компетенції); 3) відсутність правових підстав у спеціальних нормах (наприклад, у сфері цивільного захисту); 4) порушення інтересів третіх осіб (загроза життю та здоров'ю). Ці відмови ґрунтуються на частині 6 статті 190 КАС України та спрямовані на забезпечення законності, захисту публічних інтересів і запобігання ризикам.

Практика підкреслює важливість ретельної перевірки умов примирення, щоб уникнути зловживань і забезпечити реальне врегулювання спорів, а також недопущення порушення прав третіх осіб. Для сторін рекомендується заздалегідь перевірити відповідність умов нормам КАС України та спеціального законодавства, а також усувати всі порушення перед поданням заяви.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 22.09.2025).
2. Ухвала Житомирського окружного адміністративного суду від 16 січня 2025 року у справі № 240/21555/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124466575> (дата звернення: 22.09.2025).
3. Ухвала Житомирського окружного адміністративного суду від 23 травня 2023 року у справі № 240/11342/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111161435> (дата звернення: 22.09.2025).
4. Ухвала Миколаївського окружного адміністративного суду від 20 червня 2022 року у справі № 400/7126/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104833546> (дата звернення: 22.09.2025).
5. Ухвала Рівненського окружного адміністративного суду від 09 грудня 2021 року у справі № 460/5420/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101886562> (дата звернення: 22.09.2025).
6. Ухвала Житомирського окружного адміністративного суду від 13 травня 2021 року у справі № 240/5618/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96896565> (дата звернення: 22.09.2025).
7. Ухвала Рівненського окружного адміністративного суду від 15 вересня 2021 року у справі №460/5027/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/99653263> (дата звернення: 22.09.2025).

8. Ухвала Запорізького окружного адміністративного суду від 08 грудня 2023 року у справі № 280/8775/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115515934> (дата звернення: 22.09.2025).

Анотація

Сливка М. М. Примирення сторін в адміністративному судочинстві України: відмова суду у затвердженні умов примирення. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу механізму примирення сторін в адміністративному судочинстві України з акцентом на випадки відмови судів у затвердженні умов примирення. На основі вивчення ухвал адміністративних судів (зокрема, Житомирського, Запорізького, Миколаївського, Рівненського та інших) виділено ключові підстави відмови: формальні порушення процедури (відсутність згоди чи підпису), суперечність умов закону, відсутність правових підстав у спеціальних сферах (наприклад, пожежна безпека), порушення інтересів третіх осіб (загроза життю та здоров'ю). Для порівняння наведено випадок успішного затвердження примирення. Аналіз ґрунтується на статті 190 Кодексу адміністративного судочинства України та спеціальному законодавстві, підкреслюючи необхідність дотримання законності для ефективного врегулювання спорів.

Адміністративне судочинство в Україні передбачає можливість примирення сторін як ефективний спосіб врегулювання спорів без повного судового розгляду. Згідно зі статтею 190 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України), сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок, якщо умови примирення не суперечать закону, не порушують прав та інтересів третіх осіб і не виходять за межі компетенції суб'єкта владних повноважень. Суд затверджує умови примирення ухвалою, що одночасно закриває провадження у справі. Однак, якщо умови не відповідають вимогам закону, суд відмовляє у їх затвердженні та продовжує розгляд справи.

Аналіз судової практики, зокрема ухвал адміністративних судів, дозволяє виділити ключові випадки та причини відмови у затвердженні умов примирення. Нижче розглянуто конкретні приклади з ухвал судів, де така відмова мала місце, з акцентом на обставини та правові підстави. Це демонструє, як суди застосовують частину 6 статті 190 КАС України, відмовляючи у затвердженні, якщо умови суперечать закону, є невиконуваними, порушують інтереси інших осіб або не відповідають формальним вимогам. Додатково звернуто увагу на ухвалу Рівненського окружного адміністративного суду від 15 вересня 2021 року (справа №460/5027/21), яка ілюструє комбінацію формальних і змістовних підстав для відмови.

Ключові слова: адміністративне судочинство; примирення сторін; відмова суду; Кодекс адміністративного

судочинства України; судова практика; порушення пожежної безпеки; інтереси третіх осіб; суб'єкти владних повноважень.

Summary

Slyvka M. M. Reconciliation of parties in Administrative proceedings in Ukraine: court's refusal to approve the terms of reconciliation. – Article.

The article is dedicated to the analysis of the reconciliation mechanism in administrative proceedings in Ukraine, with an emphasis on cases where courts refuse to approve the terms of reconciliation. Based on the study of rulings from administrative courts (in particular, Zhytomyr, Zaporizhzhia, Mykolaiv, Rivne and others), key grounds for refusal are identified: formal procedural violations (absence of consent or signature), contradiction of terms to the law, lack of legal grounds in specialized areas (for example, fire safety), violation of the interests of third parties (threat to life and health). For comparison, a case of successful approval of reconciliation is provided. The analysis is based on Article 190 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine and specialized legislation, emphasizing the need to comply with legality for effective dispute resolution.

Administrative proceedings in Ukraine provide for the possibility of reconciliation of parties as an effective way to resolve disputes without a full trial. According to Article 190 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine (CAP of Ukraine), parties may fully or partially settle a dispute based on mutual concessions, provided that the terms of reconciliation do not contradict the law, do not violate the rights and interests of third parties, and do not exceed the competence of the public authority entity. The court approves the terms of reconciliation by a ruling, which simultaneously closes the proceedings in the case. However, if the terms do not meet the requirements of the law, the court refuses to approve them and continues the consideration of the case.

The analysis of judicial practice, including rulings of administrative courts, allows identifying key cases and reasons for refusing to approve the terms of reconciliation. Below, specific examples from court rulings where such refusal occurred are examined, with an emphasis on the circumstances and legal grounds. This demonstrates how courts apply Part 6 of Article 190 of the CAP of Ukraine, refusing approval if the terms contradict the law, are unenforceable, violate the interests of other persons, or do not meet formal requirements. Additionally, attention is drawn to the ruling of the Rivne District Administrative Court dated September 15, 2021 (case No. 460/5027/21), which illustrates a combination of formal and substantive grounds for refusal.

Key words: administrative proceedings; reconciliation of parties; court refusal; Code of Administrative Procedure of Ukraine; judicial practice; fire safety violations; interests of third parties; public authority entities.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.16>

М. С. Чемерис
orcid.org/0009-0002-4508-0350
кандидат юридичних наук,
докторант
Державного податкового університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ГРАНТІВ

На сучасному етапі міжнародна допомога є невід'ємною частиною глобальних і національних програм розвитку та водночас виступає інструментом зміцнення людського потенціалу й створення умов для ефективного розвитку в цілому. Для будь-якої країни надзвичайно важливим є розвиток її економічних транскордонних відносин, включаючи сферу фінансової допомоги, інвестицій тощо.

Для України, особливо в умовах повномасштабного вторгнення росії, необхідності майбутньої відбудови та дефіциту державного бюджету міжнародне грантове фінансування відіграє велику роль у вирішенні нагальних економічних і соціальних проблем. Міжнародне грантове фінансування може виступати у вигляді альтернативи бюджетному фінансуванню інноваційних проектів, які ризиковані чи не мають комерційного потенціалу [1, с. 1.31]. Ефективність та системність правового регулювання грантового фінансування на національному рівні залежить від відповідності вітчизняних нормативно-правових актів міжнародним стандартам у цій сфері. Аналіз міжнародно-правових засад регулювання грантових відносин у сфері публічних фінансів є необхідним для розуміння системних принципів та стандартів, які впливають на формування національних підходів до грантової політики та механізмів її реалізації. Тому дослідження міжнародно-правового регулювання грантового фінансування на універсальному та регіональному рівнях є актуальним як з теоретичної точки зору (в контексті аналізу понятійно-категоріального апарату даного інституту), так і з практичної.

Формування міжнародних стандартів грантового фінансування відбувалося поступово, під впливом практики провідних донорських країн та міжнародних фінансових інституцій. Як зазначає К. Філліпе (Keri Phillips), багаті країни почали давати гроші біднішим країнам у 19 столітті, а до 1920-х і 30-х років такі країни, як Німеччина, Франція та Британія, надавали регулярну допомогу своїм колоніям в Африці, Латинській Америці та Азії. Колоніальні держави використовували свої гроші для будівництва інфраструктури – портів, доріг, залізниць, – а багаті американські промисловці брали участь у допомозі розвитку через фонди Форда та Рокфеллера.

У 1960-х роках програми допомоги почали формуватися, набувати форм і ставати більш чітким зобов'язанням. Саме у цей період відбувається початок еволюції цільового показника 0,7 відсотка для країн, які виділяють 0,7 відсотка національного доходу на допомогу розвитку іншим країнам [2]. Наприкінці 1960-х років уявлення про мету допомоги почали змінюватися під впливом Роберта Макнамари, який став головою Світового банку в 1968 році. Він просував ідею використання програм, що фінансуються донорами, для задоволення основних потреб людей у сфері охорони здоров'я, освіти, водопостачання та санітарії [2].

Важливим і знаковим для розвитку надання міжнародної допомоги у формі грантів було заснування у 1961 році Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). У першій половині 2025 року адміністрація Д. Трампа припинила 83% проектів USAID [3].

У 1990-х роках допомога зосередилася на боротьбі з бідністю, зосереджуючись на соціальних аспектах. Водночас почав з'являтися вплив екологічних, а потім і кліматичних питань. Пізніше, секторальний діапазон надання міжнародної допомоги суттєво розширився, включаючи і такі далеко неекономічні напрямки як гендерна рівність, захист прав жінок тощо.

На сучасному етапі система міжнародного публічного фінансування через механізм грантів є складним правовим феноменом, що сформувався на перетині різних галузей права та рівнів правового регулювання.

У контексті міжнародного фінансового права гранти є особливою формою транскордонних фінансових відносин, що характеризується безповоротністю та цільовим призначенням коштів, а також, як зазначає Дж. Сакс (J. Sachs), виступають однією з діяльностей (активностей), що необхідні для сприяння міжнародному розвитку [4, с. 82]. Правова природа грантових відносин у міжнародному публічному праві залишається предметом наукових дискусій. Гранти займають проміжне положення між класичною міжнародною допомогою та інвестиційними потоками, створюючи специфічні правовідносини, що потребують окремого нормативного регулювання.

Грантові відносини у сфері публічних фінансів регулюються багаторівневою системою правових актів, що включає універсальні міжнародні договори, регіональні угоди, акти міжнародних організацій, м'які норми права (soft law) та прецедентне право міжнародних судових установ. Ця система характеризується високим ступенем фрагментації та спеціалізації, що відображає різноманіття цілей, суб'єктів та механізмів грантового фінансування.

Універсальні міжнародно-правові засади регулювання грантових відносин.

1) Принципи міжнародного права та грантові відносини. Фундаментальні принципи міжнародного права, закріплені в Статуті ООН [5] та інших основоположних актах міжнародного права, утворюють нормативну основу для регулювання грантових відносин у сфері публічних фінансів.

Принцип суверенної рівності держав (ст. 2 (1) Статуту ООН) має особливе значення для грантових відносин, оскільки встановлює презумпцію рівноправності держав у міжнародних фінансових відносинах, незалежно від їхнього економічного потенціалу. У сфері міжнародних фінансових відносин даний принцип отримав закріплення у Хартії економічних прав та обов'язків держав 1974 року. Згідно ст. 10 Хартії «всі держави юридично рівноправні та як рівноправні члени міжнародного співноти мають право повністю та ефективно брати участь у міжнародному процесі прийняття рішень для врегулювання світових економічних, фінансових та валютних проблем» [6]. О.Вайцеховська зазначає, що «принцип суверенної рівності держав в міжнародному фінансовому правопорядку означає рівну правосуб'єктність держав в міжнародних фінансових відносинах та суверенітет держави щодо національних фінансів та фінансової системи» [7, с. 41].

Принцип невтручання у внутрішні справи набуває особливого значення у контексті умовності (conditionality) грантового фінансування. Напруга між принципом невтручання та практикою встановлення умов для міжнародної допомоги становить один із центральних парадоксів сучасного міжнародного права. Ця проблема особливо гостро проявляється у відносинах між донорами та реципієнтами грантового фінансування, де економічна залежність може призводити до фактичного обмеження суверенітету держави-отримувача.

В умовах, коли міжнародна організація або держава, що дає грант, може сприяти отриманню гранту конкретною країною чи іншими суб'єктами, що мають приналежність до цієї країни, створюється небезпечна ситуація в контексті можливості втручання у внутрішні справи цієї країни в силу можливості впливу на неї фінансовим інструментом у шляхом фінансової допомоги, примі-

ром, у вигляді надання гранту. Тому, на сучасному етапі принцип невтручання у внутрішні справи шляхом фінансування має важливе значення для міжнародного фінансового правопорядку.

Щодо принципу незастосування сили чи погрози силою, то О.Вайцеховська його реалізацію у системі міжнародного фінансового правопорядку тлумачить наступним чином: «1) незастосування фінансової сили з метою завдання шкоди фінансовій системі певної країни (приміром, при голосуванні в МВФ за надання фінансової допомоги конкретній країні); 2) незастосування сили у вигляді кібератак на інформаційно-технологічні ресурси, що забезпечують функціонування національної фінансової системи, створюючи загрозу фінансовій безпеці держави та суверенітету держави загалом; 3) незастосування військової сили до держави через невиконання нею фінансових зобов'язань (на сучасному етапі майже не зустрічається)» [8, с. 208].

В контексті міжнародних грантів реалізація принципів невтручання у внутрішні справи держави та незастосування сили передбачає незастосування будь-яких дій з метою перешкоджання отримання міжнародної допомоги у формі грантів.

Принцип сумлінного виконання зобов'язань (pacta sunt servanda), закріплений у ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [9], є основоположним для забезпечення дієвості грантових угод. Цей принцип набуває особливого змісту в контексті грантових відносин, оскільки передбачає не лише виконання формальних зобов'язань, але й досягнення цілей, заради яких надається грантове фінансування.

2) *Міжнародно-правове регулювання міжнародної допомоги розвитку.* Основи міжнародно-правового регулювання міжнародної допомоги розвитку, значну частину якої становлять грантові програми, були закладені в рамках ООН у 1960-х роках. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 2626 (XXV) «Міжнародна стратегія розвитку для Другого десятиліття розвитку ООН» [10] вперше встановила цільовий показник для розвинених країн щодо надання офіційної допомоги розвитку (Official Development Assistance, ODA) у розмірі 0,7% валового національного доходу.

Декларація тисячоліття ООН 2000 року [11] та Цілі сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs), прийняті в 2015 році, створили нову парадигму міжнародної допомоги розвитку, в якій фінансова допомога розглядаються як один із ключових механізмів досягнення глобальних цілей розвитку. Цілі Сталого Розвитку представляють нову модель міжнародного співробітництва, в якій фінансування розвитку розглядається не як благодійність, а як інвестиція в глобальні суспільні блага.

Аддіс-Абебська програма дій з фінансування розвитку 2015 року [12] встановила комплекс-

ну рамку для мобілізації фінансових ресурсів та створення сприятливого середовища на всіх рівнях для сталого розвитку. Програма підкреслює важливість фінансування для найменш розвинених країн та визначає принципи ефективності допомоги, включаючи національну відповідальність, взаємоузгодженість, гармонізацію та взаємну підзвітність.

Паризька декларація щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги 2005 року встановила п'ять фундаментальних принципів ефективної допомоги розвитку, що мають пряме застосування до грантового фінансування: *ownership* (національна відповідальність), *alignment* (узгодженість), *harmonisation* (гармонізація), *managing for results* (управління заради результатів) та *mutual accountability* (взаємна підзвітність) [13].

Принцип *national ownership* передбачає, що країни-партнери здійснюють ефективне керівництво своїми політиками розвитку та стратегіями, а також координують дії з розвитку. У контексті грантових відносин це означає, що грантові програми повинні узгоджуватися з національними пріоритетами розвитку та реалізовуватися через національні системи. Принцип національної відповідальності в грантовому фінансуванні представляє фундаментальний зсув від моделі донор-реципієнт до моделі партнерства.

Принцип *alignment* вимагає, щоб донори базували всю свою підтримку на національних стратегіях розвитку, інституціях та процедурах країн-партнерів, «проводили спільну роботу, спрямовану на скорочення окремо проведених і дублюючих місій та діагностичних оглядів, а також сприяти проведенню спільних тренінгів для обміну отриманими досвідом і знаннями» (п.32 Декларації). Для грантового фінансування в рамках специфічних секторальних програм або інституційного розвитку для означає, що співпраця країн на основі взаємодоповнюваності дасть більшу ефективність за допомогою розподілу праці і дозволить більш рівномірно охопити грантовими програмами всі сфери, що потребують розвитку та грантової підтримки.

3) Правове регулювання діяльності міжнародних фінансових організацій у сфері надання грантів.

Статуту міжнародних фінансових організацій утворюють специфічну підсистему міжнародного права, що регулює грантові відносини. Статті угоди про Міжнародний банк реконструкції та розвитку [14] та Статут Міжнародної асоціації розвитку [15] встановлюють правові рамки для надання концесійного фінансування для цілей розвитку.

Особливе значення має Статут Міжнародної асоціації розвитку (МАР), яка є основним джерелом багатосторонніх грантів та концесійних позик для

найбідніших країн світу. Ст. I Статуту МАР визначає мету організації як сприяння економічному розвитку, підвищенню продуктивності та покращенню рівня життя в менш розвинених регіонах світу. Правові принципи діяльності МАР, включаючи принцип концесійності та орієнтацію на бідність, стали моделлю для інших міжнародних фінансових установ.

Регіонально-правові засади регулювання грантових відносин.

Європейська система регулювання грантових відносин. Угода про заснування Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) 1990 року встановила інноваційну модель багатосторонньої фінансової установи, що поєднує комерційне фінансування з грантовими програмами для підтримки переходу до ринкової економіки та демократії. Ст. 2 Угоди визначає мандат ЄБРР щодо сприяння «у здійсненні структурних і галузевих економічних реформ», що включає «...надання технічного сприяння в підготовці, фінансуванні та реалізації відповідних проектів...» [16].

Європейський Союз створив найбільш розвинену регіональну систему регулювання грантових відносин, яка охоплює як внутрішні механізми згуртованості, так і зовнішні програми допомоги розвитку. Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС) у Частині III «Політики та внутрішні дії Союзу» встановлює правові основи для різних видів фінансування [17]. Стаття 174 ДФЕС закріплює принцип економічної, соціальної та територіальної згуртованості, який, згідно статті 175, реалізується через систему структурних та інвестиційних фондів ЄС: Європейський соціальний фонд, Європейський сільськогосподарський фонд управління та гарантій, Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський інвестиційний банк та інші.

Стаття 209 ДФЕС встановлює правові основи політики розвитку ЄС, включаючи надання фінансової допомоги країнам, що розвиваються [17]. В положеннях Регламенту (ЄС) 2021/947 про створення інструменту сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва – Глобальна Європа консолідовано різні інструменти зовнішнього фінансування ЄС та встановлено єдині принципи надання фінансової допомоги для цілей розвитку [18].

Регламент (ЄС) № 1303/2013 про загальні положення щодо європейських структурних та інвестиційних фондів встановлює єдину систему принципів та правил для надання Європейськими та інвестиційними фондами (ЄСІ фонди) грантового фінансування в рамках політики згуртованості (ст. 1 Регламенту) [19]. Принципи партнерства (ст. 5 Регламенту), субсидіарності (ст. 4) та пропорційності (ст. 4) визначають архітектуру європейської системи грантового фінансування. Принцип

партнерства передбачає залучення регіональних та місцевих органів влади, а також організацій громадянського суспільства до планування та реалізації грантових програм. У статті 9 Регламент (ЄС) № 1303/2013 дається перелік тематичних цілей, на які фондам необхідно надавати підтримку, а у Розділі IV визначено спектр фінансових інструментів, які ЄСІ фонди можуть використовувати при наданні допомоги в рамках своїх програм.

Серед регламентів ЄС, які мають загальне предметне спрямування правового регулювання, тобто не присвячені конкретній вузькій сфері фінансування, в Регламенті (ЄС) № 1303/2013 поняття «гранти» не тільки згадуються як один з видів фінансової допомоги, але й врегульовані їх форми, правила запровадження, можливості їх поєднання з іншими фінансовими інструментами тощо. Так, згідно ст. 67 Регламенту (ЄС) № 1303/2013, гранти можуть мати будь-яку з форм: «відшкодування прийнятних витрат, що фактично виникли та які було сплачено, за необхідності, за допомогою внесків у натуральній формі та амортизації; стандартної шкали питомих витрат; єдині суми; фінансування за фіксованою ставкою, визначеної шляхом застосування процентного співвідношення до однієї чи більше означених категорій витрат; фінансування, що не пов'язане з витратами на відповідні операції, але залежить від виконання умов, пов'язаних із досягненням прогресу у виконанні або досягненням цілей програм згідно з делегованим актом, ухваленим відповідно до параграфу 5а» [19].

Система міжамериканського співробітництва. Організація американських держав (ОАД) створила регіональну систему співробітництва, що включає механізми грантового фінансування. Статут ОАД 1948 року у ст. 30 встановлює, що «держави-члени, натхненні принципами міжамериканської солідарності та співробітництва, зобов'язуються об'єднати зусилля для забезпечення міжнародної соціальної справедливості в їхні стосунки та інтегральний розвиток їхніх народів як умов, необхідних для миру і безпеки. Комплексний розвиток охоплює економічну, соціальну, освітню, культурну, наукову та технологічну сфери, за допомогою яких мають бути досягнуті цілі, які кожна країна ставить перед собою для її досягнення» [20]. Це положення стало основою для розвитку програм превентивної дипломатії та миробудування, що фінансуються через гранти.

Міжамериканський банк розвитку (МБР), заснований у 1959 році, відіграє ключову роль у наданні грантового фінансування в регіоні. Угода про заснування МБР у ст. I визначає такі функції Банку як «сприяти інвестиціям державного та приватного капіталу для цілей розвитку; використовувати свій власний капітал, кошти, зібрані нею

на фінансових ринках, та інші доступні ресурси для фінансування розвитку країн-членів, надаючи пріоритет тим позикам і гарантіям, які найбільш ефективно сприятимуть їхньому економічному зростанню; заохочувати приватні інвестиції в проекти, підприємства та види діяльності, що сприяють економічному розвитку, і доповнювати приватні інвестиції, коли приватний капітал недоступний на розумних умовах...» [21]. У свою чергу Багатосторонній інвестиційний фонд (МІФ), який створений у рамках МБР, спеціалізується на наданні грантів для мікрофінансування, розвитку приватного сектору та інновацій.

Азійсько-Тихоокеанські стандарти у сфері грантів. Азійський банк розвитку (АБР)¹ встановив регіональні стандарти грантового фінансування, адаптовані до специфіки азійського регіону. Його діяльності притаманні три основні напрями грантової політики: підтримка найменш розвинених країн, фінансування інноваційних проектів та технічна допомога.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) розробила власні механізми грантового фінансування через АСЕАН+3 та інші програми регіонального співробітництва. Важливість принципу «АСЕАН Way» у грантовому фінансуванні зумовлена консенсусним підходом та повагою до суверенітету країн².

Азійський фонд інфраструктурних інвестицій (АІФВ) хоча й зосереджується переважно на кредитуванні, також здійснює грантове фінансування через спеціальні фонди. Фонд застосовує інноваційні підходи до поєднання грантів та позик у великих інфраструктурних проектах³.

Латиноамериканські стандарти у сфері грантів. Міжамериканський банк розвитку (ІДБ) розробив комплексну систему грантового фінансування для країн Латинської Америки та Карибського басейну. Специфіка латиноамериканського підходу полягає у зосередженні на соціальній інклюзії та зменшенні нерівності⁴.

Банк розвитку Латинської Америки (САФ) створив інноваційні механізми грантового фінансування зеленої економіки. САФ поєднує гранти з іншими фінансовими інструментами для максимізації впливу.

Арабські та близькосхідні стандарти. Арабський фонд економічного та соціального розвитку (АФЕСД) встановив регіональні стандарти грантового фінансування для арабських країн. Ісламський банк розвитку (ІсДБ) через свої фонди здійс-

¹ Азійський банк розвитку <https://www.adb.org/>

² Асоціація держав Південно-Східної Азії. <https://asean.org/>

³ Азійський фонд інфраструктурних інвестицій <https://www.aiib.org/en/index.html>

⁴ Міжамериканський банк розвитку <https://www.iadb.org/en>

нює грантове фінансування відповідно до принципів ісламського фінансування [22].

Фонд для міжнародного розвитку ОПЕК (OFID) розробив стандарти грантового фінансування для країн, що розвиваються, з особливим акцентом на енергетичну бідність. Унікальність моделі OFID полягає у поєднанні енергетичних та розвиткових цілей [23].

Африканська модель регіонального співробітництва у сфері грантів. Африканський Союз (АС), що замінив Організацію африканської єдності у 2001 році, розвинув власну модель регіонального співробітництва з значним компонентом грантового фінансування. Установчий акт Африканського Союзу у ст. 3 визначає цілі АС, що включають «прискорення політичної та соціально-економічної інтеграції континенту...», «сприяння сталого розвитку в економічних, соціальних і культурних сферах, а також інтеграції африканських економік...» [24].

Новий партнерський план розвитку Африки (NEPAD), прийнятий у 2001 році, представив інноваційну модель африканського розвитку, що базується на принципах національної відповідальності та взаємного оцінювання. Як зазначає Т. Мбекі, NEPAD представляє парадигмальний зсув від моделі залежності до моделі африканського ренесансу [25]. Африканський фонд розвитку, створений у рамках Африканської групи банку розвитку, надає концесійне фінансування та гранти найменш розвиненим країнам континенту.

Порівняльний аналіз регіональних стандартів грантового фінансування свідчить як про спільні риси, так і про специфічні регіональні особливості. До спільних рис належить: 1) прозорість процедур відбору; 2) цільове використання коштів; 3) моніторинг та оцінка результатів; 4) участь бенефіціарів у плануванні.

До регіональних особливостей грантового фінансування на міжнародному рівні можна віднести наступні: 1) у європейській моделі основний акцент робиться на стандартизації та гармонізації; 2) азійській моделі притаманна гнучкість та адаптивність; 3) африканська модель ґрунтується на панафриканській солідарності; 4) латиноамериканській моделі притаманна соціальна інклюзія; 5) в арабській моделі враховуються релігійні та культурні фактори. Проте не зважаючи на регіональні особливості, слід зазначити, що ефективність кожного регіонального стандарту залежить від його адаптації до місцевих умов та традицій, при збереженні основних міжнародних принципів належного управління.

Висновки. Порівняльний аналіз регіональних стандартів грантового фінансування свідчить як про спільні риси, так і про специфічні регіональні особливості. До спільних рис належить: 1) прозо-

рість процедур відбору; 2) цільове використання коштів; 3) моніторинг та оцінка результатів; 4) участь бенефіціарів у плануванні.

До регіональних особливостей грантового фінансування на міжнародному рівні можна віднести наступні: 1) в європейській моделі основний акцент робиться на стандартизації та гармонізації; 2) азійській моделі притаманна гнучкість та адаптивність; 3) африканська модель ґрунтується на панафриканській солідарності; 4) латиноамериканській моделі притаманна соціальна інклюзія; 5) в арабській моделі враховуються релігійні та культурні фактори.

Аналіз міжнародно-правових механізмів фінансування грантів на міжнародному рівні свідчить про такі тенденції його розвитку на сучасному етапі: 1) *цифровізація* за допомогою blockchain-технологій трансформує механізми надання та управління грантами, дозволяє створювати прозорі та незмінні записи про грантові транзакції, що покращує підзвітність та зменшує корупційні ризики; 2) *штучний інтелект* використовуються для покращення таргетування та оцінювання впливу грантових програм; 3) пандемія COVID-19 спричинила фундаментальні зміни в грантовому фінансуванні, а саме призвела до спрощення процедур та розвитку механізмів *екстреного фінансування*; 4) з метою зменшення витрат на адміністрування у сфері міжнародної допомоги посилилась *локалізація*, тобто надання допомоги на місцевому рівні.

Незважаючи на швидкий розвиток у сфері фінансування міжнародних грантів, мають місце певні аспекти, що потребують удосконалення: 1) публічна прозорість залишається обмеженою, незважаючи на технологічні покращення; 2) застосування занадто жорстких правил для контролю використання коштів та забезпечення прозорих витрат; 3) необхідність гарантування недискримінації між усіма заявниками у максимально прозорій процедурі; 4) потреба знайти оптимальний баланс між необхідним контролем за використанням коштів та забезпеченням ефективного доступу до фінансування для інноваційних проектів; 5) необхідність швидкої адаптації регулятивних рамок до нових технологічних та соціальних викликів, включаючи цифрову трансформацію.

Література

1. Зінич Л., Зінич В. Правові аспекти грантового фінансування як інструменту реалізації державної політики у сфері інновацій. 2024. С.1.31-1.42. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/21039/1/2024.65.1.zinych.pdf> (дата звернення: 17.09.2025).
2. Keri Phillips Tuesday. The history of foreign aid. 17 December 2013. URL: <https://reliefweb.int/report/world/history-foreign-aid> (дата звернення: 15.09.2025).
3. Агентство США з міжнародного розвитку. URL: [tps://uk.wikipedia.org/wiki/Агентство США з міжнародного розвитку](https://uk.wikipedia.org/wiki/Агентство_США_з_міжнародного_розвитку). (дата звернення: 17.09.2025).

4. Sachs J. The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time. Penguin Press. 2005. (Book Summary and Book Review). By Dr. Kazi Abdur Rouf. С.67-84. URL: https://globaljournals.org/GJMBR_Volume14/8-Jeffrey-Sachs.pdf. (дата звернення: 11.09.2025).

5. Charter of the United Nations and the Statute of the International Court of Justice. United Nations. 26 June 1945. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>. (дата звернення: 17.09.2025).

6. Charter of the Economic Rights and Duties of States, composed of 31 Member States. General Assembly Resolution 3281 (XXIX). 12.12.1974 p. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/cerds/cerds_ph_e.pdf (дата звернення: 17.09.2025).

7. Вайцеховська О.Р. Особливості реалізації принципу суверенної рівності держав в сучасному міжнародному фінансовому праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 82. С. 40-46. URL: <http://www.apdrp.in.ua/v82/8.pdf>. (дата звернення: 17.09.2025).

8. Вайцеховська О.Р. Принципи невтручання у внутрішні справи держав та незастосування сили чи погрози силою в міжнародному фінансовому праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С.205-208. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/49.pdf. (дата звернення: 17.09.2025).

9. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations 1986 Done at Vienna on 21 March 1986. Not yet in force. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf (дата звернення: 23.09.2025).

10. International Development Strategy for the 2nd United Nations Development Decade. UNA(01)/R3. Adopted at the 1883rd plenary meeting, 24 Oct. 1970. A/RES/2626(XXV). UN. General Assembly (25th sess. : 1970). Resolutions adopted by the General Assembly during its 25th session, 15 September-17 December 1970. A/8028. 1971. P. 39-49. URL: <https://un-documents.net/a25r2626.htm> (дата звернення: 23.09.2025).

11. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй: Резолюція 55/2 Генеральної Асамблеї от 8 сентября 2000 года. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00044>. (дата звернення: 17.09.2025).

12. Addis Ababa Action Agenda of the 3rd International Conference on Financing for Development (Addis Ababa Action Agenda) : resolution / adopted by the General Assembly. UN. General Assembly (69th sess. : 2014-2015). URL: https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/08/AAAA_Outcome.pdf. (дата звернення: 17.09.2025).

13. Paris Declaration on Aid Effectiveness OECD (2005), OECD Publishing. 2.03.2005. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264098084-en> (дата звернення: 17.09.2025).

14. IBRD: Articles of Agreement. As amended effective June 27, 2012. URL: <https://www.worldbank.org/en/about/articles-of-agreement/ibrd-articles-of-agreement>. (дата звернення: 17.09.2025).

15. International development association: Articles of Agreement. Effective September 24, 1960. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/2a209939e876fdcd0d957036daebff6e-0410011960/original/IDA-Articles-of-Agreement-English.pdf>. (дата звернення: 17.09.2025).

16. Agreement establishing the European Bank for Reconstruction and Development – EBRD. 25.09.1990. URL: http://data.europa.eu/eli/agree_internation/1990/674/oj (дата звернення: 18.09.2025).

17. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського

Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text. (дата звернення: 17.09.2025).

18. Regulation (EU) 2021/947 of the European Parliament and of the Council of 9 June 2021 establishing the Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument – Global Europe, amending and repealing Decision No 466/2014/EU of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EU) 2017/1601 of the European Parliament and of the Council and Council Regulation (EC, Euratom) No 480/2009 (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/947/oj>. (дата звернення: 17.09.2025).

19. Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) No 1083/2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/1303/oj/eng>

20. Charter of the organization of American States. URL: <https://www.oas.org/dil/1948%20charter%20of%20the%20organization%20of%20american%20states.pdf>. (дата звернення: 17.09.2025).

21. Agreement Establishing the Inter-American Development Bank. 2025. URL: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/14/14-03/interamer-development-bank.html>. (дата звернення: 17.09.2025).

22. Islamic Development Bank. 29.09.2025. URL: <https://www.isdb.org/>. (дата звернення: 17.09.2025).

23. Фонд для міжнародного розвитку ОПЕК (OFID). Golocal Africa. 2023. URL: <https://ukraine-ghana-agro.golocal-ukraine.com/donor/fond-mizhnarodnogo-rozvytku-opек/>. (дата звернення: 17.09.2025).

24. Constitutive act of the African Union. Done at Lome, Togo, this 11th day of July, 2000. URL: https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf

25. Pal Ahluwalia. The Struggle for African Identity: Thabo Mbeki's African Renaissance. African and Asian Studies. 2002. № 1(4). С. 265-277. URL: https://www.academia.edu/118408213/The_Struggle_for_African_Identity_Thabo_Mbeki_s_African_Renaissance. (дата звернення: 17.09.2025).

Анотація

Чемерис М. С. Міжнародно-правові засади регулювання фінансування грантів. – Стаття.

Стаття присвячена правовому дослідженню міжнародно-правового регулювання фінансування грантів. Аналіз міжнародно-правових засад регулювання грантових відносин у сфері публічних фінансів є необхідним для розуміння системних принципів та стандартів, які впливають на формування національних підходів до грантової політики та механізмів її реалізації.

Висвітлено еволюцію міжнародних стандартів грантового фінансування, які формувались під впливом практики провідних донорських країн та міжнародних фінансових інституцій. На сучасному етапі система міжнародного публічного фінансування через механізм грантів є складним правовим феноменом, що сформу-

вався на перетині різних галузей права та рівнів правового регулювання.

Досліджено багаторівневу систему правових актів, що регулюють питання фінансування грантів. Проаналізовано принципи міжнародного права як нормативну основу для регулювання грантових відносин у сфері публічних фінансів та основоположні міжнародні конвенції, якими регулюється міжнародна допомога розвитку на міжнародному рівні. Висвітлено особливості правового регулювання діяльності міжнародних фінансових організацій у сфері надання грантів. Досліджено регіонально-правові засади регулювання грантових відносин. Порівняльний аналіз регіональних стандартів грантового фінансування свідчить як про спільні риси, так і про специфічні регіональні особливості. До спільних рис належить: прозорість процедур відбору, цільове використання коштів, моніторинг та оцінка результатів, участь бенефіціарів у плануванні.

На підставі аналізу міжнародно-правових механізмів фінансування грантів на міжнародному рівні виявлені наступні тенденції його розвитку: *цифровізація* за допомогою blockchain-технологій (дозволяє створювати прозорі та незмінні записи про грантові транзакції, що покращує підзвітність та зменшує корупційні ризики); *штучний інтелект* використовуються для покращення таргетування та оцінювання впливу грантових програм; спрощення процедур та розвитку механізмів *екстреного фінансування*; посилення *локалізації* з метою зменшення витрат на адміністрування.

Ключові слова: фінансування грантів, міжнародна допомога, міжнародні стандарти.

Summary

Chemerys M. S. International legal principles of grant financing regulation. – Article

The article is devoted to the legal study of international legal regulation of grant financing. Analysis of international legal principles of grant financing regulation in the sphere of public finance is necessary for

understanding the systemic principles and standards that influence the formation of national approaches to grant policy and mechanisms for its implementation.

The evolution of international standards of grant financing, which were formed under the influence of the practice of leading donor countries and international financial institutions, is highlighted. At the present stage, the system of international public financing through the grant mechanism is a complex legal phenomenon that has formed at the intersection of different branches of law and levels of legal regulation.

The multi-level system of legal acts regulating grant financing issues is studied. The principles of international law as a normative basis for regulating grant relations in the sphere of public finance and the fundamental international conventions that regulate international development assistance at the international level are analyzed. The features of the legal regulation of the activities of international financial organizations in the field of granting grants are highlighted. The regional legal principles of regulating grant relations are studied. A comparative analysis of regional standards of grant financing indicates both common features and specific regional features. Common features include: transparency of selection procedures, targeted use of funds, monitoring and evaluation of results, participation of beneficiaries in planning.

Based on the analysis of international legal mechanisms of grant financing at the international level, the following trends in its development have been identified: digitalization using blockchain technologies (allows to create transparent and immutable records of grant transactions, which improves accountability and reduces corruption risks); artificial intelligence is used to improve targeting and assessment of the impact of grant programs; simplification of procedures and development of emergency financing mechanisms; increased localization in order to reduce administrative costs.

Key words: grant financing, international aid, international standards.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.17>*І. П. Шумейко**orcid.org/0009-0001-5510-841X**доктор філософії за спеціальністю 081 Право,**докторант кафедри конституційного та адміністративного права**Запорізького національного університету,**старший викладач кафедри менеджменту та публічного адміністрування**Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного*

ПРОЦЕДУРА ВИКОНАННЯ АКТИВ ПРО ПРИТЯГНЕННЯ ДО ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Проведення комплексного дослідження правового регулювання фінансової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності в Україні було б неповним, якщо не приділити увагу виконанню акта про притягнення до фінансової відповідальності, яке є завершальною стадією провадження з притягнення до фінансової відповідальності (в разі прийняття рішення про притягнення до відповідальності). Саме за допомогою цієї стадії досягається вплив фінансової відповідальності на дотримання публічного порядку і законності. З іншого боку, обов'язковість виконання акта про фінансову відповідальність не відміняє необхідності забезпечення належної правової процедури з тим, щоб гарантувати дотримання законного інтересу особи не бути підданою безпідставним чи надмірним заходам примусу. Удосконалення порядку виконання актів про фінансову відповідальність має ґрунтуватися на комплексному науковому опрацюванні правового регулювання цієї стадії, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка виконання актів про застосування заходів фінансової відповідальності має наслідком те, що досліджувана проблематика знаходить відображення одразу в трьох самостійних напрямках наукових робіт: 1) виконання адміністративних актів; 2) погашення податкового боргу; 3) виконавче провадження. Кожен із цих напрямків має значну кількість наукових робіт. Після прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» вчені вже займалися дослідженням порядку виконання адміністративних актів. Зокрема, Т. Карабін наголошує на тому, що нове регулювання виконання адміністративних актів скероване на гарантування ролі адміністративних органів як відповідальних суб'єктів прийняття рішень; вчена констатує, що новації регулювання «озброюють» адміністративні органи належним інструментарієм для ефективного виконання ухвалених ними актів та впливають не тільки на сферу виконання актів, а й на інші види діяльності публічної адміністрації, зокрема їх контрольну діяльність [1, с. 81].

В той же час, А. Комзюк, М. Комзюк та Є. Липій стверджують, що багато положень Закону України «Про адміністративну процедуру» щодо виконання адміністративних актів потребують уточнень, узгодження з іншими нормами або ж системного впорядкування [2, с. 43]. Проблематика, пов'язана з погашенням податкового боргу, теж була предметом правових досліджень. Зокрема, Є. Смичок зосереджує увагу на колізіях, що містяться у податковому законодавстві щодо визначення порядку стягнення з платників податків коштів у рахунок погашення податкового боргу [3, с. 88–92]. Я. Лихолат і Т. Мацелик, у результаті проведеного ними порівняльно-правового аналізу окремих аспектів правового регулювання стягнення податкової заборгованості в зарубіжних країнах, зазначають, що більшість фінансово-правових норм мають здебільшого аналогічний зміст щодо норм національного законодавства, що відображають сутність основних податкових інститутів. Однак, – зазначають вчені, – податкова політика іноземних країн спрямована не тільки на вдосконалення механізму стягнення податкового боргу, а також на забезпечення організації та реалізації заходів запобігання податковому боргу, особливості яких необхідно враховувати і на національному рівні [4, с. 178]. Проблеми інституту виконавчого провадження теж неодноразово були предметом наукових досліджень. Зокрема, К. Шкарупа зосереджує увагу на способах забезпечення законності при здійсненні виконавчого провадження [5, с. 177–184]. Виконавчому провадженню, як навчальній дисципліні, присвячено низку посібників, виданих за останні роки [6; 7]. Разом з тим, комплексного дослідження питань, пов'язаних із виконанням актів про притягнення до фінансової відповідальності, наразі немає.

Мета статті – охарактеризувати добровільне та примусове виконання актів у справах про фінансову відповідальність, визначити підстави їх примусового виконання та органи (осіб), що здійснюють таке виконання, з'ясувати коло заходів примусового виконання та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органу виконання,

охарактеризувати підстави і порядок повороту виконання у відносинах притягнення до фінансової відповідальності, запропонувати напрямки реформування порядку виконання актів у справах про фінансову відповідальність.

Виклад основного матеріалу. На початку звернімося до норми ч. 1 ст. 92 Закону України «Про адміністративну процедуру», яка встановлює правило про те, що адміністративний акт є обов'язковим до виконання з дня набрання ним чинності [8]. Одразу варто уточнити, що виконання актів про притягнення до фінансової відповідальності за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства – не регулюється наведеним вище Законом в силу приписів п. 2 ч. 2 ст. 1 цього ж Закону [8].

Виконання актів про притягнення до фінансової відповідальності може бути **добровільним і примусовим**. Добровільне виконання здійснюється особою, притягнутою до фінансової відповідальності, шляхом самостійної сплати до державного бюджету (чи до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування) повної суми, а в передбачених законом випадках – часткової суми застосованої до такої особи фінансової санкції. Прикладом заохочувальної норми, яка стимулює порушників добровільно виконувати акти про фінансову відповідальність, є норма ч. 5 ст. 265 КЗпП України, яка передбачає, що у разі сплати юридичною особою або фізичною особою – підприємцем, яка використовує найману працю, 50 відсотків розміру штрафу протягом 10 банківських днів з дня вручення постанови про накладення штрафу за порушення вимог законодавства про працю, передбаченого цією статтею, така постанова вважається виконаною [9]. Крім того, існує випадок, коли фінансова санкція, застосована у розмірі, що не досягає встановленої в законі межі, підлягає лише добровільному виконанню і не може виконуватися примусово: відповідно до абзацу третього п. 59.1 ст. 59 ПК України, податкова вимога не надсилається (не вручається), а заходи, спрямовані на погашення (стягнення) податкового боргу, не застосовуються, якщо загальна сума податкового боргу платника податків не перевищує ста вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [10], отже, якщо сума фінансової санкції за податкове правопорушення не перевищує 3060 грн. (наприклад це може бути штраф, передбачений абзацами першим – другим п. 117.1 ст. 117 ПК України), то така фінансова санкція, за відсутності іншого податкового боргу, не підлягає примусовому стягненню.

Разом з тим, більша частина норм про виконання актів у справах про фінансову відповідальність стосуються саме процедури примусового виконання, оскільки добровільне виконання акта порушником не вимагає якихось активних дій з боку суб'єктів владних повноважень.

Підстава примусового виконання актів про фінансову відповідальність є різною в залежності від сфери, в якій застосовується фінансова відповідальність. Примусове виконання може бути розпочато на підставі:

а) **адміністративного акта про притягнення до фінансової відповідальності, який має статус виконавчого документа** (наприклад, відповідно до п. 31 Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1995 року № 244, постанова про накладення штрафу є виконавчим документом і підлягає виконанню в установленому законом порядку з дня набрання нею законної сили) [11];

б) **виконавчого документа, виданого самим суб'єктом владних повноважень на підставі його ж акта про притягнення до фінансової відповідальності** (наприклад, згідно з ч. 8, 9 ст. 56 Закону України «Про захист економічної конкуренції», у разі якщо протягом строку, встановленого абзацом першим частини третьої цієї статті, рішення органу Антимонопольного комітету України не виконується, Голова Антимонопольного комітету України, голова територіального відділення Антимонопольного комітету України видає наказ про примусове виконання рішення органу Антимонопольного комітету України ... Наказ ... є виконавчим документом, який пред'являється до органів державної виконавчої служби для примусового виконання в порядку, визначеному законом) [12];

в) **виконавчого документа, виданого судом на підставі судового рішення, що набрало законної сили, про стягнення суми фінансової санкції** (наприклад, згідно з п. 22 Порядку розгляду справ про порушення вимог законодавства та застосування санкцій до суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії, затвердженого наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 28 грудня 2012 року № 256, у разі якщо суб'єкт діяльності не сплачує штраф протягом строку, передбаченого в пункті 20 цього Порядку, Держатомрегулювання України або її територіальний орган звертається до суду з позовною заявою про стягнення із суб'єкта діяльності суми штрафу) [13];

г) **судового рішення про надання дозволу на застосування заходу примусового виконання акта** (це є особливістю правовідносин з погашення податкового боргу, до якого в т.ч. може належати сума несплачених платником штрафних санкцій, застосованих контролюючим органом. Наприклад, норма п. 95.3 ст. 95 ПК України передбачає необхідність отримання такого дозволу, після чого контролюючий орган приймає рішення про погашення усієї суми податкового боргу) [10].

Наведені вище підстави початку примусового виконання можна також систематизувати *за критерієм органу (особи), що має повноваження здійснювати заходи примусового виконання*.

У випадках, перелічених вище в пунктах «а», «б» і «в», підставою початку примусового виконання є виконавчий документ, а тому суб'єкти, уповноважені на таке виконання, визначаються нормою ст. 1 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», згідно з якою, примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) покладається *на органи державної виконавчої служби* та у визначених Законом України «Про виконавче провадження» випадках – на приватних виконавців [14]. Разом з тим, п. 4 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» передбачає, що приватний виконавець не здійснює примусове виконання рішень, за якими стягувачами є держава, державні органи (*крім рішень Національного банку України*), органи військового управління [15]. Отже, якщо примусове виконання акта про фінансову відповідальність розпочинається за виконавчим документом, то таке виконання здійснюється *органами державної виконавчої служби*, за винятком виконавчих документів Національного банку України про накладення штрафів, які відповідно до ч. 4 ст. 12, ч. 17 ст. 48 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» можуть виконуватися також *приватними виконавцями* [16]. Від імені органів державної виконавчої служби заходи примусового виконання здійснюють *державні виконавці*, якими є керівники органів державної виконавчої служби, їхні заступники, головні державні виконавці, старші державні виконавці, державні виконавці органів державної виконавчої служби (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів») [14].

В свою чергу, у випадку, наведеному вище в пункті «г», суб'єктом, уповноваженим на виконання акта про застосування фінансової санкції, є контролюючий орган – орган Державної податкової служби України, від імені якого повноваженнями здійснювати заходи примусового виконання наділені *податкові керуючі*. Правовий статус податкового керуючого, окрім норми ст. 91 ПК України, визначається також Порядком призначення та звільнення податкового керуючого з визначенням його функцій та повноважень, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 25 травня 2017 року № 529 (далі – Порядок № 529) [17].

Давність виконання акта про притягнення до фінансової відповідальності – визначається строком пред'явлення виконавчого документа до виконання (який згідно з ч. 1, 2 ст. 12 Закону України

«Про виконавче провадження» становить в цьому випадку три місяці з дня набрання рішенням законної сили [15]), а в податкових правовідносинах – строком давності стягнення податкового боргу (який згідно з п. 102.4 ст. 102 ПК України становить 1095 календарних днів з дня виникнення податкового боргу [10]). Поновлення строку пред'явлення виконавчого документа про стягнення фінансової санкції, за наявності поважних причин пропуску такого строку, здійснюється: адміністративним судом – у разі, якщо стягнення фінансової санкції здійснюється за його виконавчим листом (в порядку ст. 376 КАС України); господарським судом – щодо виданого ним наказу у справі про стягнення пені за позовом органу Антимонопольного комітету України (в порядку ст. 329 ГПК України); місцевим загальним судом в порядку цивільного судочинства – у разі якщо виконавчий документ про стягнення фінансової санкції видано не судом (згідно з абзацом другим ч. 2 ст. 433 ЦПК України, заява про поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа, виданого іншими органами (посадовими особами), подається до суду за місцем виконання відповідно-го рішення [18]).

Заходи примусового виконання актів про притягнення до фінансової відповідальності залежать від процедури, за якою застосовується таке виконання – процедура виконавчого провадження чи процедура погашення податкового боргу. Спільною ознакою для всіх досліджуваних процедур є те, що заходи впливу, передбачені ст.ст. 93, 95, 96, 97 Закону України «Про адміністративну процедуру», не можуть бути застосовані в цих правовідносинах в силу прямої вказівки на це в ч. 1 ст. 93 цього Закону, де зазначено, що «виконання адміністративного акта, спрямованого на виконання будь-якої дії чи утримання від будь-яких дій, може бути забезпечено адміністративним органом шляхом застосування до особи заходів впливу, передбачених частиною другою цієї статті, *крім випадків, якщо виконання адміністративного акта здійснюється примусово в порядку, визначеному законодавством про виконавче провадження*» [8]. Адже, по-перше, адміністративний акт про притягнення до фінансової відповідальності передбачає стягнення грошових коштів і не є актом про зобов'язання вчинити певні дії чи утриматися від вчинення певних дій, а по-друге, якщо такий акт є виконавчим документом або на його підставі видається виконавчий документ, то він виконується за правилами виконавчого провадження.

Перелік заходів примусового виконання рішень у виконавчому провадженні визначено ст. 10 Закону України «Про виконавче провадження», відповідно до якої, заходами примусового виконання рішень є: 1) звернення стягнення на кошти, цінні

папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами; 2) звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника; (...) 4) заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, у тому числі коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем; 5) інші заходи примусового характеру, передбачені цим Законом [15]. Підстави і порядок застосування цих заходів досліджувалися в рамках наукових робіт вчених на тему виконавчого провадження, та не мають суттєвих особливостей в контексті саме фінансової відповідальності, тому не потребують детального дослідження в рамках роботи, присвяченої фінансовій відповідальності. Перелік заходів примусового погашення сум фінансових санкцій у податкових правовідносинах можна виокремити, досліджуючи повноваження податкових керуючих, наведені в розділі V Порядку № 529. До таких заходів можна, зокрема, віднести стягнення коштів з рахунків/електронних гаманців, вилучення готівкових коштів, продаж майна платника податків, яке перебуває у податковій заставі тощо [17].

Оскарження рішень, дій чи бездіяльності органу (особи), уповноваженого (уповноваженої) на здійснення заходів примусового виконання актів про притягнення до фінансової відповідальності, – можливе в адміністративному або в судовому порядку. Загальні правила **адміністративного оскарження** визначені розділом VI Закону України «Про адміністративну процедуру», проте в силу приписів п. 2 ч. 2 ст. 1 цього Закону [8], стосовно виконавчого провадження ці правила застосовуються лише тоді, коли йдеться про виконання **адміністративного акта**, а не, наприклад, судового рішення. Спеціальні правила адміністративного оскарження у виконавчому провадженні (незалежно від органу, який видав виконавчий документ) – встановлені ч. 3–5 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» [15]. У податкових правовідносинах адміністративне оскарження (в т.ч. щодо рішень, прийнятих в процедурі погашення податкового боргу) врегульовано нормою ст. 56 ПК України [10].

Судове оскарження рішень, дій чи бездіяльності, прийнятих (вчинених, допущеної) при примусовому виконанні актів про притягнення до фінансової відповідальності – здійснюється, як правило, в порядку адміністративного судочинства, за винятком розгляду скарг сторін виконавчого

провадження, яке здійснюється на підставі наказу господарського суду у справі про стягнення пені за позовом Антимонопольного комітету України (такі скарги розглядаються за правилами розділу VI ГПК України). Якщо стягнення фінансової санкції відбувається на підставі виконавчого листа адміністративного суду, то застосовується правило ч. 1 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» про те, що рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами *до суду, який видав виконавчий документ*, у порядку, передбаченому законом [15]. Порядок судового контролю за виконанням судових рішень адміністративних судів визначено ст. 381-2 КАС України, яка, в свою чергу, відсилає до положень ст.ст. 287, 382 – 382-3 і 383 КАС України. Водночас, аналіз норм ст.ст. 382 – 382-3 і 383 КАС України дозволяє дійти висновку про їх застосування лише у тих випадках, коли відповідачем є суб'єкт владних повноважень, тоді як у спорах про стягнення несплачених сум фінансових санкцій такий суб'єкт є не відповідачем, а позивачем. Отже, судовий контроль за виконанням судових рішень адміністративних судів про стягнення сум фінансових санкцій здійснюється лише за правилами ст. 287 КАС України, тобто шляхом ініціювання позовного провадження особою, яка вважає свої права порушеними. Ця ж норма застосовується «якщо законом не встановлено інший порядок судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності таких осіб» [19], тобто і в тому випадку, коли виконавче провадження здійснюється на підставі **адміністративного акта** про притягнення до фінансової відповідальності, а не на підставі судового рішення. В свою чергу, судове оскарження рішень, дій чи бездіяльності контролюючого органу в процедурі погашення податкового боргу – здійснюється за загальними правилами вирішення публічно-правових спорів, визначеними КАС України.

Зупинення виконання актів про притягнення до фінансової відповідальності здійснюється у випадках, передбачених ст. 34 Закону України «Про виконавче провадження» (у спосіб зупинення вчинення виконавчих дій) і ст. 38 цього Закону (у спосіб зупинення виконавчого провадження). Дослідивши формулювання підстави зупинення вчинення виконавчих дій, визначеної п. 2 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про виконавче провадження» (зупинення судом стягнення на підставі виконавчого документа) [15], слід дійти висновку, що належним видом забезпечення адміністративного позову в разі оскарження адміністративного акта про фінансову відповідальність, примусове виконання якого вже здійснюється або оскарження якого не

зупиняє його виконання, – є *зупинення стягнення* на підставі виконавчого документа (п. 5 ч. 1 ст. 151 КАС України), оскільки саме по собі *зупинення дії* індивідуального акта (п. 1 ч. 1 ст. 151 КАС України) не передбачене серед підстав, визначених статтями 34 і 38 Закону України «Про виконавче провадження». З метою недопущення випадків примусового виконання адміністративних актів, дію яких зупинено судом в порядку п. 1 ч. 1 ст. 151 КАС України, доцільно внести зміни до ст. 38 Закону України «Про виконавче провадження», передбачивши, що зупинення судом дії індивідуального акта, який є виконавчим документом або на підставі якого видано виконавчий документ, має бути підставою для зупинення виконавчого провадження.

Підстави і порядок здійснення *повороту виконання* у відносинах притягнення до фінансової відповідальності залежать від підстави, на якій здійснювалося примусове виконання. Якщо такою підставою був виконавчий документ, виданий на підставі судового рішення, то поворот виконання врегульований нормами процесуального права, передбаченими ст. 380 КАС України і ст. 333 ГПК України. Разом з тим, якщо підставою був виконавчий документ, виданий адміністративним органом, то слід звернути увагу на правовий висновок Великої Палати Верховного Суду, викладений в постанові від 8 серпня 2023 року у справі № 910/5880/21, в якій Велика Палата Верховного Суду звернула увагу на те, що на момент сплати позивачем адміністративно-господарського штрафу юридична підстава для такого платежу існувала – була чинною постанова про застосування штрафу та відкрите виконавче провадження. Тому не можна вважати, що позивач сплатив кошти *помилково*. Так само з огляду на обставини справи немає підстав вважати, що він сплатив штраф *надміру*, тобто у розмірі більшому, ніж визначений у зазначеній постанові. Надалі з огляду на набрання законної сили судовим рішенням адміністративного суду про визнання протиправною та скасування такої постанови *відповідна юридична підстава відпала*. Порядок № 787 застосовний до випадків помилково чи надміру зарахованих до бюджету. Оскільки сума адміністративно-господарського штрафу, яку вніс до бюджету позивач, *не є помилково чи надміру зарахованою*, Порядок № 787 на спірні правовідносини не поширюється. Велика Палата Верховного Суду вважає, що після визнання протиправною та скасування адміністративним судом постанови про застосування штрафу платник *згідно зі статтею 1212 ЦК України має право на позов про стягнення суми перерахованих ним коштів як таких, які утримуються у бюджеті без достатньої правової підстави* [20]. Отже, в разі скасування вже виконаного адміністративного

акта про притягнення до фінансової відповідальності (який виконувався безпосередньо як виконавчий документ або згідно з виданим на його підставі виконавчим документом), поворот виконання має здійснюватися шляхом пред'явлення позову про стягнення безпідставно набутих коштів на підставі ст. 1212 ЦК України в порядку господарського (якщо позивачем є юридична особа чи фізична особа – підприємець) або цивільного (якщо позивачем є фізична особа) судочинства.

Особливий порядок виконання актів про притягнення до фінансової відповідальності здійснюється в межах провадження у справі про *банкрутство (неплатоспроможність)* боржника, притягнутого до фінансової відповідальності. Зокрема, в ухвалі про відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) зазначається про введення мораторію на задоволення вимог кредиторів (ч. 8 ст. 39, п. 3 ч. 5 ст. 119 Кодексу України з процедур банкрутства) [21], на час якого виконання грошових зобов'язань, що виникли внаслідок притягнення боржника до фінансової відповідальності до введення такого мораторію – зупиняється. В свою чергу, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури означає те, що у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань, крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури (ч. 1 ст. 59 цього Кодексу) [21]. Отже, виконання актів у справах про фінансову відповідальність, прийнятих стосовно осіб, відносно яких у подальшому було відкрито провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) – здійснюється не за допомогою процедури виконавчого провадження чи процедури погашення податкового боргу, а виключно за правилами задоволення вимог кредиторів, заявлених і визнаних в межах процедури банкрутства (неплатоспроможності).

Висновки та рекомендації. Виконання актів у справах про фінансову відповідальність здійснюється добровільно або примусово. Перспективним напрямком реформування порядку виконання актів у справах про фінансову відповідальність є стимулювання добровільного виконання таких актів шляхом поширення досвіду застосування заохочувальних норм (про зменшення розміру штрафу при його добровільній сплаті) на всі сфери застосування фінансової відповідальності. Підставами примусового виконання акта про фінансову відповідальність є: 1) адміністративний акт, що має силу виконавчого документа; 2) виконавчий документ, виданий на підставі адміністративного акта; 3) виконавчий документ, виданий на підставі судового рішення; 4) судові рішення про надання дозволу на застосування заходу примусового виконання акта (у податкових правовідносинах). В перших трьох випадках виконання акта покладається на органи

державної виконавчої служби, а щодо актів Національного банку України – також і на приватних виконавців. У податкових правовідносинах виконання актів покладається на Державну податкову службу України в особі податкових керуючих.

Заходи примусового виконання цих актів визначаються інструментарієм виконавчого провадження та повноваженнями податкових керуючих. В разі, якщо щодо боржника розпочато процедуру банкрутства, подальше виконання акта здійснюється виключно за правилами процедури банкрутства. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності органу виконання здійснюється в адміністративному чи в судовому порядку; судові оскарження, як правило, здійснюються шляхом подання адміністративного позову.

Обґрунтовано необхідність внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» щодо необхідності зупинення виконавчого провадження в разі постановлення адміністративним судом ухвали про зупинення дії індивідуального акта, який виконується у виконавчому провадженні.

З'ясовано, що поворот виконання у відносинах притягнення до фінансової відповідальності здійснюється або на підставі норм процесуального права (у разі, якщо скасовано чи визнано нечинним виконане судове рішення про стягнення суми фінансових санкцій), або шляхом пред'явлення кондикційного позову (у разі, якщо скасовано виконаний адміністративний акт, який виконувався як виконавчий документ або згідно з виданим на його підставі виконавчим документом).

Література

1. Карабін Т. Виконання адміністративних актів: нові правила адміністративно-процедурного законодавства. *Право України*. 2024. № 11. С. 71-83. DOI: 10.33498/loou-2024-11-071. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_11-s4167.pdf.
2. Комзюк А.Т., Комзюк М.А., Липій Є.А. Виконання адміністративних актів: новації прийнятого Закону «Про адміністративну процедуру». *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2022. № 3. Том 33 (72). С. 38-44. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2022.4/06. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a74fbf1f-ba8d-44a3-834b-0d2761a3ad90/content>.
3. Смичок Є.М. Колізії податкового законодавства щодо визначення порядку стягнення з платників податків коштів у рахунок погашення податкового боргу. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2015. № 12. С. 88-92. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/12-14-15.pdf>.
4. Лихолат Я.А., Мацелик Т.О. Правові аспекти стягнення податкового боргу: аналіз національного та зарубіжного законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 174-178. DOI: 10.32850/sulj.2020.3.31. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/3/33.pdf>.
5. Шкарупа К.В. Способи забезпечення законності при здійсненні виконавчого провадження. *Вісник*

Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2016. Випуск № 1. С. 177-184. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2016/18.pdf.

6. Виконавче провадження: навч.-метод. посіб. для здобувачів денної та заочної форми навч. Нац. ун-ту «Одес. юрид. академія», галузь знань – 08 «Право», спец. – 081 «Право» [Електронне видання] / Н. Голубева, Н. Волкова, І. Іліопол, О. Полуніна, В. Пригуляк, І. Яніцька. Одеса: Фенікс, 2024. 118 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e812690d-9f0c-49e6-8c71-b80e7ebd144d/content>.

7. Виконавче провадження: навч. посіб. (у схемах і таблицях) (електронне видання) / Ю.М. Юркевич, О.Б. Верба-Сидор, Н.М. Грабар та ін.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О.Б. Верби-Сидор. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 600 с. URL: <https://surl.lu/ahwpie>.

8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#n753>.

9. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

10. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n1419>.

11. Про затвердження Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1995 року № 244. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-95-%D0%BF#n191>.

12. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#n338>.

13. Про затвердження Порядку розгляду справ про порушення вимог законодавства та застосування санкцій до суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 28 грудня 2012 року № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0170-13#n31>.

14. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.

15. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.

16. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14 грудня 2021 року № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#n1091>.

17. Про затвердження Порядку призначення та звільнення податкового керуючого з визначенням його функцій та повноважень: наказ Міністерства фінансів України від 25 травня 2017 року № 529. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0786-17#n16>.

18. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n9144>.

19. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 серпня 2023 року у справі № 910/5880/21 про стягнення 17 000,00 грн. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/113176434>.

21. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.

Анотація

Шумейко І. П. Процедура виконання актів про притягнення до фінансової відповідальності. – Стаття.

Стаття присвячена виконанню актів про притягнення до фінансової відповідальності в Україні. Визначено, що виконання актів у справах про фінансову відповідальність здійснюється добровільно або примусово. З'ясовано, що підставами примусового виконання акта про фінансову відповідальність є: 1) адміністративний акт, що має силу виконавчого документа; 2) виконавчий документ, виданий на підставі адміністративного акта; 3) виконавчий документ, виданий на підставі судового рішення; 4) судове рішення про надання дозволу на застосування заходу примусового виконання акта (у податкових правовідносинах). Встановлено, що заходи примусового виконання цих актів визначаються інструментарієм виконавчого провадження та повноваженнями податкових керуючих. Наголошено на тому, що в разі, якщо щодо боржника розпочато процедуру банкрутства, подальше виконання акта здійснюється виключно за правилами процедури банкрутства. Зазначено, що оскарження рішень, дій чи бездіяльності органу виконання здійснюється в адміністративному чи в судовому порядку; судове оскарження, як правило, здійснюється шляхом подання адміністративного позову. Обґрунтовано необхідність внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» щодо необхідності зупинення виконавчого провадження в разі постановлення адміністративним судом ухвали про зупинення дії індивідуального акта, який виконується у виконавчому провадженні. З'ясовано, що поворот виконання у відносинах притягнення до фінансової відповідальності здійснюється або на підставі норм процесуального права (у разі, якщо скасовано чи визнано нечинним виконане судове рішення про стягнення суми фінансових санкцій), або шляхом пред'явлення кондикційного позову (у разі, якщо скасовано виконаний адміністративний акт, який виконувався як виконавчий документ або згідно з виданим на його підставі виконавчим документом).

Ключові слова: адміністративний акт, банкрутство, виконавче провадження, виконавчий документ, поворот виконання, податковий борг, податковий керуючий, фінансова відповідальність.

Summary

Shumeiko I. P. Procedure for enforcing acts on financial responsibility. – Article.

The article is devoted to the enforcement of acts on financial responsibility in Ukraine. It is determined that the enforcement of acts in cases of financial responsibility is carried out voluntarily or compulsorily. It is established that the grounds for compulsory enforcement of an act on financial responsibility are: 1) an administrative act that has the force of an enforcement document; 2) an enforcement document issued on the basis of an administrative act; 3) an enforcement document issued on the basis of a court decision; 4) a court decision granting permission to apply a measure of compulsory enforcement of the act (in tax relations). It has been established that the measures of compulsory enforcement of these acts are determined by the instruments of enforcement proceedings and the powers of tax administrators. It is emphasised that if bankruptcy proceedings have been initiated against the debtor, further enforcement of the act is carried out exclusively in accordance with the rules of bankruptcy proceedings. It is noted that appeals against decisions, actions or inaction of the enforcement authority are carried out in administrative or judicial proceedings; judicial appeals are usually carried out by filing an administrative claim. The necessity of amending the Law of Ukraine 'On Enforcement Proceedings' regarding the need to suspend enforcement proceedings in the event of an administrative court ruling to suspend the effect of an individual act that is being enforced in enforcement proceedings has been substantiated. It has been established that the reversal of enforcement in relations of financial responsibility is carried out either on the basis of procedural law (if a court decision on the recovery of financial penalties has been cancelled or declared invalid), or by filing a condictio action (if an administrative act that was enforced as an enforcement document or in accordance with an enforcement document issued on its basis has been cancelled).

Key words: administrative act, bankruptcy, enforcement document, enforcement proceedings, financial responsibility, reversal of enforcement, tax administrator, tax debt.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.132

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.18>*П. В. Юрчишин**orcid.org/0009-0004-4327-5597**аспірант**Київського університету права Національної академії наук України*

КОНТРОЛЬНА ФУНКЦІЯ ПРОКУРОРА ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Забезпечення режиму законності у кримінальному провадженні – одне з центральних завдань правової держави. Принцип законності вимагає, щоб органи досудового розслідування, прокурори, суди та інші посадові особи діяли строго в межах повноважень і способом, передбаченим законом. В українському кримінальному процесі особлива роль у дотриманні цього принципу належить прокуророві, на якого покладено функцію нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування. Саме прокурор як процесуальний керівник розслідування уповноважений контролювати діяльність слідчих і дізнавачів, скасовувати незаконні рішення, вимагати усунення порушень та у разі потреби притягувати винних посадових осіб до відповідальності. Контрольна функція прокурора покликана слугувати запобіжником від порушень прав і свобод людини у ході кримінального переслідування, гарантією об'єктивності та законності зібрання доказів, а також інструментом виправлення помилок досудового слідства.

Однак реалізація принципу законності через прокурорський нагляд на практиці стикається з низкою проблем. По-перше, існує постійна напруга між обвинувачувальною функцією прокурора (підтримання обвинувачення) та його обов'язком бути об'єктивним та слідкувати за законністю: прокурор не повинен перетворюватися лише на сторону обвинувачення, ігноруючи порушення закону зі сторони органів слідства. По-друге, після реформи кримінальної юстиції 2012 року частину контрольних повноважень було передано слідчим суддям (судовий контроль), зокрема надання дозволів на обмеження прав людини (обшуки, арешти тощо) та розгляд скарг на дії органів слідства. Це вимагає чіткого розмежування компетенції прокурора і суду у сфері контролю за законністю. По-третє, унікальні виклики виникають у зв'язку з особливими правовими режимами (наприклад, воєнним станом), коли нормальні механізми судового контролю можуть бути обмежені, і на прокурорів тимчасово покладаються додаткові кон-

трольні функції, що потенційно створює ризики для неупередженості. Отже, проблема дослідження полягає у з'ясуванні сутності та меж контрольної функції прокурора в сучасному кримінальному провадженні України, оцінці її ефективності для забезпечення принципу законності, а також визначенні шляхів вирішення вказаних проблем та вдосконалення правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі прокуратури у забезпеченні законності в кримінальному процесі привертає увагу багатьох науковців. Загалом проблематика прокурорського нагляду за додержанням законів у досудовому розслідуванні та співвідношення його із судовим контролем неодноразово ставала предметом наукових дискусій pravo.unesco-socio.in.ua. Зокрема, у різний час дослідженням функцій та повноважень прокурора у кримінальному судочинстві займалися такі вчені, як Л.С. Жиліна, Л.М. Кирий, І.Ф. Літвінова, Г.П. Серeda, Р.Р. Трагнюк, А.Р. Туманянц та інші. У їхніх працях висвітлено історичний розвиток та сучасний стан функції прокурорського нагляду, розкрито гарантії прав учасників процесу, що забезпечуються прокурором, обґрунтовано важливість належного контролю з боку прокуратури. Разом з тим, окремі аспекти залишаються дискусійними – наприклад, визначення оптимальних меж втручання прокурора у діяльність слідчого, чи питання ефективності нагляду в умовах змагальності процесу. Як зазначається у сучасній літературі, сама сутність прокурорського нагляду та його місце в системі державно-правових інститутів і досі є предметом наукових дискусій. Особлива увага приділяється проблемі забезпечення прав людини через механізми прокурорського нагляду і судового контролю. Так, Д. Семененко дослідив співвідношення прокурорського нагляду, судового та відомчого контролю при застосуванні технічних засобів у кримінальному провадженні, наголосивши, що ці інструменти відіграють вирішальну роль для додержання конституційних прав осіб та підтримання режиму законності в державі. Р.Р. Трагнюк у своїй дисертації особливо зосере-

див увагу на нагляді прокурора за додержанням законів, що забезпечують права обвинуваченого, пропонуючи шляхи удосконалення цієї діяльності. Окремі аспекти реалізації принципу законності в кримінальному процесі (як дотримання прав людини під час обшуків, затримання тощо) досліджували С.М. Зеленський, О.С. Ткачук, Л.М. Лобойко та ін. У наукових публікаціях також порушується питання про оптимальний баланс між прокурорським наглядом і судовим контролем, враховуючи європейський досвід. Таким чином, існує значний масив досліджень, що створює міцне теоретичне підґрунтя для нашого дослідження, але водночас потребує узагальнення з акцентом саме на національному контексті України та сучасних викликах (зокрема, правова реформа, воєнний стан тощо).

Метою статті є комплексний аналіз контрольної функції прокурора як механізму реалізації принципу законності у кримінальному провадженні України. Для досягнення цієї мети передбачається: 1) розкрити зміст принципу законності в контексті кримінального процесу та визначити місце прокуратури в його забезпеченні; 2) дослідити нормативно-правове регулювання функцій та повноважень прокурора, пов'язаних з наглядом за додержанням законів під час досудового розслідування і судового розгляду; 3) проаналізувати практичні аспекти реалізації прокурором контрольної функції, навести приклади з вітчизняної практики та судової практики щодо реакції прокурора на порушення законності; 4) здійснити огляд окремих елементів зарубіжного досвіду (ЄС та інших держав) у питанні прокурорського нагляду/контролю в кримінальному процесі; 5) сформулювати висновки про роль контрольної функції прокурора для утвердження законності та можливі напрями вдосконалення цієї діяльності з урахуванням національних реалій і європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Засада (принцип) законності є однією з фундаментальних основ кримінального провадження України, закріплених у статті 9 Кримінального процесуального кодексу (КПК). Відповідно до ч.1 ст.9 КПК, слідчі, прокурори, слідчі судді, суд та інші посадові особи зобов'язані неухильно дотримуватися Конституції та законів України під час кримінального провадження. Це загальне правило охоплює всі стадії процесу – від початку досудового розслідування і до виконання вироку – і вимагає законності кожної процесуальної дії та рішення.

Особливо підкреслено обов'язок прокурора та слідчого діяти законно та об'єктивно. В ч.2 ст.9 КПК [4] передбачено, що прокурор, керівник органу досудового розслідування і слідчий зобов'язані всебічно, повно та неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявляючи як обставини, що викривають, так і ті, що виправдо-

вують підозрюваного, та забезпечити прийняття законних і обґрунтованих процесуальних рішень. Така норма фактично підкреслює двоєдину роль прокурора: з одного боку, він – сторона обвинувачення, яка прагне притягнути винного до відповідальності, а з іншого – наділений владними повноваженнями слідкувати, щоб це притягнення відбувалося у правомірний спосіб, без порушення прав людини і вимог закону. Отже, закон зобов'язує прокурора бути своєрідним «вартовим законності» в кримінальному процесі.

Принцип законності також проявляється через обов'язковість реагування на кожний злочин. Українська модель кримінальної юстиції історично базувалася на так званому принципі обов'язковості кримінального переслідування: кожна заява про кримінальне правопорушення повинна бути внесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) і за нею має бути розпочато слідство. Прокурор контролює дотримання цієї вимоги – його бездіяльність або слідчого щодо невнесення відомостей про злочин може бути оскаржена потерпілим до суду, який зобов'язує розпочати розслідування [5, с. 110]. Таким чином забезпечується реалізація принципу законності: жодне правопорушення не залишається поза полем зору правоохоронних органів, а кожне процесуальне рішення має законні підстави.

Більш детально повноваження прокурора визначені у КПК України [4] та Законі України «Про прокуратуру» [2]. Кримінальний процесуальний кодекс (ст.36) встановлює, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Формулювання «у формі процесуального керівництва» відображає сучасний підхід: прокурорський нагляд інтегровано в саму процедуру розслідування, де прокурор не просто зовнішній спостерігач, а активний учасник процесу з владними важелями впливу на його хід. Частина 2 статті 36 КПК перелічує конкретні повноваження прокурора як процесуального керівника. Серед найбільш важливих з них:

- ініціювання розслідування – прокурор має право розпочати досудове розслідування за наявності передбачених законом підстав;
- контроль за матеріалами справи – прокурор має повний доступ до всіх матеріалів та документів провадження;
- керування слідчими діями – прокурор дає вказівки слідчим, доручає проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих дій, у тому числі визначає строки їх виконання, а у разі необхідності – особисто бере участь чи проводить окремі слідчі дії в порядку, визначеному КПК;
- скасування незаконних рішень – прокурор уповноважений скасовувати незаконні та необ-

ґрунтовані постанови слідчого, наприклад, про закриття провадження чи відмову у визнанні особи потерпілим, якщо вони суперечать закону;

– усунення недоліків розслідування – прокурор може звернутися до керівника органу досудового розслідування з вимогою відсторонити слідчого від провадження та призначити іншого у разі неефективного чи упередженого розслідування;

– санкціонування і погодження – прокурор здійснює попередній контроль за законністю найбільш чутливих процесуальних дій: зобов'язаний погоджувати клопотання слідчого до слідчого судді про проведення обшуків, арештів, прослуховування тощо (або відмовити у погодженні, якщо вважає їх необґрунтованими). Без такого погодження слідчий суддя не розглядатиме клопотання по суті. Це є важливим «фільтром» проти необґрунтованого втручання в права людини;

– притягнення до відповідальності – прокурор уповноважений повідомляти особі про підозру, затверджувати обвинувальні акти та інші процесуальні документи, скеровувати справу до суду та підтримувати обвинувачення (що теж можна розглядати як складову загальної функції забезпечення законності, оскільки неякісне обвинувачення веде до судових помилок).

Таким чином, законодавство вибудувало цілісну систему повноважень, яка дозволяє прокурору контролювати законність на всіх етапах досудового провадження – від моменту отримання інформації про злочин і відкриття провадження до направлення обвинувального акта до суду. Ця контрольна функція є продовженням історичної ролі прокурора-«наглядача за законом», але в сучасному вигляді вона більш структурована та обмежена рамками процесу.

Варто зазначити, що до реформи 2012 року прокурори мали навіть ширші контрольні повноваження на досудовому слідстві: вони самостійно санкціонували ряд слідчих дій (обшуки, арешт майна, негласні заходи), тоді як нині ці питання вирішує слідчий суддя. Відповідно, відбулася трансформація моделі: судовий контроль став основним способом забезпечення законності у питаннях, пов'язаних з істотним обмеженням прав людини (цей підхід відповідає «загальносвітовому тренду» посилення ролі суду у досудовому провадженні). Прокурор же виконує роль процесуального керівника та наглядача за законністю переважно у внутрішніх аспектах слідства – правильністю кваліфікації, повнотою збирання доказів, дотриманням прав сторін, своєчасністю процесуальних рішень тощо [1, с. 78].

Практика діяльності органів прокуратури України свідчить, що контрольна функція прокурора є реальним, дієвим механізмом впливу на хід та результати досудового розслідування. Одним із

найпоширеніших проявів наглядової діяльності прокурора є перегляд ним процесуальних рішень слідчих та дізнавачів. Якщо слідчий виносить постанову, що суперечить закону (наприклад, необґрунтовано закриває кримінальне провадження або відмовляється визнавати особу потерпілою), прокурор як керівник розслідування скасовує таку постанову своїм рішенням [3, с. 240]. Так, у практиці часто трапляються випадки, коли прокурори вищого рівня скасовують постанови слідчих нижчого рівня про закриття справ, аби забезпечити доведення розслідування до суду у випадках, де наявні докази вини підозрюваних. Це попереджає уникнення винними відповідальності через можливість упередженість або недбалість слідчих та гарантує реалізацію принципу невідворотності покарання. У разі незгоди слідчого з рішенням прокурора, слідчий має виконати вказівки прокурора або може оскаржити їх керівництву (прокурору вищого рівня), але до моменту розгляду скарги – вимоги прокурора є обов'язковими до виконання. Така модель підпорядкування покликана забезпечити єдність та законність практики розслідування.

Принцип законності тісно пов'язаний із забезпеченням прав і свобод учасників процесу. Прокурор, здійснюючи нагляд, зобов'язаний реагувати на випадки порушень таких прав. Наприклад, якщо у ході слідчих дій було допущено поведіння, що принижує гідність особи, або порушено право на захист – прокурор зобов'язаний вжити заходів: від вимоги усунути порушення (звільнити незаконно затриману особу, надати доступ адвокату тощо) до притягнення винних посадових осіб до відповідальності (дисциплінарної або навіть кримінальної, у разі катувань чи інших серйозних порушень) [7, с. 12]. У практиці є приклади, коли завдяки реакції прокурора було відкрито кримінальні провадження щодо працівників поліції за фактом перевищення влади або жорстокого поведіння із затриманими. Це свідчить про реалізацію контрольної функції не лише всередині самого провадження, але й ширше – у контексті контролю законності діяльності правоохоронних органів. Водночас, слід визнати, що історично в Україні були проблеми з ефективністю прокурорського нагляду за дотриманням прав людини: Європейський суд з прав людини у низці рішень констатував неналежне розслідування фактів катування чи смертей у місцях несвободи, що частково було наслідком пасивності прокурорів. Внаслідок реформ прокуратури та підвищення стандартів слідства ця ситуація поступово змінюється – посилюється відповідальність прокурорів за невжиття заходів реагування.

Як згадано, прокурор відіграє роль «фільтра» перед зверненням до слідчого судді з клопотання-

ми про обмеження прав. На практиці це означає, що перед поданням до суду, скажімо, клопотання про обшук, слідчий зобов'язаний отримати письмове погодження прокурора. Прокурор перевіряє проект клопотання: чи достатньо доказів для втручання у приватне життя, чи дотримано процесуальні вимоги [6, с. 37]. Відмова прокурора погодити клопотання фактично зупиняє слідчу дію, змушуючи слідчого доопрацювати матеріали або взагалі відмовитися від необґрунтованого кроку. Такий прокурорський контроль сприяє тому, що до суду надходять вже перевірені, обґрунтовані клопотання, а отже, зменшується ризик незаконного обмеження прав громадян. Наприклад, у судовій практиці були випадки, коли підозрювані оскаржували в суді правомірність обшуків або негласних слідчих дій, і з'ясувалося, що відповідні клопотання не мали достатніх підстав. У таких ситуаціях постає питання: чому прокурор дав санкцію (погодження) на таку дію? Виявлення подібних помилок призводить до висновків щодо підвищення вимогливості до прокурорів при здійсненні контролю на цьому етапі.

У разі систематичних порушень або неефективності слідства прокурор має право вжити радикальніших заходів – наприклад, ініціювати відсторонення слідчого від ведення справи (через керівництво органу досудового розслідування) або звернутися до суду із клопотанням про зміну підслідності (передачу провадження до іншого органу). Практика знає приклади, коли у резонансних справах, де місцеві слідчі органи виявилися неспроможними об'єктивно розслідувати злочини (через вплив місцевих інтересів чи корупцію), прокурори добивалися передачі розслідування до іншого регіону чи до слідчих підрозділів вищого рівня. Це є проявом контрольної функції прокуратури в ширшому сенсі – як гаранта того, що розслідування взагалі відбудеться і буде ефективним. У підсумку, такі дії спрямовані на реалізацію принципу законності: закон вимагає всебічного та неупередженого розслідування, і прокурор забезпечує виконання цього імперативу, навіть якщо для цього треба замінити недобросовісного слідчого.

Хоча основний акцент контрольної функції припадає на стадію досудового розслідування, не можна забувати і про роль прокурора у судовому розгляді та нагляд за законністю виконання покарань. Під час розгляду справи в суді прокурор підтримує державне обвинувачення, але водночас зобов'язаний діяти законно і відмовитися від обвинувачення, якщо виявить його необґрунтованість. Відомі випадки, коли прокурори в суді змінювали обвинувачення на м'якше або навіть відмовлялися від обвинувачення в разі встановлення невинуватості підсудного – це теж прояв принципу законності, хоча й трапляється нечасто.

Після набрання вироком законної сили прокуратура здійснює нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах (наприклад, у місцях позбавлення волі) – ця функція прямо передбачена законом. Таким чином, прокурорська опіка над законністю не завершується із винесенням вироку, а продовжується на етапі відбування покарання, що є важливою гарантією прав засуджених.

Для повноти аналізу варто коротко зіставити український підхід до прокурорського нагляду з підходами в інших правових системах. У більшості країн Європейського Союзу прокуратура виконує схожі функції процесуального керівництва досудовим слідством, проте обсяг контрольних повноважень може відрізнятись. Наприклад, у державах романо-германської правової традиції (Франція, Італія, Німеччина) прокурор так само здійснює нагляд за поліцією на етапі розслідування, але багато рішень (про арешт, обшук, прослукування) приймаються або затверджуються суддею (суддею слідчим чи іншим судовим органом). Це аналогічно до української моделі після 2012 року, де запроваджено інститут слідчого судді – неупередженого арбітра для контролю за найбільш чутливими процесуальними діями. Отже, можна говорити про конвергенцію підходів: і в Україні, і в ЄС принцип законності забезпечується комбінацією прокурорського нагляду (як внутрішнього контролю) та судового контролю (як зовнішнього гаранта прав).

Водночас, деякі країни мають відмінності. У системах з англосаксонським правовим впливом (Велика Британія, США) прокурори не наділені настільки широкими наглядовими повноваженнями на етапі розслідування – функцію контролю за законністю виконують суди (через механізм ордерів, перегляду допустимості доказів тощо) та внутрішні служби нагляду в поліції. Принцип законності там проявляється більше через судовий контроль і змагальний процес, ніж через нагляд прокурора. Однак українська система ближча до континентальної європейської, де прокурор – активний «гравець» досудового розслідування.

Висновки. Контрольна функція прокурора є невід'ємним елементом механізму реалізації принципу законності у кримінальному провадженні України. Прокурор у кримінальному процесі виступає гарантом додержання правових норм на досудовому етапі та під час судового розгляду. Закон зобов'язує його діяти не лише як обвинувач, але й як посадова особа, відповідальна за законність та обґрунтованість кожного рішення у справі. Через повноваження процесуального керівництва розслідуванням прокурор має можливість активно втручатися у хід слідства з метою виправлення помилок і попередження порушень. Це прямий про-

яв принципу законності – влада діє строго на підставі закону і в його межах. З метою підвищення ефективності реалізації принципу законності через контрольну функцію прокурора доцільно: продовжити навчання і тренінги для прокурорів щодо стандартів прав людини і найкращих практик нагляду; удосконалити відомчі інструкції Генеральної прокуратури стосовно критеріїв оцінки роботи прокурорів як процесуальних керівників (щоб стимулювати не лише кількісні показники, а й якість законності розслідування); забезпечити тіснішу взаємодію між прокурорами та слідчими суддями (наприклад, обмін узагальненою інформацією про типові помилки при підготовці клопотань); розглянути можливість розширення електронних інструментів контролю (автоматизований аудит дотримання процесуальних строків і процедур); а також на законодавчому рівні посилити гарантії незалежності прокурора від зовнішнього тиску, щоб його наглядові рішення були мотивовані виключно вимогами закону. Окремо слід зазначити, що в умовах воєнного стану, коли деякі функції слідчого судді тимчасово можуть переходити до прокурора (як це передбачено ст.615 КПК), необхідно встановити чіткі критерії і мінімальні строки такого заміщення та забезпечити особливий нагляд за діями прокурора в цій ролі, аби знизити ризики порушення прав.

Література

1. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Повноваження прокурора на проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні: окремі проблеми. Науковий вісник ХДУ. Серія «Юридичні науки». 2023. № 1. С. 77–84.
2. Закон України «Про прокуратуру» (від 05.11.1991 № 1789-ХІІ, ред. 2014).
3. Зеленський С.М. Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України. Часопис Острозької академії. 2012. №2(6), С. 239-245
4. Кодекс України про кримінальне провадження (від 13.04.2012 № 4651-VI, ред. від 09.05.2025). Стаття 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Семененко Д. Прокурорський нагляд, судовий і відомчий контроль за застосуванням технічних засобів у кримінальному провадженні. Право.ua. 2020. №2. С. 108–114
6. Ткачук О.С. Судовий контроль за слідчими та ОРД. Вісник Верховного Суду України. 2008. №3. С. 35-38.
7. Трагнюк Р.Р. Прокурорський нагляд за додержанням законів, що забезпечують права обвинуваченого: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2014., 23 с.

Анотація

Юрчишин П. В. Контрольна функція прокурора як елемент реалізації принципу законності у кримінальному провадженні. – Стаття.

Принцип законності є одним із базових засад кримінального провадження, що вимагає від усіх суб'єктів процесу неухильного додержання вимог закону.

Контрольна функція прокурора відіграє ключову роль у забезпеченні реалізації цього принципу, оскільки саме прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення в суді. У статті проаналізовано теоретико-правові основи контрольної функції прокурора, її нормативне закріплення в законодавстві України, а також практичні аспекти реалізації цієї функції у національному кримінальному процесі. Розкрито історичну еволюцію прокурорського нагляду: від широких повноважень генерального нагляду радянського періоду до сучасної моделі, обмеженої сферою кримінального провадження відповідно до європейських стандартів. Особливу увагу приділено процесуальному керівництву досудовим розслідуванням як формі реалізації контрольної функції прокурора та засобу гарантування законності на досудовій стадії. Наведено приклади з практики органів прокуратури та судову практику, що ілюструють виконання прокурором контрольних повноважень: скасування незаконних рішень слідчих, реагування на порушення прав людини під час слідства, оскарження неправомірних дій чи бездіяльності слідчих в суді тощо. Показано, що належне виконання прокурором контрольної (наглядової) функції сприяє забезпеченню прав і свобод учасників кримінального провадження, недопущенню свавілля та помилок при розслідуванні, а відтак – утвердженню законності. Одночасно окреслено проблемні моменти та виклики, зокрема пов'язані з необхідністю збереження об'єктивності та неупередженості прокурора при здійсненні наглядових повноважень, а також із особливостями здійснення судового контролю слідчими суддями. У результаті зроблено висновки щодо значення контрольної функції прокурора для реалізації принципу законності в кримінальному процесі України, а також рекомендації стосовно вдосконалення нормативного регулювання і практики в цій сфері.

Ключові слова: принцип законності, прокуратура, прокурорський нагляд, процесуальне керівництво, досудове розслідування, судовий контроль, кримінальне провадження, права людини.

Summary

Yurchyshyn P. V. Control function of the prosecutor as an element of implementation of the principle of legality in criminal proceedings. – Article.

The principle of legality is one of the basic principles of criminal proceedings, which requires all parties to the process to strictly comply with the law. The control function of the prosecutor plays a key role in ensuring the implementation of this principle, since it is the prosecutor who supervises the observance of laws during the pre-trial investigation and maintains public prosecution in court. The article analyzes the theoretical and legal foundations of the prosecutor's control function, its statutory consolidation in Ukrainian legislation, and also the practical aspects of the implementation of this function in the national criminal process. The author reveals the historical evolution of prosecutorial supervision: from the broad powers of general supervision of the Soviet period to the modern model limited to criminal proceedings in accordance with European standards. Particular attention is paid to procedural guidance of pre-trial investigation as a form of realization of the prosecutor's control function and a means of guaranteeing the rule of law at the pre-trial stage. The author provides examples from the practice of prosecutor's offices and court

practice illustrating the exercise of controlling powers by the prosecutor: cancellation of unlawful decisions of investigators, response to human rights violations during the investigation, appealing against illegal actions or inaction of investigators in court, etc. It is shown that proper performance of the control (supervisory) function by a prosecutor helps to ensure the rights and freedoms of participants to criminal proceedings, prevent arbitrariness and errors in the investigation, and thus – to establish the rule of law. At the same time, the author outlines the problematic issues and challenges, in particular, those related to the need to maintain objectivity and impartiality

of the prosecutor in the exercise of supervisory powers, as well as the peculiarities of judicial control by investigating judges. As a result, the author draws conclusions regarding the importance of the prosecutor's supervisory function for the implementation of the principle of legality in the criminal procedure of Ukraine, and also makes recommendations for improving the regulatory framework and practice in this area.

Key words: principle of legality, prosecutor's office, prosecutorial supervision, procedural guidance, pre-trial investigation, judicial control, criminal proceedings, human rights.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.98:343.533

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.19>

Л. Г. Андросович

orcid.org/0000-0003-3315-4068

*старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національної академії Служби безпеки України*

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПУВАННЯМИ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Сучасний етап розвитку української державності характеризується активними процесами інтеграції до європейського простору, що супроводжується необхідністю підвищення ефективності протидії організованим злочинності, особливо у фінансовій сфері. Організовані злочинні угруповання (ОЗУ) дедалі активніше використовують складні схеми відмивання коштів, фіктивного підприємництва, податкових махінацій та інших фінансових протиправних дій, які створюють серйозні виклики для правоохоронних органів України.

Проблематика криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у фінансовій сфері, набуває особливої актуальності в контексті євроінтеграційних процесів та необхідності гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Особливістю фінансових правопорушень, вчинених ОЗУ, є їх багаторівнева структура, що включає легальні та напівлегальні фінансові інструменти, використання офшорних зон, криптовалют, а також складних схем руху коштів через мережу підставних осіб та фіктивних підприємств. У зв'язку з цим традиційні методи криміналістичного забезпечення потребують суттєвого вдосконалення та адаптації до специфіки цього виду злочинної діяльності.

Стан дослідження проблеми. Питання криміналістичного забезпечення розслідування економічних та фінансових кримінальних правопорушень досліджували такі провідні вітчизняні науковці, як В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель, В.В. Тіщенко, А.М. Падалка та інші. Зокрема, А.М. Падалка у своїх працях приділяв значну увагу теоретико-методологічним засадам розслідування організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування [1; 2; 3; 4].

Комплексний підхід до криміналістичного забезпечення розслідування фінансових правопорушень, вчинених саме ОЗУ розглядали О.М. Бандурка, Р.Л. Степанюк, І.В. Пашинська та інші дослідники [5; 6; 7].

Разом з тим, незважаючи на значний науковий внесок зазначених дослідників у розвиток кримі-

налістичної науки, окремі аспекти криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у фінансовій сфері, залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання формування типових криміналістичних моделей діяльності ОЗУ у фінансовій сфері, удосконалення методик виявлення та фіксації доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії, а також розробка ефективних тактичних прийомів і спеціальних знань, які можуть бути використані під час досудового розслідування. Це зумовлює актуальність подальшого наукового осмислення проблеми з урахуванням сучасних умов трансформації організованої злочинності та ускладнення фінансових злочинних схем.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні системи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у фінансовій сфері, визначенні основних проблем та розробці пропозицій щодо підвищення ефективності такого забезпечення в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Фінансові кримінальні правопорушення є однією з найбільш складних і небезпечних форм злочинності, оскільки вони часто супроводжуються масштабними економічними втратами, порушеннями законності та стабільності фінансової системи [6, с. 36].

Вчинення таких кримінальних правопорушень організованими злочинними угрупованнями ще більше ускладнює ситуацію, адже ОЗУ використовують складні схеми, що включають численні етапи та міжнародні фінансові операції, що значно ускладнює процес розслідування.

Одним з головних факторів, які визначають важливість ефективного криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у фінансовій сфері, є необхідність своєчасного і точного збору, збереження, дослідження та оцінки доказів у кримінальних провадженнях, що мають безпосередній вплив на фінансову безпеку держави. Оскільки злочинці

використовують складні фінансові інструменти, міжнародні схеми перерахувань коштів, криптовалюти, електронні платіжні системи та інші сучасні технології для приховування своїх дій, традиційні методи збору доказів часто стають неефективними.

Саме тому криміналістичне забезпечення розслідування таких правопорушень набуває особливого значення. Включення до цього процесу не тільки тактичних прийомів і методичних рекомендацій, а й новітніх технічних засобів (аналітичних програм, систем моніторингу та автоматизованих баз даних) є важливою умовою для успішного розслідування таких складних кримінальних правопорушень [3, с. 41].

Враховуючи все це, ключовим аспектом є розуміння того, що криміналістичне забезпечення має бути націлене не лише на розкриття кримінальних правопорушень, але й на превенцію, виявлення нових схем, а також вдосконалення підходів до аналізу та обробки великих обсягів фінансової інформації.

Аналізуючи систему криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у фінансовій сфері, необхідно насамперед визначити їх системний характер та тісний взаємозв'язок із іншими видами кримінальних правопорушень. До найбільш поширених видів таких правопорушень належать: відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом; ухилення від сплати податків у особливо великих розмірах; шахрайство з фінансовими ресурсами; створення фіктивних підприємств для здійснення незаконних фінансових операцій; маніпулювання на фінансових ринках тощо [7, с. 95].

Сучасні організовані злочинні угруповання активно використовують новітні технології для вчинення фінансових правопорушень, що значно ускладнює процес їх розслідування. Одним із найбільш значущих напрямків є використання криптовалют, мобільних платіжних систем, хмарних технологій для зберігання та обміну фінансовими даними, а також застосування штучного інтелекту для автоматизації фінансових операцій. Такі технології дозволяють ОЗУ здійснювати масовані та важко відстежувані фінансові транзакції, що ставить перед слідчими органами нові виклики у розслідуванні фінансових правопорушень. Вони потребують кардинальної адаптації традиційних методів розслідування, а також впровадження інноваційних підходів для ефективного збору та аналізу доказів у таких кримінальних провадженнях [7, с. 96].

У зв'язку з цими викликами, важливою частиною є вдосконалення системи виявлення та блокування активів, отриманих злочинним шляхом. Це дозволить не лише забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, вчинених

ОЗУ у фінансовій сфері, а й попереджати подальше використання злочинно здобутих коштів. Одним із основних кроків у цьому напрямку є реалізація Плану заходів з боротьби з організованою злочинністю, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р. Зокрема, у плані йдеться про посилення спроможності правоохоронних органів щодо розслідування складних фінансових схем, а також розвиток міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності, в тому числі у фінансовій сфері [8].

Зрозуміло, що для ефективного реагування на ці новітні загрози, важливою складовою криміналістичного забезпечення розслідування таких кримінальних правопорушень є структурна організація цієї діяльності. Основними компонентами такої системи є: організаційне, методичне та технічне забезпечення. По-перше, організаційне забезпечення включає створення спеціалізованих підрозділів, що займаються розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у фінансовій сфері, а також забезпечення координації діяльності різних правоохоронних органів для вирішення складних міжвідомчих питань. Це дозволяє здійснювати оперативну взаємодію між різними відомствами та ефективно розподіляти ресурси для боротьби з фінансовими кримінальними правопорушеннями. По-друге, важливою складовою є методичне забезпечення, що включає розробку спеціальних методик розслідування таких правопорушень, тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій та рекомендацій щодо роботи з різними типами доказів, включаючи цифрові та фінансові документи. Адже традиційні методи збору доказів не завжди ефективні при розслідуванні складних фінансових схем, пов'язаних з використанням новітніх технологій. Тому адаптація методик і застосування інноваційних підходів є необхідністю для належного виконання функцій криміналістичного забезпечення.

Технічне забезпечення становить третій важливий компонент системи. Воно включає використання спеціальних технічних засобів для виявлення прихованих фінансових операцій, програмного забезпечення для аналізу великих масивів фінансових даних, а також засобів криптографічного захисту інформації. Особливого значення набувають технології блокчейн-аналітики для відстеження операцій з криптовалютами.

Зокрема, щоб здійснювати вище наведені заходи, потрібне належне і кадрове забезпечення. Розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у фінансовій сфері вимагає від слідчих поглиблених знань у сфері фінансів, економіки, інформаційних технологій та міжнародного права. Тому необхідною є система постійної підготовки та

підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів.

Це підтверджується з аналізу даних, що містяться у статистичних звітах Офісу Генерального прокурора, де за 2020 рік зареєстровано 5 469 кримінальних проваджень з ознаками ОГ та ЗО, з них лише 185 у фінансовій сфері, тільки 4 кримінальних проваджень з обвинувальним актом направлено до суду; за 2021 рік 5 342 кримінальних проваджень з ознаками ОГ та ЗО, з них лише 333 у фінансовій сфері, тільки 15 кримінальних проваджень з обвинувальним актом направлено до суду; за 2022 рік відкрито 3 414 кримінальних проваджень з ознаками ОГ та ЗО, з них лише 112 у фінансовій сфері, тільки 9 кримінальних проваджень з обвинувальним актом направлено до суду; за 2023 рік відкрито 2 417 кримінальних проваджень, з ознаками ОГ та ЗО, з них лише 134 у фінансовій сфері, 18 кримінальних проваджень з обвинувальним актом направлено до суду; за 2024 рік відкрито 3 249 кримінальних проваджень з ознаками ОГ та ЗО, з них лише 210 у фінансовій сфері, тільки 42 кримінальних проваджень з обвинувальним актом направлено до суду [9].

Слід відмітити, що у зазначеному статистичному звіті перелік видів кримінальних правопорушень у фінансовій сфері, вчинених у складі ОГ та ЗО, є обмеженим, у зв'язку з чим кримінальні правопорушення які не входять до цього переліку включаються до категорії «інші».

Отже, ефективне розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у фінансовій сфері, потребує не тільки належного технічного та організаційного забезпечення, але й висококваліфікованих кадрів, здатних оперативно реагувати на сучасні виклики. Аналіз статистичних даних свідчить про необхідність удосконалення методів роботи правоохоронних органів, а також про важливість підвищення рівня професійної підготовки працівників, аби забезпечити належну боротьбу з фінансовими правопорушеннями та сприяти ефективному розслідуванню таких складних випадків.

Враховуючи вище викладене, важливу роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у фінансовій сфері, відіграє також і методичне забезпечення та застосування спеціальних криміналістичних тактик при проведенні основних слідчих (розшукових) дій. Це зумовлено специфікою таких правопорушень, де часто необхідно працювати з великими обсягами документів та інформації, що вимагає використання спеціалізованих методів систематизації та аналізу даних. Важливою складовою цього є необхідність глибокого вивчення документів, що містять фінансові операції, де кожен етап транзакцій може бути взаємопов'язаний з іншими елементами схем ухилення

від закону. Тому застосування новітніх методик криміналістичного аналізу, таких як цифрові методи обробки та систематизації фінансових даних, стає ключовим у досягненні ефективності розслідування. Це дозволяє не лише прискорити процес збору доказів, а й мінімізувати людські помилки, що можуть виникнути при роботі з великими обсягами даних.

Також важливим аспектом є адаптація традиційних методик до сучасних викликів, що виникають через використання злочинцями новітніх технологій, до яких правоохоронна система не завжди готова адекватно реагувати. Це стосується, зокрема, використання децентралізованих фінансових протоколів (DeFi), цифрових валют центральних банків (CBDC) та інших інновацій [10; 11].

Перспективним напрямом розвитку криміналістичного забезпечення є впровадження технологій штучного інтелекту для аналізу фінансових даних та виявлення підозрілих транзакцій. Сучасні цифрові технології значно ускладнюють процес виявлення та розслідування фінансових кримінальних правопорушень, що вчиняються ОЗУ, оскільки ці кримінальні правопорушення часто використовують складні схеми, включаючи приховування фінансових потоків, обіг віртуальних активів та криптовалют, а також міжнародні фінансові транзакції. У цьому контексті, впровадження інструментів ШІ для аналізу великих масивів фінансових даних може стати суттєвим кроком вперед. ШІ дозволяє значно покращити ефективність виявлення аномальних транзакцій, що можуть свідчити про фінансові правопорушення, шляхом автоматизованого виявлення патернів, які є непримітними для традиційних методів аналізу. За допомогою алгоритмів машинного навчання можна розпізнавати підозрілі схеми переказу коштів, зміни у фінансових звітах або аномальні операції з криптовалютами. Крім того, технології ШІ можуть допомогти в аналізі та інтерпретації великих обсягів даних, що часто є викликом для слідчих, які працюють із сучасними фінансовими справами.

Завдяки ШІ можна значно скоротити час на обробку фінансової інформації, що дозволить правоохоронним органам швидше реагувати на потенційні загрози, зменшуючи при цьому можливість помилок, пов'язаних з людським фактором. Технології ШІ можуть бути інтегровані у систему криміналістичних методик, допомагаючи не лише в розслідуванні конкретних фінансових кримінальних правопорушень, а й у попередженні правопорушень через моніторинг підозрілих фінансових активностей у реальному часі.

Ефективне використання технологій ШІ для протидії кримінальним правопорушенням у фінансовій сфері підтверджується також практичним зарубіжним досвідом. Зокрема, Міністерство

фінансів США повідомило про значний успіх у боротьбі з фінансовими злочинами завдяки використанню штучного інтелекту. З початку 2024 року відомство виявило шахрайські операції на суму \$1 млрд, що втричі більше порівняно з попереднім роком. Саме за допомогою технологій машинного навчання міністерство обробляє величезні масиви даних для виявлення підозрілих транзакцій [12].

Впровадження таких технологій потребує активної співпраці між фахівцями з криміналістики, інформаційних технологій, а також юристами, що дозволить розробити ефективні методи їх застосування в практиці розслідування. Це також вимагатиме розвитку нових підходів до освіти та професійної підготовки правоохоронців, оскільки традиційна підготовка не включає в себе глибоких знань у галузі ШІ та великих даних. При цьому пріоритетними напрямками реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, зокрема, є підвищення рівня професійної підготовки спеціалістів для забезпечення сфери технологій штучного інтелекту кваліфікованими кадрами [13].

Отже, криптоактиви, блокчейн-технології, DeFi-платформи та цифрові платіжні системи надають злочинцям інструменти для глобального переміщення капіталів з високим ступенем анонімності та низьким ризиком викриття. Тому необхідним є побудова гібридної моделі ідентифікації, що включатиме цифрові сліди, поведінковий аналіз, аналіз транзакцій та презумпцію контролю над активами. Окремий блок проблем становить збір і процесуальне оформлення цифрових доказів, які часто перебувають за межами юрисдикції України, не мають стабільної фізичної форми або зберігаються на децентралізованих платформах. Відсутність єдиної процедури цифрового слідчого втручання, низька кваліфікація працівників правоохоронних органів у сфері ІТ, а також неналагодженість міжнародної взаємодії ускладнюють формування належної доказової бази [14, с. 778].

Висновки. Встановлено, що кримінальні правопорушення, вчинені організованими злочинними угрупованнями у фінансовій сфері, характеризуються високою складністю та масштабністю, що зумовлено використанням сучасних фінансових технологій, міжнародних транзакцій та криптовалют. Це значно ускладнює процес їх розслідування і вимагає застосування новітніх криміналістичних методик та інструментів для ефективного збору, обробки та аналізу доказів.

Ключовими компонентами криміналістичного забезпечення розслідувань є організаційне, методичне та технічне забезпечення, що передбачають створення спеціалізованих підрозділів, адаптацію слідчих методик до нових технологічних викликів та використання інноваційних технічних засобів, таких як аналітичні програмні продукти, блок-

чейн-аналітика та штучний інтелект. Це дозволяє значно підвищити ефективність розслідування складних фінансових схем і виявлення аномальних транзакцій.

Також звернено увагу на підвищення кваліфікації кадрів, оскільки розслідування фінансових кримінальних правопорушень вимагає глибоких знань у фінансовій, інформаційній та правовій сферах. Спеціалізоване навчання правоохоронців у цих областях є необхідною умовою для успішної боротьби з організованою фінансовою злочинністю.

Таким чином, для ефективного розслідування фінансових кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ, важливим є інтеграція сучасних технологій у криміналістичне забезпечення, розвиток міжнародного співробітництва, а також удосконалення професійної підготовки працівників правоохоронних органів.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на вивчення зарубіжного досвіду протидії фінансовій злочинності ОЗУ, розробку спеціальних методик розслідування кримінальних правопорушень із використанням криптовалют, децентралізованих фінансових протоколів, цифрових валют центральних банків та аналізу ефективності міжнародних механізмів правової допомоги у цій сфері.

Література

1. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.
2. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
3. Тищенко В.В. Теоретичні та практичні основи методики розслідування злочинів: монографія / В.В. Тищенко. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
4. Падалка А. М. Методика розслідування організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування: теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2021. 467 с.
5. Бандурка О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов. Харків: ХНУВС, 2011. 308 с.
6. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.
7. Пашинська І. В. Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності: дис. ... д-ра філософії (081 «Право»). Харківський національний університет внутрішніх справ, 2023. 294 с.
8. План заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю: затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-%D1%80#Text>
9. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>

10. DeFi – Нові горизонти у фінансових послугах. URL: <https://investstart.com.ua/vivchennya-defi-nova-era-finansovix-poslug-z-tsifrovimi-aktivami/>

11. Цифрова валюта (CBDC): що це таке та як змінити фінансову систему URL: <https://ideabank.ua/uk/experts/tsyfrova-valyuta-cbdc-ta-yiyi-vplyv-na-suchasnu-finansovu-systemu>

12. Штучний інтелект допоміг США виявити шахрайство на \$1 мільярд за рік. URL: <https://fintechinsider.com.ua/shtuchnyj-intelekt-dopomig-ssha-vyuvavty-shahrajstvo-na-1-milyard-za-rik/>

13. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

14. Кутепов І.О. Кіберзлочинність у фінансовій сфері: предикатна роль, інструменти легалізації та проблематика доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 774-778. URL: http://lsej.org.ua/1_2025/186.pdf

Анотація

Андросович Л. Г. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними угрупованнями у фінансовій сфері. – Стаття.

У статті досліджується система криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними угрупованнями (ОЗУ) у фінансовій сфері на сучасному етапі розвитку українського суспільства, особливо в умовах активної євроінтеграції України. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та глобалізації економіки значно зростають ризики та складність розслідування фінансових злочинів, пов'язаних із використанням новітніх інструментів, таких як криптовалюти, блокчейн, штучний інтелект, а також складних міжнародних схем відмивання коштів. У статті проаналізовано сучасні тенденції організованої фінансової злочинності, її особливості та виклики, що постають перед правоохоронними органами в Україні.

Особливу увагу приділено комплексному підходу до криміналістичного забезпечення, який включає організаційні, методичні та технічні аспекти. Розглянуто важливість підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів, впровадження інноваційних методів розслідування, а також використання цифрових доказів у кримінальному процесі. Статистичні дані свідчать про потребу вдосконалення системи криміналістичного забезпечення, зокрема через міжнародне співробітництво та обмін інформацією з правоохоронними органами інших країн, що є необхідним для ефективної боротьби з транснаціональною організованою злочинністю.

Також окреслено основні проблеми, які ускладнюють розслідування таких злочинів, серед яких – недосконалість законодавчої бази, відсутність сучасного технічного забезпечення, а також брак кваліфікованих кадрів. Запропоновано шляхи подолання цих проблем, які включають вдосконалення нормативно-правової бази, впровадження спеціалізованих навчальних про-

грам та розробку нових методичних рекомендацій. Загалом, дослідження підкреслює важливість інтегрованого підходу до криміналістичного забезпечення у розслідуванні фінансових злочинів, пов'язаних з ОЗУ, що відповідає сучасним викликам і вимогам європейського правового простору.

Ключові слова: організовані злочинні угруповання, фінансові кримінальні правопорушення, криміналістичне забезпечення, розслідування, криптовалюта, блокчейн, штучний інтелект, євроінтеграція, правоохоронні органи.

Summary

Androsovych L. H. Forensic Support for the Investigation of Criminal Offenses Committed by Organized Criminal Groups in the Financial Sector. – Article.

The article examines the system of forensic support for the investigation of criminal offenses committed by organized criminal groups in the financial sector at the current stage of development of Ukrainian society, especially in the context of active European integration of Ukraine. Amid the rapid development of digital technologies and the globalization of the economy, risks and complexities in investigating financial crimes significantly increase, particularly those related to the use of innovative tools such as cryptocurrencies, blockchain, artificial intelligence, as well as complex international money laundering schemes. The article analyzes current trends in organized financial crime, its characteristics, and the challenges faced by law enforcement agencies in Ukraine.

Particular attention is paid to a comprehensive approach to forensic support, which includes organizational, methodological, and technical aspects. The importance of improving the qualifications of law enforcement officers, implementing innovative investigative methods, and utilizing digital evidence in criminal proceedings is discussed. Statistical data indicate the need to enhance the forensic support system, especially through international cooperation and information exchange with law enforcement agencies of other countries, which is essential for effectively combating transnational organized crime.

The article also outlines the main problems complicating the investigation of such crimes, including imperfect legislation, lack of modern technical resources, and shortage of qualified personnel. Solutions proposed to overcome these challenges include improving the regulatory framework, introducing specialized training programs, and developing new methodological recommendations. Overall, the study emphasizes the importance of an integrated approach to forensic support in investigating financial crimes related to organized criminal groups, which meets the contemporary challenges and requirements of the European legal space.

Key words: organized criminal groups, financial criminal offenses, forensic support, investigation, cryptocurrency, blockchain, artificial intelligence, European integration, law enforcement agencies.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.20>**Л. І. Аркуша***orcid.org/0000-0002-0422-6416**доктор юридичних наук, професор,**завідувач кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»***О. В. Чернов***orcid.org/0009-0002-6038-9479**доктор філософії,**доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»***В. К. Волошина***orcid.org/0000-0001-8772-4172**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА: ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації суспільних процесів та зростання рівня криміналізації окремих сфер життя надзвичайно актуальним постає питання вдосконалення кримінального аналізу як системи заходів, спрямованих на виявлення, попередження, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Зміни у соціально-економічному, політичному та інформаційному просторі призводять до появи нових форм і способів злочинної діяльності, які часто носять організований, транснаціональний або латентний характер. У цьому контексті кримінальний аналіз виступає не лише технічним інструментом, а й комплексною методологією, яка поєднує елементи криміналістики, оперативного-розшукової діяльності, психології, інформаційних технологій та права.

У зв'язку із загостренням загроз у сфері безпеки, зростанням злочинності в умовах воєнного стану, активізацією діяльності організованих злочинних угруповань, а також появою нових викликів у кіберпросторі, виникає об'єктивна потреба у використанні новітніх, інноваційних і водночас ефективних підходів до збирання та аналізу інформації у межах кримінального провадження. Діджиталізація суспільства з одного боку розширює можливості правоохоронних органів у сфері доступу до даних, а з іншого – ускладнює структуру кримінальних діянь, які дедалі частіше ґрунтуються на використанні високотехнологічних схем та методів приховування слідів злочину. Це зумовлює необхідність поєднання класичних криміналістичних методів із сучасними інформаційно-аналітичними інструментами, що дозволяють оперативно

обробляти великі обсяги даних, виявляти закономірності та формувати прогностичні моделі злочинної поведінки.

Водночас існуючі формалізовані процесуальні механізми не завжди забезпечують належну ефективність, особливо у ситуаціях з недостатнім обсягом доказової бази, з відсутністю очевидних фактів чи за наявності спотворених або суперечливих показань учасників кримінального процесу. У таких випадках актуалізується значення неформалізованих методів кримінального аналізу, що ґрунтуються на інтеграції різних джерел інформації, міждисциплінарному підході та використанні сучасних технологій збору і перевірки даних. Це дозволяє не лише підвищити якість доказування, а й сформулювати більш комплексне уявлення про кримінальну ситуацію, її причини та тенденції розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика правової природи психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа відображена у працях низки науковців-процесуалістів, криміналістів та психологів, зокрема А.Ф. Волобуєва, І.В. Загороднього, В.С. Загороднього, С.В. Ласунової, О.В. Курмана, Т.Р. Морозової, О.М. Морозова, О.І. Мотляха, І.В. Рогатюк, В.В. Семенова, Б.В. Стешина, В.М. Шевчука, В.В. Юсупова, Г.О. Чорного та інших. Дослідники звертають увагу на сутність і значення поліграфа у кримінальному провадженні, його можливості у сфері кадрового відбору, профілактики злочинів, а також аналізують міжнародний досвід застосування цього інструменту. Водночас сучасні наукові напрацювання здебільшого зосереджуються на загальних теоретичних підходах, питаннях допусти-

мості результатів поліграфологічних досліджень як доказів, визначенні їх допоміжної ролі у слідчій та судовій діяльності.

Однак у науковій літературі недостатньо уваги приділяється дефектності законодавчого врегулювання процедури проведення психофізіологічних досліджень в Україні, відсутності єдиних стандартів їх застосування та проблемі офіційного визнання правового статусу отриманих результатів. Недостатньо опрацьованим залишається і питання узгодження поліграфологічних досліджень із принципами верховенства права, дотриманням прав і свобод учасників кримінального процесу, а також зіставленням результатів із міжнародними стандартами забезпечення прав людини. Унаслідок цього виникають практичні труднощі, зокрема різноміслювання правової сили висновків поліграфолога, що створює ризики порушення прав особи на справедливий суд та захист від свавільного втручання у приватне життя.

Відтак, наукове осмислення правового статусу психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа набуває особливої актуальності, оскільки відсутність належної нормативної регламентації призводить до неоднозначної судової практики, зниження рівня довіри до результатів таких досліджень та обмеження їх потенціалу у сфері кримінального аналізу й забезпечення доказування.

Мета цієї статті полягає у всебічному визначенні поняття, розкритті сутності та аналізі практичного значення психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа, а також у з'ясуванні особливостей його правового регулювання в національному та зарубіжному законодавстві з урахуванням наукових дискусій та потреб сучасної правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Поліграф як засіб психофізіологічного дослідження функціонує шляхом фіксації змін фізіологічних показників організму (дихання, серцебиття, шкірно-гальванічної реакції, артеріального тиску та ін.) під час відповідей на спеціально сформульовані запитання. Ці реакції інтерпретуються як індикатори психологічного стресу або прихованої інформації, що, у свою чергу, може бути пов'язано з обставинами вчинення злочину. У розвинених країнах результати такого дослідження активно використовуються як на стадії досудового розслідування, так і під час добору персоналу до правоохоронних структур, органів національної безпеки та розвідки.

Варто зазначити, що в Україні використання поліграфа офіційно не заборонено, однак його результати не завжди визнаються процесуальними доказами у кримінальному судочинстві. Проте ця обставина не знижує значення поліграфного тестування в якості джерел отримання доказової та

орієнтовної інформації, які не суперечать закону, але й не є врегульованими на рівні прямої норми права. Саме в таких умовах поліграф може виконувати функцію інформаційного джерела, яке дозволяє слідчому формулювати більш точні версії, приймати обґрунтовані рішення щодо подальших слідчих (розшукових) дій, краще оцінювати поведінкові особливості фігурантів справи.

Актуальність дослідження полягає також у потребі подолання стереотипного уявлення про поліграф як «детектор брехні», яке побутує в масовій свідомості та навіть у деяких фахівців. Науковий підхід до використання поліграфа вимагає усвідомлення, що це – складна психофізіологічна методика, яка лише опосередковано дозволяє встановити наявність або відсутності психологічного реагування на критично важливу інформацію. Відповідно, мова йде не про отримання «істини у чистому вигляді», а про збирання маркерів, індикаторів, які в подальшому мають бути співвіднесені з іншими даними досудового розслідування – показаннями, доказами, висновками експертиз тощо.

Окрему актуальність тематика поліграфного дослідження в системі джерел отримання доказової та орієнтовної інформації набуває в умовах розслідування латентних злочинів, зокрема сексуальних, корупційних, терористичних, пов'язаних з організованою злочинністю. У таких категоріях кримінальних правопорушень об'єктивні докази часто відсутні або недоступні, а поведінка підозрюваних, потерпілих і свідків може бути свідомо змінена, перекручена чи замаскована. У таких ситуаціях психофізіологічне тестування може виступити потужним допоміжним засобом ідентифікації осіб, що володіють інформацією про злочин, визначення ступеня залученості або психоемоційної пов'язаності з подією, а також виявлення ознак деструктивної або маніпулятивної поведінки.

Не менш важливим є також гуманітарний і етичний аспект дослідження теми. Використання поліграфа передбачає дотримання ряду етичних норм: добровільної згоди особи, конфіденційності результатів, недопущення примусу або психологічного тиску. Наразі в українському законодавстві немає чітко визначених процедур або стандартів для поліграфного тестування у кримінальному провадженні, що створює ризики для якості правозастосування. З огляду на це, актуальним є вироблення концептуальних підходів до унормування статусу психофізіологічного дослідження в кримінальному процесі України, визначення його меж допустимості, процедурних гарантій та взаємозв'язку з іншими формами отримання інформації.

У цьому зв'язку варто звернути увагу на міжнародний досвід. Наприклад, у США результати поліграфа можуть визнаватися у суді за згодою сторін; в Ізраїлі поліграф активно використовується

ся в оперативно-розшуковій практиці та при прийнятті кадрових рішень; у Польщі здійснюється введення поліграфа як допоміжного засобу в системі доказування. Така практика демонструє, що за умов належного професійного підходу, етичного регулювання та технічної підготовки фахівців, поліграфне тестування може стати важливим інструментом кримінального аналізу, зберігаючи баланс між правами людини та потребами правосуддя.

Загалом, психофізіологічне дослідження із використанням поліграфа в системі джерел отримання доказової та орієнтовної інформації є перспективним напрямом міждисциплінарної взаємодії криміналістики, психології, права та інформаційних технологій. Воно відкриває нові горизонти для індивідуалізації кримінального процесу, впровадження диференційованих слідчих стратегій, зменшення кількості помилкових рішень та сприяє досягненню головної мети кримінального провадження – встановлення істини та забезпечення справедливості.

Для забезпечення повноцінного використання поліграфа в системі кримінального аналізу доцільно ініціювати наукову дискусію щодо правового статусу такого дослідження, його допустимості у якості допоміжного джерела інформації, а також розробити методичні рекомендації для слідчих, оперативних працівників та поліграфологів щодо умов, процедур та критеріїв достовірності відповідних тестувань. У майбутньому можливо передбачити створення спеціальних нормативних актів або інструкцій, які б визначали статус, функціональне призначення, вимоги до фахівців, а також стандарти тестування та оформлення результатів.

Отже, дослідження теми поліграфного психофізіологічного тестування в системі джерел отримання доказової та орієнтовної інформації має високу актуальність не лише як приклад прикладного інструменту, а й як науковий напрям у межах реформування сучасного кримінального провадження, побудованого на засадах доказової обґрунтованості, поваги до прав людини та ефективного розслідування правопорушень. Упровадження таких інструментів у практику українського кримінального процесу є запорукою посилення спроможності держави забезпечувати правопорядок у відповідності до викликів XXI століття.

Упродовж останніх років в Україні активно триває дискусія щодо правового статусу та можливостей використання поліграфа як джерела доказової інформації у межах кримінального провадження. Ідея легалізації цього інструменту як засобу перевірки правдивості свідчень знайшла відображення в проекті Закону «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» від 10 грудня 2015 року № 3611. Проектом

передбачалося внесення змін до статті 258 КПК України та доповнення його новою статтею 264-1 «Перевірка правдивості показів особи на поліграфі (детекторі брехні)», яка мала б закріпити правовий механізм застосування психофізіологічного дослідження у кримінальному процесі. Згідно із запропонованими положеннями, така перевірка розглядається як різновид експертного дослідження, що проводиться сертифікованими фахівцями із застосуванням науково обґрунтованих методик [1].

Однак, незважаючи на підтримку ініціативи з боку фахівців-практиків, проект не отримав законодавчого закріплення – документ було повернуто на доопрацювання. Такий розвиток подій свідчить про суперечливість підходів до визначення ролі поліграфа в системі кримінального судочинства, зокрема через брак уніфікованої правової позиції та сумніви в допустимості використання результатів поліграфного тестування як процесуальних доказів.

Проте більшість науковців у сфері кримінального процесу, криміналістики та правоохоронної діяльності вважають, що результати психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа можуть виступати цінним джерелом доказової інформації. Цю точку зору поділяють і практики – поліграфологи, які зазначають, що сучасні методики тестування, високий рівень підготовки фахівців і технічна складність пристроїв унеможливають обман або маніпуляцію результатами з боку респондентів.

У контексті джерел отримання доказової та орієнтовної інформації ця проблема набуває особливо значення. Адже навіть за відсутності законодавчого врегулювання, психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа може ефективно функціонувати як допоміжний інструмент аналітичної оцінки, формування версій, виявлення суперечностей у показаннях та попередньої діагностики прихованої інформації. Таким чином, необхідність науково обґрунтованого підходу до інтеграції поліграфа в систему джерел отримання доказової та орієнтовної інформації є актуальним і перспективним напрямом як з точки зору правової модернізації, так і з позицій підвищення ефективності розслідувань.

Серед вітчизняних науковців-криміналістів існує усталена класифікація криміналістичної техніки, яка умовно поділяється на традиційну та нетрадиційну. Проте, інструментально-психофізіологічні засоби, зокрема поліграф, досі залишаються поза межами належної уваги наукової спільноти, що є очевидним упущенням з огляду на запити практики. В умовах використання сучасних джерел отримання доказової та орієнтовної інформації, який потребує нових підходів до отримання інформації та оцінки достовірності свідчень, полі-

граф як метод неформалізованого впливу має значний потенціал. Це зумовлює потребу розширення меж криміналістичної техніки, шляхом інтеграції нових технологічних розділів, що відповідають актуальним викликам боротьби зі злочинністю [2].

Наразі ж відсутність комплексних вітчизняних досліджень у цьому напрямі сповільнює розвиток криміналістичної думки. Однією з причин такої ситуації можна вважати домінування правової парадигми розуміння криміналістики, яка протягом десятиліть сприймалася виключно як юридична наука. Це призвело до певної інституційної замкненості галузі, унаслідок чого спеціалісти з природничих і технічних наук опинилися фактично відстороненими від формального наукового дискурсу у сфері криміналістики через відсутність профільної юридичної освіти.

Як наслідок, техніко-природничий компонент криміналістики, а саме криміналістична техніка, почала втрачати динаміку розвитку та інноваційний потенціал. Саме в цьому контексті доцільним є перегляд усталених уявлень про природу криміналістики й відкриття її до міждисциплінарного наукового діалогу. Зокрема, включення психофізіологічних методів дослідження, таких як поліграф, до арсеналу криміналістичної техніки – не лише логічний, а й необхідний крок. Це дозволить не лише підвищити ефективність неформалізованого кримінального аналізу, а й сприятиме більш глибокому осмисленню комплексних механізмів виявлення та документування злочинної діяльності з урахуванням як правових, так і психофізіологічних чинників.

Починаючи з 2017 року, в Україні набуло поширення проведення судово-психологічних експертиз із використанням поліграфа, що стало важливим кроком у впровадженні інструментально-психофізіологічних методів у правозастосовну практику. Проведення таких експертиз ґрунтується на положеннях Конституції України, Цивільного кодексу, Кримінального процесуального кодексу, Кодексу законів про працю України, а також спеціальних нормативно-правових актах, серед яких ключове місце посідає Закон України «Про судову експертизу», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (із подальшими змінами та доповненнями).

Зокрема, в розділі VI «Психологічна експертиза» згаданої Інструкції (п. 6.8) офіційно передбачена можливість використання комп'ютерного поліграфа з метою отримання орієнтувальної інформації під час опитування особи. У цьому контексті поліграф розглядається не як джерело

прямих доказів, а як ефективний допоміжний інструмент, здатний надати психологічно обґрунтовану інформацію, що сприяє формуванню слідчих версій та уточненню обставин кримінального правопорушення.

Завданням такого опитування із використанням поліграфа є з'ясування рівня достовірності наданої особою інформації, її повноти, джерел отримання знань щодо досліджуваної події, а також виявлення внутрішніх уявлень чи установок, які можуть впливати на свідчення [3]. Таким чином, поліграф дозволяє вийти за межі формально-логічного аналізу та перейти до більш глибокого рівня інтерпретації психоемоційної реактивності особи, що є особливо важливим у межах визначення джерел отримання доказової та орієнтовної інформації.

У цьому сенсі застосування поліграфа в судово-психологічних експертизах становить не лише інструментальний інтерес, а й відкриває нові горизонти для наукового осмислення його місця у криміналістиці та кримінальному процесі. Підключення таких психофізіологічних методів до процесу формування слідчих версій, аналізу показань та виявлення прихованих відомостей набуває особливої значущості в контексті системного оновлення підходів до розслідування злочинів, де дедуктивна та інтуїтивна робота аналітика повинна бути підкріплена сучасними технічними засобами.

Відповідно до положень «Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України», затвердженої наказом МВС України від 13 листопада 2017 року № 920, поліграф визначається як спеціалізований психофізіологічний технічний пристрій, призначений для фіксації змін щонайменше п'яти незалежних психофізіологічних параметрів людини у відповідь на вплив певних психологічних стимулів, що пред'являються за науково обґрунтованою методикою. При цьому особливий акцент зроблено на безпечності такого дослідження – воно не створює загрози для життя, здоров'я чи навколишнього середовища [4].

Висновки. Таким чином, це визначення поліграфа підкреслює його значення як багатофункціонального інструменту, здатного забезпечити високоточне отримання орієнтувальної інформації, яка має істотне значення для встановлення достовірності повідомлень, формування оперативно-розшукових або слідчих версій, а також для виявлення неусвідомлюваних чи спеціально приховуваних відомостей. Завдяки поєднанню можливостей технічної фіксації та психологічного впливу поліграф дозволяє виявляти латентні реакції суб'єкта, які неможливо встановити традиційними способами, що надає додаткову глибину процесу дослідження. Реєстрація автономних фізіологічних реакцій організму у відповідь на контрольовані психологічні

стимули створює широкі можливості для комплексного психофізіологічного аналізу поведінки особи. Такий підхід є надзвичайно цінним у межах аналітичного супроводу розслідування, оскільки він дозволяє виявляти суперечності між вербальними повідомленнями та реальними емоційними станами, а також забезпечує додаткові орієнтири для вибору напряму подальших процесуальних дій.

Офіційне нормативне визнання поліграфа як спеціального технічного засобу з чітко визначеним функціональним призначенням сприяє його легітимному включенню до системи джерел отримання як доказової, так і орієнтовної інформації. Це, у свою чергу, розширює арсенал інструментів, якими користуються слідчі, прокурори та експерти, забезпечуючи більш комплексний підхід до встановлення обставин кримінального правопорушення. Використання поліграфа дозволяє не лише підвищити якість прийняття процесуальних рішень, а й оптимізувати їх шляхом уточнення достовірності наданих пояснень, перевірки попередніх показань, а також мінімізації ризику помилкових висновків. У складних слідчих ситуаціях, коли традиційні методи вичерпують себе або дають суперечливі результати, поліграф виступає як додатковий вектор пізнання, що підсилює доказову базу і водночас сприяє більш зваженому та обґрунтованому здійсненню кримінального провадження.

Література

1. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні): проект Закону України від 10.12.2015 р. № 3611. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57349
2. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Методологія та організація експертно-криміналістичного забезпечення боротьби зі злочинністю. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 6-14.
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98>
4. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України затверджена наказом МВС України від 13.11.2017 № 920. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1472-17>

Анотація

Аркуша Л. І., Чернов О. В., Волошина В. К. Психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа: поняття, значення та проблеми правового врегулювання. – Стаття.

Поліграф, будучи технічним засобом для фіксації психофізіологічних реакцій людини на стимули, дозволяє опосередковано оцінити наявність прихова-

ної інформації, психологічного напруження, пов'язаного з подіями злочину. У цій площині дослідження набуває особливого значення для неформалізованого кримінального аналізу, адже допомагає оперативним працівникам, криміналістам і психологам формулювати припущення щодо причетності особи до злочину, обирати тактичну модель комунікації з фігурантами кримінального провадження, здійснювати первинний скринінг підозрюваних або свідків тощо.

У статті досліджується поняття та сутність психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа, яке в сучасних умовах розглядається як один із найбільш перспективних методів отримання криміналістично значущої інформації. Розкривається значення поліграфа для встановлення психологічного стану особи, виявлення прихованих мотивів, намірів і знань, що можуть бути важливими для розслідування кримінальних правопорушень, а також для забезпечення кадрової безпеки в силових структурах та приватних організаціях. Звертається увага на міждисциплінарний характер такого дослідження, що поєднує психологічні, фізіологічні та криміналістичні аспекти.

У роботі окреслено наукові дискусії щодо визначення поняття поліграфологічного дослідження, його теоретичних підходів та практичного застосування. Аналізується роль поліграфа як допоміжного інструменту у доказуванні в кримінальному процесі, зокрема його потенціал у виявленні неправдивих свідчень, уточненні обставин злочину та перевірці версій слідства. Водночас наголошується, що результати такого дослідження не мають однозначної правової сили, оскільки відсутнє чітке законодавче регулювання їхнього використання.

Окрема увага приділяється порівняльному аналізу зарубіжного досвіду, де поліграф уже давно інтегрований у правоохоронну та судову практику, хоча його допустимість як доказу також істотно різниться залежно від правової системи країни. В українському правовому полі існує низка проблем: відсутність чітко визначеного процесуального статусу результатів досліджень, неоднозначність у їх оцінці судами, а також відсутність єдиних методичних стандартів підготовки поліграфологів та проведення експертиз.

У статті підкреслюється, що для підвищення ефективності застосування поліграфа необхідним є удосконалення нормативно-правової бази, розробка загальноприйнятих методичних рекомендацій та формування системи професійної підготовки фахівців. Автор доходить висновку, що поліграф не може розглядатися як самостійний доказ, але його результати здатні відігравати важливу допоміжну роль, сприяючи більш повному та об'єктивному встановленню істини у кримінальному провадженні.

Ключові слова: поліграф, психофізіологічне дослідження, достовірність інформації, кримінальне провадження, злочин, правове регулювання, доказ, судова практика.

Summary

Arkusha L. I., Chernov O. V., Voloshyna V. K. Psychophysiological examination using a polygraph: concept, significance and legal regulation issues. – Article.

The polygraph, as a technical means of recording a person's psychophysiological reactions to stimuli, allows for an indirect assessment of the presence of hidden information and psychological tension associated with the events of a crime. In this regard, the study is particularly important for informal criminal analysis, as it helps

operatives, criminologists and psychologists to formulate assumptions about a person's involvement in a crime, choose a tactical model of communication with persons involved in criminal proceedings, conduct initial screening of suspects or witnesses, etc.

The article examines the concept and essence of psychophysiological testing using a polygraph, which is currently considered one of the most promising methods for obtaining criminally relevant information. It reveals the importance of the polygraph for establishing a person's psychological state, identifying hidden motives, intentions and knowledge that may be important for investigating criminal offences, as well as for ensuring personnel security in law enforcement agencies and private organisations. Attention is drawn to the interdisciplinary nature of such research, which combines psychological, physiological and criminalistic aspects.

The paper outlines scientific discussions on the definition of polygraph testing, its theoretical approaches and practical application. It analyses the role of the polygraph as an auxiliary tool in criminal proceedings, in particular its potential in detecting false testimony, clarifying the circumstances of a crime and verifying investigative versions. At the same time, it emphasises that the results of such research do not have unambiguous legal force, as there is no clear legislative regulation of their use.

Particular attention is paid to a comparative analysis of foreign experience, where polygraphs have long been integrated into law enforcement and judicial practice, although their admissibility as evidence also varies significantly depending on the legal system of the country. There are a number of problems in the Ukrainian legal field: the lack of a clearly defined procedural status for the results of examinations, ambiguity in their assessment by the courts, and the lack of uniform methodological standards for the training of polygraph examiners and the conduct of examinations.

The article emphasizes that in order to increase the effectiveness of polygraph use, it is necessary to improve the regulatory framework, develop generally accepted methodological recommendations, and establish a system for training specialists. The authors conclude that the polygraph cannot be considered as independent evidence, but its results can play an important supporting role, contributing to a more complete and objective establishment of the truth in criminal proceedings.

Key words: polygraph, psychophysiological examination, reliability of information, criminal proceedings, crime, legal regulation, evidence, judicial practice.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.67:061.2(477):355.01
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.21>

А. М. Притула
orcid.org/0000-0001-8478-4583
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

ПІРАТСТВО НА МОРІ В ЕПОХУ ТЕХНОЛОГІЙ: ПРАВОВІ ВІДПОВІДІ НА НОВІТНІ МОРСЬКІ ЗАГРОЗИ

Сучасне морське піратство залишається однією з ключових загроз глобальній безпеці та стабільності міжнародної торгівлі. Незважаючи на багаторічну практику боротьби з цим явищем, піратство на морі зберігає свою актуальність, трансформуючись під впливом новітніх технологій. Використання безпілотних літальних апаратів (дронів), кіберзлочинів та цифрових платформ дозволяє злочинцям проводити організовані напади на морські судна, обходячи традиційні системи контролю і захисту [6; 10]. Водночас розбіжності у національних законодавствах та невизначеність у міжнародних правових механізмах ускладнюють ефективну протидію сучасним формам морського піратства [8; 9].

Класичні підходи кримінального та міжнародного права до регулювання морського піратства, закріплені у Конвенції ООН з морського права [9] та Конвенції про протидію незаконним діям проти безпеки морської навігації [8], не завжди адекватно реагують на нові форми загроз. Зокрема, кіберпіратство, використання автономних систем та штучного інтелекту для відстеження та перехоплення суден створюють потребу в удосконаленні правових норм, розробці спеціальних механізмів попередження та міжнародного співробітництва [7; 10].

Злочинна діяльність у морському середовищі включає зростання масштабів та частоти піратських нападів, що викликає занепокоєння щодо безпеки екіпажів суден та приватних осіб [12].

Проблема поглиблюється через зростання інтересу кримінальних організацій до організації гібридних атак, які поєднують фізичне насильство на морі з кіберзлочинною активністю [5; 6]. Відсутність чіткої правової бази щодо відповідальності за новітні форми морського піратства знижує ефективність правоохоронних заходів та створює ризики для глобальної морської торгівлі [4; 8]. Тому в науковому та практичному аспекті виникає необхідність визначення сучасних тенденцій розвитку піратства на морі, охарактеризувати його кримінально-правові ознаки та запропонувати правові стратегії для протидії новітнім загрозам [1; 2; 3]. Реальні випадки, такі як захоплення судна *MT Mozah* у Гвінейській затоці (2021) та злом термі-

нальної системи в Сінгапурі (2020), свідчать наразі про невирішеність проблеми.

Сучасні технології відкривають нові можливості для забезпечення морської безпеки та протидії піратству. Так, системи автоматичного відстеження суден (AIS) дозволяють в режимі реального часу контролювати пересування кораблів та виявляти потенційно небезпечні дії в небезпечних районах. У низці портів Південно-Східної Азії та на узбережжі Сомалі впроваджено дрони та безпілотні патрульні катери, які здійснюють моніторинг морської акваторії, оперативно виявляють незаконні судна та координують дії охорони. Ці технології дозволяють мінімізувати ризики для екіпажів і вантажів, забезпечуючи превентивне реагування на загрози піратства та гібридних атак. Аналіз наукових публікацій останніх років свідчить про значну увагу дослідників до проблеми морського піратства та його трансформації під впливом технологічного прогресу. Актуальність дослідження підтверджується численними науковими працями, серед яких варто виділити роботи А. Контровіч [7], С. Заяц [10] та С. Кребс [6], які висвітлюють проблеми морського піратства в умовах глобалізації та технологічного прогресу. Водночас українські дослідники, такі як О. Пасечник [2] та В. Пилипенко [3], підкреслюють необхідність формування комплексної правової системи протидії злочинності у міжнародному морському просторі, враховуючи сучасні політичні, соціальні та технологічні виклики.

Постановка проблеми полягає у визначенні сучасних форм морського піратства, розробці ефективних кримінально-правових механізмів протидії, удосконаленні міжнародного співробітництва та правових стратегій забезпечення безпеки морських перевезень у контексті технологічних трансформацій.

Мета дослідження полягає у визначенні сучасних форм морського піратства, охарактеризуванні його кримінально-правових ознак та розробці ефективних правових стратегій для протидії новітнім загрозам у міжнародному морському просторі з урахуванням технологічних трансформацій. Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

1. Охарактеризувати історичні та сучасні прояви морського піратства, його трансформацію під впливом технологій.

2. Визначити кримінально-правові ознаки сучасного піратства на морі, включно з кіберпіратством та використанням дронів і штучного інтелекту.

3. Окреслити міжнародно-правові та національні механізми протидії морському піратству.

4. Запропонувати комплексні правові стратегії забезпечення морської безпеки та протидії гібридним загрозам.

5. Проаналізувати досвід українських та європейських держав щодо правового регулювання морської злочинності.

Ефективна протидія сучасному піратству неможлива без розвитку національних та регіональних правових механізмів. Деякі країни ЄС та Україна впроваджують спеціальні кримінальні статті щодо кіберпіратства та використання автономних систем для здійснення злочинів на морі. Крім того, створюються міжвідомчі координаційні центри, що інтегрують морську поліцію, військово-морські сили та прикордонні служби. Це дозволяє забезпечити оперативне реагування на загрози, координацію міжнародної взаємодії та ефективне використання ресурсів для захисту комерційного судноплавства

У результаті дослідження встановлено, що сучасному морському піратству притаманні високий рівень організації, використання новітніх зразків озброєнь, засобів зв'язку і транспорту; воно набуло гібридного характеру, поєднуючи фізичні напади на судна з кіберзлочинами та використанням автономних технологій [6; 7; 10]. Традиційні механізми міжнародного права (UNCLOS, SUA) не завжди дозволяють ефективно протидіяти новітнім формам піратства, що створює прогалини у правовому регулюванні [8; 9]. Українські та європейські науковці підкреслюють необхідність інтеграції кримінально-правових, адміністративних та технологічних інструментів у комплексну систему попередження морського піратства [1; 2; 3]. Сучасні тенденції морського піратства свідчать про необхідність комплексного підходу до забезпечення безпеки морських перевезень. Перш за все, екіпажам суден рекомендується проходити регулярні тренінги з реагування на різні форми нападів, включаючи кіберзлочини та атаки з використанням дронів. Використання симуляційних платформ дозволяє відпрацьовувати алгоритми дій у надзвичайних ситуаціях, а також забезпечує координацію між екіпажем та правоохоронними органами у режимі реального часу.

Ефективна протидія сучасному піратству потребує розробки спеціалізованих правових механізмів, адаптованих до технологічних трансформацій та глобальних загроз морській безпеці. Одним із клю-

чових напрямів зниження ризиків морського піратства є проведення навчальних та превентивних заходів для екіпажів суден. Регулярні тренінги та інструктажі допомагають екіпажам діяти у випадках кіберзломів, атак дронів або гібридних загроз. Для вдосконалення практичних навичок застосовуються симуляційні системи, які відпрацьовують алгоритми реагування на напади та забезпечують взаємодію між різними державними органами. Такий підхід дозволяє зменшити час реагування та підвищити ефективність запобіжних заходів, адаптованих до сучасних технологічних викликів.

На рівні портів адміністрацій і державних органів важливим є впровадження сучасних технологічних засобів моніторингу: систем автоматичного відстеження суден (AIS), дронів для патрулювання морських акваторій та автономних засобів спостереження. Ці інструменти дозволяють не лише своєчасно виявляти незаконні дії, а й формувати базу даних для прогнозування ризиків та планування превентивних заходів (Zayats, 2023).

Міжнародна координація також є ключовим фактором ефективності боротьби з піратством. Рекомендується створювати багаторівневі координаційні центри, які інтегрують морську поліцію, прикордонні служби та військово-морські сили, що дозволяє швидко реагувати на інциденти, обмінюватися інформацією та оптимізувати ресурси [2; 3].

Що стосується майбутніх сценаріїв загроз, очікується зростання використання автономних систем і штучного інтелекту для планування атак та обходу традиційних механізмів контролю. Гібридні загрози можуть поєднувати фізичне насильство з кібернападами, що ставить нові вимоги до міжнародного та національного законодавства. У зв'язку з цим пропонується розробка спеціалізованих правових норм і протоколи реагування, які враховують технологічні трансформації та мінімізують ризики для глобальної морської торгівлі та безпеки екіпажів.

Стратегія морської безпеки України визначає поглиблення на регіональному та глобальному рівнях міжнародного співробітництва у справах боротьби з піратством [11].

У перспективі запропоновані підходи можуть стати основою для подальшого розвитку комплексної системи превенції та правового регулювання морської злочинності на міжнародному рівні, зокрема щодо кіберпіратства, використання автономних технологій та інтеграції національних правових систем у єдину глобальну стратегію забезпечення морської безпеки.

Література

1. Михальський О. О. Адміністративно-правова протидія правопорушенням у сфері інтелектуальної власності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Суми, 2017. 189 с.

2. Пасечник О. В. Становлення міжнародного правопорядку в умовах суспільно-політичної реальності метаодерну: дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2024. 312 с.

3. Пилипенко В. П. Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики: дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2024. 280 с.

4. Council of Europe. Criminal Law Convention on Corruption. Strasbourg, 2005. URL: <https://www.coe.int/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>

5. Frąckowiak K. Maritime piracy in the substantive criminal law. *Internal Security*, 2013, 5(1), 159–171. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/maritime-piracy-substantive-criminal-law>

6. Krebs S. Above the law: Drones, aerial vision and the law of armed conflict – a socio-technical approach. *International Review of the Red Cross*, 2023, № 924. URL: <https://international-review.icrc.org/articles/above-the-law-drones-aerial-vision-and-the-law-of-armed-conflict-924>

7. Kontorovich A. The piracy paradox: The law and economics of international piracy. *American University International Law Review*, 2010, Vol. 25, № 3, P. 541–588.

8. United Nations. Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation (SUA). New York, 1988. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVIII-11&chapter=18

9. United Nations. United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS). New York, 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

10. Zayats S. Ensuring maritime security and measures against cyber threats and cyber piracy at sea. *European Science*, 2023, 16(1), 183–190. URL: <https://desymp.pronomograph.org/index.php/sg/article/view/sg16-01-017>

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 липня 2024 року "Про Стратегію морської безпеки України". Указ Президента України від 17 липня 2024 року № 468/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text>

12. Alliance Maritime Strategy, 20 november 2011. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_75615.htm?selectedLocale=uk

Анотація

Прытцла А. М. Піратство на морі в епоху технологій: правові відповіді на новітні морські загрози. – Стаття.

У статті розглядається проблема піратства на морі в контексті сучасних технологічних викликів та трансформацій міжнародного морського права. Традиційно піратство асоціювалося з насильницькими діями, озброєними нападами та захопленням суден, однак у ХХІ столітті воно набуває нових форм, зокрема через використання інформаційних технологій, безпілотних систем та кіберзасобів. Автор акцентує увагу на тому, що поява кіберпіратства, застосування дронів і використання штучного інтелекту змінюють характер злочинів у морському просторі, створюючи передумови для формування нових кримінально-правових підходів. Міжнародне морське право, зокрема Конвенція ООН з морського права (UNCLOS, 1982) та Конвенція про боротьбу з незаконними актами проти безпеки морського судноплавства (SUA, 1988), встановлюють базові правові рамки протидії піратству. Проте їхні положення здебільшого орієнтовані на класичні форми злочинності

й не враховують повною мірою новітніх загроз. Це породжує колізії у правозастосовній практиці та ускладнює міжнародне співробітництво. Особливу увагу приділено аналізу досвіду окремих держав англосаксонської та романо-германської правових систем, які намагаються адаптувати своє законодавство до нових реалій, проте стикаються з проблемою відсутності уніфікованих підходів.

У статті також наголошується, що сучасне піратство на морі не можна розглядати виключно як кримінально-правову категорію. Воно є багатофакторним явищем, тісно пов'язаним із соціально-економічними умовами прибережних держав, гібридними загрозами та питаннями глобальної морської безпеки. Ефективна протидія потребує не лише удосконалення законодавчих механізмів, але й формування комплексної системи превенції, яка поєднуватиме технологічні інновації, міжнародне правове співробітництво та стратегії розвитку безпечної морської торгівлі.

Зроблено висновок, що новітні технології одночасно створюють і нові ризики, і нові можливості для забезпечення морської безпеки. Тому перспективним напрямом є розробка адаптивних правових стратегій, що дозволять своєчасно реагувати на трансформації злочинності у світовому океані.

Ключові слова: піратство на морі, міжнародне морське право, кіберпіратство, дрони, штучний інтелект, морська безпека, гібридні загрози.

Summary

Prytula A. M. Maritime Piracy in the Digital Era: Legal Challenges and Responses. – Article.

The article examines the issue of maritime piracy in the context of modern technological challenges and transformations of international maritime law. Traditionally, piracy has been associated with violent acts, armed attacks, and the hijacking of vessels. However, in the 21st century, it has taken on new forms, particularly through the use of information technologies, unmanned systems, and cyber tools. The author emphasizes that the emergence of cyber piracy, the application of drones, and the integration of artificial intelligence are reshaping the nature of maritime crimes, creating preconditions for the development of new criminal-law approaches.

International maritime law, in particular the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS, 1982) and the Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation (SUA, 1988), establishes the basic legal framework for countering piracy. However, their provisions are primarily oriented toward classical forms of criminality and do not fully account for new threats. This generates conflicts in law enforcement practice and complicates international cooperation. Special attention is paid to the experience of selected states from both the Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems, which attempt to adapt their legislation to new realities but face the problem of lacking unified approaches.

The article also stresses that contemporary maritime piracy cannot be considered solely as a criminal-law category. It is a multifactorial phenomenon closely linked to the socio-economic conditions of coastal states, hybrid threats, and issues of global maritime security. Effective counteraction requires not only improving legislative mechanisms but also developing a comprehensive system of prevention that combines technological innovations, international legal cooperation, and strategies for secure maritime trade.

It is concluded that modern technologies simultaneously create new risks and new opportunities for ensuring maritime security. Therefore, a promising direction is the development of adaptive legal strategies that will enable timely responses

to transformations of criminality in the world's oceans.

Key words: maritime piracy, international maritime law, cyber piracy, drones, artificial intelligence, maritime security, hybrid threats.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

- С. Г. Кельба**
Принцип правовладдя в декларації прав людини і громадянина 1789 року 3
- Є. І. Шиманський**
Законодавча база та повноваження нотаріусів у системі правового регулювання..... 8

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Т. В. Бабкова, О. Б. Васильчишин, С. С. Резнікова**
Антологія національної ідентичності як чинник впливу
на національну безпеку 14

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

- Ю. В. Кривенко**
Благодійність скрізь віки: від римських патронів до сучасності..... 21
- Г. О. Лукасевич**
Особливості виконання судових рішень про знесення тимчасових споруд:
юридична практика 26
- А. В. Мельниченко**
Захист прав боржника у виконавчому провадженні приватного виконавця 33
- О. В. Несвіт**
Саморегулювання у господарській сфері: європейський досвід
і перспективи для України 40
- А. В. Петровський**
Теоретико-правовий аналіз провадження у справах про оскарження рішень
третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів 45
- В. С. Сольський, О. А. Тимошенко**
Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи:
актуальні проблеми правозастосування 50
- О. С. Яворська**
Внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного/
складеного капіталу господарських товариств 58

ТРУДОВЕ ПРАВО,
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- О. О. Казімирова**
Види нетипових форм зайнятості 63

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- А. І. Берлач**
Конфлікт інтересів та множинність представників
в адміністративному судочинстві України: проблеми правового регулювання 69
- П. В. Горінов**
Нормативно-правові акти адміністративних органів
у галузі молодіжної політики 77
- Ч. Ч. Левандовський**
Роль міжнародного «м'якого права» (soft law) в адміністративно-правових
механізмах публічних закупівель в Україні 83
- М. М. Сливка**
Примирення сторін в адміністративному судочинстві України:
відмова суду у затвердженні умов примирення 88

<i>М. С. Чемерис</i>	
Міжнародно-правові засади регулювання фінансування грантів.....	92
<i>І. П. Шумейко</i>	
Процедура виконання актів про притягнення до фінансової відповідальності.....	99

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

<i>П. В. Юрчишин</i>	
Контрольна функція прокурора як елемент реалізації принципу законності у кримінальному провадженні	106

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

<i>Л. Г. Андросович</i>	
Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними угрупованнями у фінансовій сфері	112
<i>Л. І. Аркуша, О. В. Чернов, В. К. Волошина</i>	
Психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа: поняття, значення та проблеми правового врегулювання	117
<i>А. М. Притула</i>	
Піратство на морі в епоху технологій: правові відповіді на новітні морські загрози	123

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

- Kelbia S. H.**
The principle of the rule of law in the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789..... 3
- Shymanskyi Ye. I.**
Legislative basis and powers of notaries in the system of legal regulation 8

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

- Babkova T. V., Vasylchyshyn O. B., Reznikova S. S.**
Anthology of national identity as a factor influencing national security 14

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

- Kryvenko Yu. V.**
Charity Through the Ages: From Roman Patrons to Modernity..... 21
- Lukasevych O. G.**
Features of Enforcement of Court Decisions on the Demolition of Temporary Structures: Legal Practice 26
- Melnychenko A. V.**
Protection of the Debtor's Rights in Private Enforcement Proceedings 33
- Nesvit O. V.**
Self-Regulation in the Economic Sphere: European Experience and Prospects for Ukraine 40
- Petrovskiy A. V.**
Theoretical and legal analysis of proceedings in cases of appealing decisions of arbitration courts, challenging decisions of international commercial arbitrations 45
- Solskyi V. S., Tymoshenko O. A.**
Initiation of insolvency proceedings for individuals: current issues of legal practice..... 50
- Yavorska O. S.**
Contribution of intellectual property rights to the authorized/shared capital of business companies..... 58

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

- Kazimyrova O. O.**
Types of non-standard forms of employment 63

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

- Berlach A. I.**
Conflict of interest and plurality of representatives in administrative proceedings of Ukraine: problems of legal regulation..... 69
- Horinov P. V.**
Regulatory and legal acts of administrative bodies in the field of youth policy 77
- Levandovskiy Ch. Ch.**
The Role of International Soft Law in the Administrative and Legal Mechanisms of Public Procurement in Ukraine 83
- Styvka M. M.**
Reconciliation of parties in Administrative proceedings in Ukraine: court's refusal to approve the terms of reconciliation 88
- Chemerys M. S.**
International legal principles of grant financing regulation 92

Shumeiko I. P. Procedure for enforcing acts on financial responsibility	99
---	----

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Yurchyshyn P. V. Control function of the prosecutor as an element of implementation of the principle of legality in criminal proceedings	106
---	-----

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Androsovych L. H. Forensic Support for the Investigation of Criminal Offenses Committed by Organized Criminal Groups in the Financial Sector	112
Arkusha L. I., Chernov O. V., Voloshyna V. K. Psychophysiological examination using a polygraph: concept, significance and legal regulation issues.....	117
Prytula A. M. Maritime Piracy in the Digital Era: Legal Challenges and Responses.....	123

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 4 (63)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – І. Чудеснова
Комп'ютерна верстка – С. Любченко

Підписано до друку 27.11.2025 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 15,35. Ум. друк. арк. 15,36.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1125/881.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua